

1986

T. C.

**GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK
ETÜT BAŞKANLIĞI TÜRK ASKER
BÜYÜKLERİ VE ZAFERLERİ**

SERİSİ NO : 12

İŞKODRA SAVUNMASI

VE

HASAN RIZA PAŞA

**GNKUR. HARP TARİHİ BŞK.
KÜTÜPHANESİ**

Giriş Tarihi : 2-12-86

Kayıt No. : TARİH: 1342 = 1

A N K A R A

Gnkur. Basımevi

1 9 8 6

TAR/1342-1.b.s./t.

Demirbaş.: 00005318

956.101543

ERT

1986

1.2

SECRET
UNCLASSIFIED
SECRET

ÖNSÖZ

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'nın "Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri" seri yayınlarından bir yenisi olan "İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa" adlı bu kitapta, Balkan Harbi içerisinde bölgedeki muharebelere özet olarak değinilmekte ve İşkodra çevresindeki muharebeler ile İşkodra Kalesi'nin savunulması, bir cep kitabının boyutları içerisinde anlatılmakta; bununla birlikte, bu savaşlara katılan kahramanlara komuta eden Hasan Rıza Paşa, genç kuşaklara tanıtılmaktadır.

Tarihte son yüzyıla baktığımızda verilen zorlu savaşlar içerisinde 1912-1913 Balkan Harbi yenilgisi, Türk Ulusunun belleğinde her zaman acı bir olay olarak kalmıştır. Ne var ki, bu harp genelde kaybedilmiş ve bugün bile Türk Ulusunun içini burkan bir biçimde sonuçlanmış ise de, cereyanı strasında hiç de küçümsemeyecek, her Türk için övünülecek başarı ve kahramanlıkları da içermektedir.

Örnekleme yapılacak olursa, savaşın genel karakteri içerisinde Yanya, İşkodra, Edirne kalelerinin savunulmasında Türk askerinin gösterdiği kahramanlık her türlü övgünün üzerindedir. Ülkenin en uzak batı kenarında, anavatanla her türlü bağları kesilmiş, Karadağ ve Sırp kuvvetleriyle kuşatılmış İşkodra Kalesi'ni, bir avuç Türk askeri, ırkına yaraşır kahramanlığı ile savunmuştur. Bu savunma, tarih sayfalarına, yenilgi içinde de olsa, Türkün övülecek bir destanının daha yazılmasına neden olmuştur.

Buradaki savaşta, her türlü olanaklardan yoksun, topraktan ibaret siperlerde, Türk askerleri yaşam ve varlıklarını korumaya çalışırken, beraber savaştıkları insanların bazılarının ihanet ve arkadan vurmalarına da maruz kalarak, altı ay kahramanca bu kaleyi savunmuş ve birçoğu şehit düşmüşlerdir.

Bu kahramanların başında üstün yeteneklere sahip bir komutan olan Hasan Rıza Paşa'nın, üstün yönetimi ve İşkodra savunucularının insanüstü ve yiğitçe savaşıyla, Türk Ulusu, her zaman gurur duyacaktır. İşte bu kahramanları ve kahramanlıkları anlatan, Türk gençliğinin ve özellikle Türk subay ve askerlerinin ilerideki.

çalışmalarına ve görev anlayışlarına ışık tutacak bu kitabın okunması elbette yararlı olacaktır.

Eser, Emekli Tuğg. Hamdi ERTUNA tarafından yazılmış ve Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yetkili kurulları tarafından kontrol ve incelenmesi yapılarak yayıma hazırlanmıştır.

Hamdi KÖSEOĞLU
Hv. Korgeneral
As. T. ve Str. E. Bşk.

...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...

THE ...

...

...

...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...

32
22
.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BALKAN HARBI ÖNCESİNE GENEL BİR BAKIŞ VE SİYASİ DURUM

1. Balkan Harbi Öncesine Genel Bakış ...	7
2. Siyasi Durum	11
a. Dış Siyasi Durum	11
(1) İşkodra'nın Siyasal Önemi, Rusya, İtalya, Avusturya ve Karadağ'ın İşkodra'ya Karşı Olan Emelleri	16
(2) Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne Karşı Birleşmesi ...	18
(3) Balkan Harbi Öncesinde Os- manlı Devleti'nin Avrupa Devletleri ve Komşu Devletler- le Siyasal İlişkileri	19

b. İç Siyasi Durum	23
(1) İç Siyasi Duruma Genel Bir Bakış	23
(2) Karadağlılar	26
(3) Sırp lar	31
(4) Arnavutlar	34

İKİNCİ BÖLÜM

BALKAN HARBI'NDE İŞKODRA BÖLGESİ, TÜRK, KARADAĞ, SIRP KUVVETLERİ

1. İşkodra Bölgesi	38
a. İşkodra'nın Askeri Coğrafyası	38
(1) İşkodra'nın Coğrafi Konumu, Arazisi, İklimi ve Yolları ...	38
(2) İşkodra Şehri'nin Stratejik Önemi	43
b. Seferberliğin İlanında İşkodra Müstahkem Mevkii'nin Durumu ..	44
2. Osmanlı, Karadağ, Sırp Kuvvetleri ..	47
a. Osmanlı Kuvvetleri	47

b. Karadağ Kuvvetleri	59
c. Sırp Kuvvetleri	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALKAN HARBİNDE İŞKODRA SAVUNMASI, İŞKODRA ÇEVRESİNDE VE KALESİNDE MUHAREBELER

1. İşkodra Çevresinde Muharebeler ...	64
a. Harbin İlanından Önceki Olaylar ve Sınır Muharebeleri	64
(1) Selçe Bölüğü'nün Çarpışması	64
(2) Selçe Çarpışması'nı İzleyen Olaylar	66
b. Harbin İlanı ve Karadağlıların Taarruzunun Başlaması	68
c. Karadağlıların Taarruzu Sırasında Osmanlı Kuvvetlerinin Durumu ..	70
d. İpek ve Kuzeybatısındaki Muharebeler	72
e. Taşlıca Bölgesi'ndeki Muharebeler	73
f. Akova, Berana, Gosina ve İpek Bölgelerindeki Muharebeler	73
g. Tuz Bölgesi'ndeki Muharebeler ..	76

2.	İşkodra Kalesi'nde Muharebeler (İşkodra Müstahkem Mevkii'nin Savunma Bölgelerinde Muharebeler)	78
a.	Bu Tarihte İşkodra Müstahkem Mevkii ve Savunma Bölgeleri	78
b.	İşkodra Müstahkem Mevkii'nin Düşman Tarafından Kuşatılması ve Muharebeler	83
(1)	Birinci İşkodra Muharebesi (Birinci Bardanyolt Hücumu)	83
(2)	Kakarık Muharebesi	85
(3)	Sırların Adriyatik'e Yürüyüşleri (Beltoya Muharebesi)	88
(4)	Zadrıma Muharebesi	90
(5)	Hasan Rıza Paşa'nın Şahadetı	92
(6)	İkinci İşkodra Muharebesi (İkinci Bardanyolt Hücumu ve Genel Taarruz)	102
(7)	Sırların Birdiça'ya Yaptıkları Gece Taarruzu (Beltoya Muharebesi)	104

(8) Şubat Ayında İşkodra'da Cereyan Eden Olaylar	108
(9) Mart 1913 Harekâtı	109
(a) İşkodra Karşısına Sırp- ların Yeni Gelen Birlik- leri ve Hamidiye Kruva- zörü'nün Adriyatik De- nizi'nde Yaptığı Harekât	112
(b) İkinci Trabos Muharebesi	115
(10) Üçüncü İşkodra Muharebesi (Trabos Hücumu)	116
(11) Nisan 1913 Olayları	121
c. İşkodra'nın Teslim Olması ve İş- kodra Savunması Hakkında Düşün- çünceler	122
(1) İşkodra'nın Teslim Olması ..	122
(2) İşkodra'nın Savunması Hak- kında Düşünceler	131
d. Kolordu'nun İstanbul'a Taşın- ması	135
e. Sonuç ve İşkodra Savunması'n- dan Alınan Dersler	138

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HASAN RIZA PAŞA

1. Hasan Rıza Paşa'nın Özgeçmişi 150
2. Hasan Rıza Paşa'nın Komutanlığı ... 156

KROKİLER, KURULUŞLAR

RESİMLER

G İ R İ Ş

Daima hatırdâ tutulması gereken bir gerçek vardır ki, o da, düşman devletlerin en önemli gayeleri, Türklerin Avrupa'dan Asya'ya sürülmesidir. Özellikle, Avrupa Kıtası'ndaki saldırılarının doğrudan doğruya hedefi, Avrupa'daki Türk mevcudiyetini hiçe indirmektir. Bu nedenledir ki Balkan Harbi şöyle tanımlanabilir; Balkan Harbi, Avrupa'daki mevcudiyetimize yöneltilmiş kesin bir çökertme darbesidir.

1913 yılı başında, Osmanlı İmparatorluğu, genelde iki büyük yarımada üzerine kurulmuş bulunuyordu; biri Anadolu, diğeri Balkan Yarımadası (diğer bir deyimle Rumeli).

Balkan devletleri, Rumeli'yi aralarında bölüşme fikrinde birleşmişlerdi. Büyük devletler de, Osmanlı İmparatorluğu aleyhindeki emellerini bu hareket noktasından gerçekleştirmek yolunu seçmişlerdi. Türklerle aralarında cereyan eden harpler veya müzakerelerinin altında hep bu yatıyordu. Bu girişimleri bazen dolaylı, bazen de açıktan açığa oluyordu. Diğer eserlerde (özellikle, Balkan Harbi'nde Yanya Savun-

Gnkur.

Karp Tarihî Etk.

KBÜBhancel

ması ve Esat Paşa kitabında) daha geniş olarak sunulan bu bilgiler, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya... devletlerinin, Osmanlı Devleti'ne karşı, tarih boyunca durum ve tutumlarının ne olduğunu yeterince anlatmaktadır. Şu halde bu durumda, vatan topraklarını koruyabilmek için nasıl hareket edilmeli ve neler yapılmalıdır, konusu üzerinde ciddiyetle durulması gerekir. Olaylar öncesinde -özellikle Balkan Harbi öncesinde- bütün dikkati bu noktada toplamakta fayda vardır. Her vesile ile dile getirildiği gibi, olaylar ve harpler hiçbir zaman o tarihteki basit denilebilecek nedenlerden ve aksayan ilişkilerden doğmamaktadır. Her şey geçmişteki ve hatta devletlerin kuruluşlarındaki ulusal politik ve çıkar temellerine dayanmaktadır. Bu kitapta, Karadağ ve Sırp konularına biraz daha geniş yer verilerek, güncel konular arasında kaybolup giden fakat bir yara gibi için için işleyen devletler arasındaki düşmanlıklar ve politik oyunlar bu vesile ile öğrenilmiş veya hatırlanmış olacaktır.

Osmanlı saltanatı döneminde, özellikle son zamanlarda, devletin belirli ve köklü bir siyaseti var denilemezdi. Biri sadrazam (başbakan) olur Almanya siyasetini takip eder, diğeri gelir İngiliz siyasetini güderdi. Halbuki bunlardan hangisi olursa olsun hiçbirisinden bekle-

nen veya umut edilen samimiyet görülemedi. Alman politikası takip olunduğu günlerde tarafımızda olması lazım gelen İttifak-ı Müselles (Üçlü Bağdaşma) bize zarar verdi. Şöyle ki; Avusturya, Bosna Hersek'i ilhak etti. İtalya, Trablusgarp'i işgal etti. Bu gösteriyor ki dış politikada güven ve sağlamlık yoktu.

Osmanlı Hükümeti, düşmanlıkları olası-
lıklı devletleri, daima göz önünde tutması la-
zım gelirken, uzaktaki devletlerden vazgeçtik,
Balkanlıların aleyhimizdeki bağdaşmalarından
bile habersizdi. O kadar habersizdi ki, yabancı
basın mensuplarının uyarılarına bile kulak ve-
rilmiyordu.

Bu konuda, o zamanki Osmanlı Hükümeti,
daha da büyük gaflet içindeydi. Balkan Bağ-
daşması'nın Türkler aleyhinde oluşturulmasın-
da Rusların büyük rolü olduğu ya biliniyordu
veya bilinmek istenmiyordu. Şöyle ki, Ruslar,
Osmanlı Hükümeti'ni yanıltarak muharebe ol-
mayacağını söylemekte ve mevcut hükümeti
adeta inandırmış bulunmaktaydılar. "Statüko
muhafaza edilecek" şeklinde sözlerle ve propa-
gandalarla Türk kamuoyunu da uyutan o dev-
let idi. Hatta Türklerin silah altında mevcut as-
kerlerini terhis etmelerini, azaltılmasını bile
teşvik ediyordu. Ne yazık ki, muharebe olmaya-
cak inancıyla Türk Hükümeti de düşmanların
istediklerini yapıyordu.

Halbuki tarihte, hatta en yakın tarihte, - öyle propagandalar ve yalancı dostluk ilişkileri olmuştu ki, politikada gözü kapalı ve geri kalmış devletler daima gafil avlanmışlardı.

Bu yüzden manen ve maddeten zaafa duçar olmuşlardı. Anadolu harekâtı sırasında da buna şahit olmaktayız. Lloyd George (Loid Corc), o sırada Londra'da bulunan Bekir Sami Bey heyeti ile barış görüşmeleri yaparken, Yunanlılar, taarruz hazırlıklarını artırıyorlardı. Fakat, o zamanın yeni kurulmuş olan Anadolu Hükümeti, bu hileye kanmadı ve kanmadığı gibi ikinci İnönü Zaferi'yle Lloyd George'a layık olduğu cevap da verilmiş oldu.

Türkten gayri devletler, her vesile ile ulusumuzun bütünlüğünü ve devlete olan güvenliğini sarsmaya çalışırlar, siyasal propagandalarla milletin asabını bozarlar, toplumun birlik ve bütünlüğünü gevşetirler. Bu yolda oyuna geline mi büyük felâket kapıyı çaldı demektir. Sosyal, ekonomik, siyasal... çatışmalar ve olaylar başlar ve hatta silahlı kuvvetler içerisinde bile disiplin ve eğitim felce uğrar, sonunda da devlet çöker.

Bir gün, Metroviçe Rus Konsolosu Türklerle verdiği bir ziyafette Balkan Konfederasyonu şerefine kadeh kaldırmıştır. Bu hareket soğuk duş etkisi yaptı. Hiç hoş karşılanmadı.

Ne yazık ki, bir süre sonra, Alman politikası da Türkler aleyhine dönuşünce, Ruslar daha rahatlıkla Balkan Bağdaşması'nı hazırladılar.

Su bir gerçektir ki, devletlerin dostu yok menfaatleri vardır. Devletler, dost veya düşman olsunlar, ulusal çıkarlar söz konusu olunca birbirlerine karşı çok acımasızdırlar. Aralarındaki ilişkiler doğa kanunlarına göre düzenlenir veya ister istemez bir süre sonra düzenlenen ilişki macerası doğa kanununa göre yönelir.

Devletler Hukuku, ancak denk kuvvetler arasında veya çıkar birliğı olduğu zaman geçerlidir. Devletler zayıf düştükleri veya gafil avlandıkları, ya da bölündükleri zamanlar diğerlerine yem olurlar. Unutulmaması gereken bir husus da, bir parçanın yutulmasının bütününe yutulmasından daha çok kolay olduğudur.

Yutulmaya veya sömürülmeye başlıca neden olarak geçmişteki ihmalleri ve bu arada geri kalmışlığı da eklemek yanlış olmaz.

1699 yılında Karlofça Antlaşması'yla ilk yenilgi acısını tatmış olan Osmanlı İmparatorluğu, 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile de büyük bir yara almıştı. Artık büyük, küçük bütün Avrupalı devletler ve etnik gruplar, yaralı aslana yönelmiş, Osmanlı İmparatorluğu'ndan hınçlarını almak için vesileler icat ede-

rek devamlı saldırmışlardı. En nihayet XIX. yüzyılın ortalarında Rus Çarı tarafından; "Hasta Adam" olarak tanımlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması devletlerarası görüşmelerin başkonusu oldu.

Bütün bunlar olurken, Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenler, hâlâ devlet yapısını değil, sadece orduyu modernleştirme çabasındadırlar.

İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya tarafından göz actırılmamaya çalışılan Osmanlı İmparatorluğu devamlı bu devletlerin saldırılarına uğruyor, sonuçta parça parça topraklarını da kaybediyordu.

İşte Balkan Harbi de, yukarıda adı geçen bu devletlerin tezgâhladıkları saldırılardan biridir. Doğal olarak, zayıf bir yönetimin elinde, tedbirsiz ve dağınık bir düzende olan Osmanlı Devleti'nin akıbeti, daha başlangıçta belli sayılırdı.

1869 yılında Avusturya-Macaristan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Berlin Antlaşması, Balkanlar'da Osmanlı topraklarının Avusturya-Macaristan'a devredilmesiyle sonuçlandı. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmesiyle sonuçlandı. Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile Balkanlar'daki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmişti. Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile Balkanlar'daki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmişti.

BİRİNCİ BÖLÜM

BALKAN HARBİ ÖNCESİNE

GENEL BİR BAKIŞ

VE

SIYASİ DURUM

1. Balkan Harbi Öncesine Genel Bir Bakış

Makedonya, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetinde özel bir yer tutar. Makedonya denilince, Bulgar, Sırp ve Yunanlıları konunun dışında mütalâa etmek olanaksızdır.

XIX. yüzyılın sonlarında Makedonya'da kıpırdanmalar başlamış ve XX. yüzyılın ilk yıllarından (1902 - 1903) itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ilişkilerinde önemli bir sorun haline gelmiştir.

Makedonya'da yaşayan halk; Türk, Bulgar, Rum, Sırp, Ulah (Rumen) ve Arnavutlardan oluşuyordu. Bunlar, birbirleriyle iç içe girmiş, karmaşık durumdaydılar. Vilâyat-ı Selâse (Üç Vilâyetler) denilen Selânik, Manastır ve Kosova bölgesindeki halkın yarısından fazlası Müslümandı. Yine bu bölgede, geriye kalanların çoğunluğunu Bulgarlar oluşturuyordu.

2 Makedonya konusuna değinmiş iken, zamanla Osmanlı Devleti'nin başına dert olan iki önemli olaydan da söz etmek, Balkanlar hakkın da bir fikir verir.

Söyle ki; Birincisi, 11 Mart 1870'de Makedonyahlar, İstanbul'daki Fener Patrikliği'nden ayrılarak bağımsız ve milli bir kilise kurdular. Bu kilisenin kurulmasıyla Makedonya'da, büyük bir tedirginlik meydana geldi. Rum ve Bulgar kiliseleri, Makedonyalı Hristiyanları etkileri altına alabilmek için, birbirleriyle kan dökecek kadar ciddi uğraşıya giriştiler. Sırplar ve Ulahlar da bu durum karşısında, milli kiliseler kurmak hevesine katıldılar. Böylece dini ve milli anlaşmazlıklar Makedonya sorununu iyice alevlendirdi. [1]

İkincisi, Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'yla, Makedonya, Bulgaristan'a verilmişti. Sonradan Berlin Antlaşması'yla da tekrar Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı.

Bu olay, Bulgaristan'ın hırsını tahrik etti ve Bulgarlar, Makedonya'ya sahip olmayı amaç edindiler; Her türlü faaliyetlerini büyük bir kararlılıkla sürdürdüler. Nitekim, 1890 yılında Sofya'da, merkezi Edirne - Makedonya Komitesi; 1893 yılında da Selânik'te Makedon-

[1] Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, c. VIII, Ankara, TTK Basımevi, 1962, s. 147, 148.

yalı Bulgarlar tarafından, Makedonya Dahili İhtilal Teşkilatı kuruldu.

Makedonya Komitesi, 1902'de bağımsızlık mücadelesine girdi. Terör yolu ile Makedonya'da karışıklıklar çıkardı.

Osmanlı Devleti, bu olayların önünü almak için, büyük devletlerin de onayıyla, Makedonya'da bir düzen değişikliğine gitti fakat, ne Bulgarları, ne de diğer Balkanlıları tatmin edemedi. Bunun üzerine, Rusya ve Avusturya hazırladıkları yeni bir düzen değişikliğini, memorandum biçiminde, 21 Şubat 1903'te, Osmanlı Hükümeti'ne verdiler. Osmanlı Hükümeti bunu uygun buldu, uygulanmasına başlandı. Buna karşın, karışıklıklar yine de durmadı. Bu ödünden daha da çok şımaran Balkan devletleri işi azıttılar. Bu arada, toplumlar arasındaki kin ve hırs da iyice arttı.

25 Temmuz 1903'te, Makedonya Hristiyanlarının Kurtuluş Komitesi'nin de faaliyete geçtiği görülmektedir. Onlar da bir bildiri ile, Makedonya'nın Hristiyan halkını genel bir ayaklanmaya çağırıyorlardı. Kısa sürede etkili olan bu çağırı, 1903 Yazı'nda Makedonya'nın kanlı olaylara sahne olmasına neden oldu. 2 Ağustos 1903'te başlayan İlin- Den Ayaklanması 22 Ekim 1903'e kadar üç ay sürdü. Ayaklanma bastırılınca bu sefer de Rusya ve Avusturya

- işe karıştılar, Mürssteg'te, Makedonya için yeni bir düzen değişikliği programı hazırladılar ve Osmanlı Devleti'ne verdiler.

- Bu girişim geçici bir sükûnet sağladiysa da, din, mezhep ve ırk çekişmeleri nedeniyle tam bir etki yapmadı, toplumlar arasında kesin bir anlaşma temin edemedi, yine de sürtüşmeler devam etti.

- Bu sırada Hükümet'in uygulamak istediği Makedonya'yı Türkleştirme politikası ortalığı bûsbütün karıştırdı. O kadar ki, bu durum, adeta Balkan Harbi'nin önemli nedenlerinden biri oldu. [2]

- Yine bu tarihte, iyice gemi azıya almış olan Etniki - Heteria Cemiyeti Balkan Yarımadası'ndaki Rumları kışkırtmakta ve Yunanlılar da bir türlü hazmedemedikleri 1897 yenilgisinin ezikliğinden kurtulmak için fırsatlar kollamakta ve her çareye başvurumaktadırlar.

- İtalya'nın Trablusgarp'e saldırısını tam bir fırsat olarak değerlendiren Bulgar, Sırp ve Karadağ devletleri arasında da, başlayan görüşmeler sonunda önce Bulgar - Sırp bağdaşmasının temeli atıldı; fakat, bu bağdaşmanın imza safhası bir türlü tamamlanamıyordu. Du-

[2] Armaoğlu, Fahir; Siyasi Tarih, Ankara, Sevinç Matbaası, 1964, s. 304.

rumu yakından izleyen Rusya, her iki devlete baskı yöntemine başvurdu. Hatta Rus Çarı, kişisel ağırlığını kullandı ve bu iki devlet arasındaki anlaşma 13 Mart 1912 günü imzalandı.

2. Siyasi Durum

a. Dış Siyasi Durum

Balkan Harbi'nde, İşkodra bölgesindeki muharebeler ve İşkodra Kalesi'nin savunması denince Karadağ akla gelir. Çünkü bu bölgede cereyan eden muharebeler genellikle Karadağ ile olmuştur. Sırplarla olan muharebeler sınırlıdır.

1878 Berlin Antlaşması'yla, büyük bir çoğunluğu Arnavut olan İpek Sancağı'nın Gosina ve Plava bölgeleri Karadağ'a verilmişti. Fakat Arnavutlar, Karadağ'ın yönetimi altına girmek istemediklerinden, Osmanlı Hükümeti'nin bu yoldaki hareketini beğenmediler, direnişe geçtiler. Bu yerleri zorla almak için Karadağlılar Arnavutlara karşı kuvvete başvurdular.

Karadağlılar ile Arnavutlar arasında çarpışmalar başladı (1879). Bu çarpışmalarda, Karadağlılar, Arnavutlarla başa çıkamayınca, sorumluluğu Osmanlı Hükümeti'ne yükleyerek Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlere başvurdular.

Bu başvuru üzerine, Avrupa büyük devletleri 1880 Haziranı'nda Berlin'de toplandılar; Gosina ve Plava yerine Ülgün Limanı'nın ve buradan Boyana Nehri'ne kadar uzanan arazi, nin Karadağ'a bırakılması kararını aldılar ve bu kararlarını Osmanlı Hükümeti'ne bildirdiler.

Bu gözümlü biçimine, bu sefer de, Osmanlı Hükümeti karşı çıktı. Durum böyle olunca, işe İngiltere'nin de karıştığını görüyoruz. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne, öneriyi kabul ettirmek için, bir deniz filosunu Ülgün önlerine gönderdi. İngilizlerin bu tutumundan cesaret alan Karadağlılar Ülgün üzerine yürüdüler ve fakat şehri alamadılar.

Bu girişim başarısız kalınca İngiltere, Osmanlı Hükümeti üzerinde baskılarını daha da artırarak bu kez İzmir'i işgal edeceğini bildirdi. Gittikçe artan bu baskılar karşısında, artık direnemeyen Osmanlı Hükümeti, Ülgün'ü Karadağ'a teslim etti.

Ne var ki, Karadağlılar, bundan sonra da pek rahat durmadılar, 1912 Yazı'nda, Karadağ sınırında meydana gelen kanlı olaylar ve Osmanlı toprakları içerisindeki bazı sınır köylerinin Karadağlılar tarafından yakılması Osmanlı Devleti ile Karadağ ilişkilerinin iyice bozulmasına ve savaşa neden oldu.

nasli Avrupa Büyük Devletleri'nin Balkan Politikaları ve Balkan Devletleriyle Siyasi İlişkileri (1878-1912) : Giriş bölümünde her ne kadar bu konuya değinilmiş ise de, Balkan Harbi'nin ortak hazırlayıcısı olan küçük, büyük devletlerin tutum ve faaliyetlerine biraz daha eğilmek faydalı olacaktır.

Kuruluşunda, temel hedef olarak, Türkleri ve Türk topraklarını seçmiş ve Megali İdea (Büyük Yemin)'yı devletin temel taşı yapmış Yunanistan her an fırsat peşindedir veya vesile aramaktadır. Balkan Harbi öncesinde bir kısmına sahip olduğu Tesalya, Epir ve Makedonya'yı tamamen Yunanistan'a katmak çabasıdadır. Berlin Antlaşması'yla lehlerine yapılan sınır düzeltmesinden tatmin olmuş değildir. Nitekim bir türlü rahat durmayıp 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ni göze alacak kadar ileri gittiler. Fakat, Osmanlı orduları karşısında perişan hale gelip de bağımsızlığı bile tehlikeye girince feryada başlamış, başta Rusya olmak üzere, büyük devletlerin koltuğu altına sığınmıştır ve bu sefer de onlardan kuvvet almıştır. Avrupa'nın bu sınırlık çocuğu yine de aynı amaç peşinde koşmasına devam etmektedir. Girit'te ve Makedonya'da kargaşalıklar çıkarmış ve daha ileri giderek 6 Ekim

1908'de Girit'in Yunanistan'a katıldığını ilan etme cesaretini de göstermiştir. [3]

Bulgaristan'a gelince, Makedonya'nın Trakyasını ve Dobruca'nın tümünü ele geçirmeyi amaçlamaktadır. İlk hedef olarak Doğu Rumeli'yi Bulgar Prensligi ile birleştirmeyi başarmış (18 Eylül 1885), İkinci Meşrutiyet'in ilanından az sonra da bu prenslik, krallığını ilan etmiştir (5 Ekim 1908).

Sırp lar ise, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, Güney Slavları birleştirmek ve büyük Sırbistan'ı yeniden kurmak amacındadır. Bu maksatla, önce Makedonya ve Arnavutluğu ele geçirmek, sonra aynı ırktan olan ve aynı dili konuşan Karadağlılarla birleşmek, daha sonra da Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ile mücadele ederek Bosna- Hersek'i, Hırvatistan'ı ve Slovanya'yı zapt etmek istiyordu. Nitekim, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhak etmesi Sırbistan'ı çok huzursuz etmişti. O kadar ki, Rusya aracı olmasaydı, Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasında bir savaş olmak üzereydi. [4]

Büyük devletlere gelince, Rusya'nın, İngiltere'nin, Avusturya - Macaristan'ın ve İtalya'

[3] Esmer, Sükrü; Siyasi Tarih, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1944, s. 385, 407.

[4] Darkot, Besim; İslam Ansiklopedisi, c. II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1955, s. 801, 802.

nın siyasetleri ve değismeyen politikaları Osmanlı Devleti'ni yutmak veya hiç olmazsa mümkün olduğu kadar sömürmektir.

Rusya, ilkönce, liderliği altında bütün Slavları birleştirmeyi düşünmektedir. Ondan sonra, bunları, Rus milliyetçiliği ve Ruslaştırma potasında eritmeyi planlamıştır. Bu da tahakkuk edince, bu sefer, Balkanlarda onların bulundukları toprakları ele geçirecektir. Bütün bunlar bitince, Ortodoksluğın koruyucusu durumuna geçerek Balkan devletlerini din yoluyla nüfuzu altına alma, sonunda İstanbul'u Boğazları ele geçirerek sıcak denizlere çıkma gayesindedir.

İngiltere, Rusya'nın bu politikasına ve girişimlerine ilgisiz kalamıyordu. Çünkü, Rusya, Balkan devletlerini nüfuzu altına almakla Akdeniz'e ulaşınca, İngilizlerin Akdeniz'deki güvenliği ve ticareti olumsuz yönde etkilenecekti. Bunun içindir ki, İngiltere, Balkanlardaki dengeyi ve Osmanlı Devleti üzerindeki baskılı etkinliğinin devamını istemektedir.

Fransa ve İtalya ise, Osmanlı Devleti'nin topraklarını parça parça ele geçirmektedirler. Fransa ayrıca, Osmanlı ekonomisini kontrolü altında bulundurmakta ve olanaklar üstünde entrikalarla sömürmektedir.

Bu iki devlet bir taraftan da Balkan devletlerini her yönden desteklemektedirler.

(1) İşkodra'nın Siyasal Önemi, Rusya, İtalya, Avusturya ve Karadağ'ın İşkodra'ya Karşı Olan Emelleri

Kuzey Arnavutluk'un batı ucunda bulunan İşkodra ve yöresi, Rusya, Avusturya ve İtalya arasında daimi bir mücadelenin olduğu yerdi. Bunlar, devamlı buraları nüfuzları altına almak savaşını vermekteydiler.

Rusya, Kuzey Arnavutluğu, Avusturyalılara kaptırmamak, küçük Slav hükümetlerinin geleceklerini karartmamak için Arnavutluk meselelerinde bu hükümetleri himaye yolunda her türlü müdahaleden kaçınıyordu. Arnavutluk'un Adriyatik kıyıları, Güney Slavların başlıca hedefi idi.

Gerçekten, ihtirasların en müthişi Slav istilasıydı. Ruslar, Panislavizm anlaşmasına katılacak Slav krallıklarıyla Yunanistan arasında Balkan Yarımadası'nın taksimini tasarlamışlardı. Fakat, bu küçük hükümetler hisselerine razı olmuyor, aralarında uyuşmıyorlardı. Avusturya siyaseti de bu uyuşmazlığı körükliyordu. Ancak, Rusya-Fransa Anlaşması'nın oluşmasından, özellikle, İtilâf-ı Müselles (Rusya-Fransa-İngiltere Anlaşması)'in oluşumundan sonra, böyle bir Slav istilası gerçekleşmeye yönelmiş, durum Osmanlılar için büyük bir tehlike halini almıştı.

İtalya'da, İskodra'ya politik yoldan sahip olmak istiyordu. İtalyanlar; din, cahillikten faydalanma, silahlı hareketler ve ayaklandırma yollarını kullanmıyorlardı. Onlar, açtıkları sosyal yardım kampanyaları, sanat okulları vasıtasıyla kendilerine taraftarlar yaratmaya, memleketi bu yol ile kazanmaya çalışıyorlardı. Diğer bir deyimle İtalyanların ihtirasları daha sinsice olup, herhangi bir kargaşalık veya harp sonrasında alınacak payı önceden peylemek kabilinden idi.

Avusturya Hükümeti, Şark (Doğu) siyasetinin gelişmesi için, barış veya zor yoluyla doğuya doğru ilerlemek istiyordu. Yıllardan beri bu husus için birçok paralar ve emekler sarf etmişti. Din propagandalarıyla da yoğun çalışılmış, şehirlerden itibaren gidilmesi güç dağlık bölgelere kadar kiliseler yaptırılmıştı. Katolik Arnavutlardan yetiştirilen papaz ve piskoposların maaş ve ödeneklerini ödüyor, bu suretle bunları Avusturya'nın emellerine ve çıkarlarına hizmette kullanıyordu.

Karadağ, dağlar arasına sıkışmış fakir bir memleketti. Hiçbir varlığı yoktu. Geçim şartlarını düzeltmek için tarıma elverişli ve doğal zenginliğe sahip arazi peşindeydi. İskodra yöresiyle, Berana, Yakova ve İpek bölgelerine göz dikmişti, buraları ele geçirmek istiyordu.

(2) Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne Karşı Birleşmesi

Osmanlı Devleti'nin yapısında mevcut olan çeşitli unsurların Türk idaresinden ayrılmak için hükümete karşı ayaklanmaları gün geçtikçe güçleniyordu. Eldeki nizamiye birliklerine ilave olarak seferber edilen redif tümenlerinin de kullanılmalarına karşın bu ayaklanmaları bastırmaktan âciz kalınması, Osmanlı Devleti'ni içinden çıkılmaz zor durumlara düşürmüştü.

Bir de, Meşrutiyet'in ilanından sonra vukua gelen 31 Mart Olayı da, Balkan hükümetleri nazarında, Osmanlı Hükümeti'nin, Rumeli'de devamlılığını iyice sarısmıştı. Hal böyle olunca, Osmanlı ülkesi üzerine atılmaya fırsat kollayan Balkan devletleri için, bundan daha müsait bir zaman ve zemin olamazdı. Nitekim, Sırbistan Hükümeti, her ihtimale karşı hazırlığa başlamıştı.

Daha önceki sayfalarda da geçtiği gibi, Sırbistan ile Bulgaristan, Rusya'nın araya girmesiyle, 13 Mart 1912 tarihinde, bağdaşıklıklarını imza etmişlerdi. Yalnız, bu bağdaşıklığa: "Balkanlardaki statüko değişir ve taraflardan biri aleyhine üçüncü bir devlet tarafından taarruz vuku bulursa karşılıklı çıkarlarının savunulması ve korunması için fiili bir harekete geçilmeden önce bağdaşık devletler Rusya'ya

sormadan harekete geçmeyeceklerini taahhüt ederler..." kaydı da vardı.

Bu bağdaşıklıkta iki ay sonra, 29 Nisan 1912'de, Karadağ, 16 Mayıs 1912'de de Yunanistan bu bağdaşmaya dahil oldular.

Bu bağdaşma öncesinde Ruslar, bu konuda, Fransa ve İngiltere'yi haberdar etmemişlerdi. Bu gizli gelişmelerden Avusturya'nın ancak mayıs ayında, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın da mayıs ortalarına doğru haberleri olmuştu.

Avrupa'ya geçtiklerinden beri Türkleri, bu kıt'adan çıkarmak, Avrupalıların sabit fikri halindeydi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra bu niyetleri iyice açığa çıkmıştı. Fakat, birbirlerini çekememezlikleri ve rekabetleri bu niyetlerinin oluşamamasına neden teşkil ediyordu. Ne yazık ki, aralarındaki bu uyumsuzluktan bizler faydalanamadık. Eğer onların aralarındaki bu çekememezlik ve çıkar çatışmalarını iyi kullanabilseydik Rumeli kaybedilmezdi denilebilir.

(3) Balkan Harbi Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri ve Komşu Devletlerle Siyasal İlişkileri

Balkan Harbi'nin vuku bulduğu 1912 tarihinde Avrupa siyaset âlemi İttifak-ı Müselles ve İtilâf-ı Müselles gruplarına ayrılmıştı. Osmanlı Devleti'nin bu iki topluluktan hiçbirleriyle ciddi bir siyasal bağılığı yoktu.

İttifak-ı Müselles (Üçlü Bağdaşma)'ı teşkil eden Avusturya, Almanya ve İtalya'dan, Avusturya'nın politikası, Osmanlı Devleti'nin çökmeye mahkûm olduğu doğrultusundaydı, ilişkilerini buna göre sürdürmekteydi. İlan edilen Mesrutiyet'in devam edebileceğine ve devletin az zamanda güç kazanıp o günlerdeki Balkanların idari dengesini sağlayacağına Avusturya Macaristan devlet erkânı kani değildi. Avusturya politikası, her fırsattan istifade edip gerek Balkan hükümetlerine karşı, gerekse Adriyatik'teki mevkiini kuvvetlendirmek esasına dayanıyordu. Bu sebepten, bir taraftan Bulgarları kendisine çekmek, diğer taraftan da Arnavutluk'ta nüfuz kazanmak için çalışmaktaydı.

Almanya, Osmanlı Devleti'nin çökmesi ve parçalanmaya uğraması halinde, uzakta bulunduğundan, hissesine pek bir şey düşmeyeceğini, aksine rakiplerinin bundan faydalanacağını düşünerek, Osmanlı Devleti'nin devamlılığını çıkarlarına daha uygun bulmaktaydı. Fakat, bu ilgi yüzeysel bir dostluktan ibaret kalıyordu.

İtalya ise, bu tarihte Trablusgarp meselesi dolayısıyla, Osmanlı Devleti ile harp halinde bulunuyordu. Bu devlet, Avusturya'nın güneye doğru inmesi durumunda, Adriyatik'in doğusundaki Arnavutluk sahillerinin de tamamiyle Avusturya'nın egemenliğine geçeceği endişe-

sindeydi. Bu nedenle, buna karşı olan Slav hükümetleriyle çıkarlarını müsterek görüyordu.

İtalya'nın maksadı, yalnız Avusturya'yı bundan menetmek olmayıp, bu sahillerin bir gün kendi eline geçmesini sağlamaktı.

İtilâf-ı Müselles'i teşkil eden Fransa, İngiltere ve Rusya hükümetlerinden Fransa'nın Osmanlı Hükümeti'yle ilgisi öncelikle, yukarıda da sözü edildiği gibi ekonomikti. Fakat, toprak istekleri de yok denemezdi. Örneğin, Fransa'nın, eskiden beri göz diktiği Osmanlı topraklarından birisi de Suriye bölgesiydi. O bölgede sağladığı manevi nüfuzuna ve gelecekteki maddi emellerine karşı hiçbir rakip devlet de yoktu. Bu sebeple Fransa, davranışlarında rahat, Osmanlı Devleti'nin kaderine adeta kayıtsız görünmekteydi. Ustaca ve kurnazca, ninsi bir politika güdüyordu.

İngiltere'nin tutumu da enteresandı. Mısır'ı işgal edip Hindistan yolunu emniyet altına almış olması ve Fransa ile Kuzey Afrika'yı aralarında bölüşüp eski ihtilâf ve rekabetleri ortadan kaldırmış bulunmaları, Osmanlı Hükümeti ile olan eski gergin ilişkilerini tekrar de-
ğıştirmişti. Fakat, bu devlete asla güvenilmezdi. Nitekim, Irak ve Arabistan'a hırsla göz dikmişti. İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ye-

= gâne bağı, şimdilik, Boğazların Rusya'ya kapalı kalmasından ibaretti. İngiltere'nin Rumeli hakkında yüzyıllardan beri izlediği politika, Hristiyan unsurların hukuk ve ayrıcalıklarının genişlemesi, iç ve dış bağımsızlığa kavuşabilmeleri nedenlerini hazırlamaya yönelikti. Makedonya'nın muhtariyeti ve küçük Balkan hükümetlerinin büyümesiyle, Avusturya ve Rusya'ya karşı bu küçük devletlerin önem kazanmasıydı. Bu suretle, örneğin, büyük bir Yunanistan teşkil ederek İtalya ile beraber Akdeniz'de kendine sadık ve arzusuna göre iş görecektik iki önemli kuvvete dayanması İngiltere'de siyasetinin esaslı hatlarını teşkil ediyordu.

Rusya'ya gelince, Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikada başlıca hedeflerinden biri ve en önemlisi, Boğazların Rus donanmasına açık olması ve diğer devlet donanmalarına kapalı bulunmasıydı.

Rus politikasının diğer hedefleri de, İran'dan geçerek Basra Körfezi'ne inmek ve Balkanlardaki emellerinin, özellikle oralara hükmetme maksatlarının tahakkukuydu. Rusya, yüzyıllardan beri birçok kan dökerek vücuda getirmeye muvaffak olduğu Balkan hükümetlerini, kendi nüfuz bölgesi içerisinde görmek istiyordu.

Yunanlıların, Epir bölgesine sahip olma davası eski idi. Draç ve Güney Arnavutluk'un

bazı kısımlarında okullar açarak ve dillerini yayarak Hristiyan Arnavutları Rumlaştır-
maya çalışmaktaydılar. Bu konuda başarıları da büyüktü.

b. İç Siyasi Durum

(1) İç Siyasi Duruma Genel Bir Bakış

Berlin Antlaşması'yla, birçok ağır koşulları kabul etmek zorunda kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun iç durumu ne yazık ki çok karışık. Hükümet'in itibarı yalnız yabancılar nazarında değil, İslâm âlemi arasında da sarılmıştı.

1902, 1903 ayaklanmaları ile başlamış olan Makedonya'daki otorite zayıflığı günden güne artıyordu. Yunanistan'ın devamlı desteğini gören Girit Rumları da yine ayaklanmışlardı.

Ermenilere gelince, onlar da, Rusya'nın kıskırtmasıyla, 1890'dan beri daha etkin mücadelelere girişmişlerdi. Bunlarla da devletin başı dertteydi.

Bütün bunlar yetmezmiş gibi, II. Abdülhamit'in kurduğu baskılı yönetim, Jeun Turc (Genç Türk) hareketinin başlamasına, gün geçtikçe de etkili biçimde genişlemesine neden olmaktaydı.

Bozuk olan mali durum, her geçen gün biraz daha kötüleşmekteydi. Devleti yönetenler de anlaşılamayacak derecede yanlış bir tutum içerisindeydiler. Osmanlı Devleti, birçok zorluklarla karşı karşıyadır, bocalamaktadır ve boş yere vakit kaybetmektedir. Yanlış kararlar alınmakta, bu hal adeta düşmanları, Osmanlılara saldırımları için cesaretlendirmektedir.

O tarihe kadar, Balkanlılar arasında, birbirilerine karşı mevcut ve onarılması asla mümkün olmayan düşmanlıklar, yön değiştirmiş ve Osmanlı Devleti aleyhine bağdaşmalara dönüşmüştür.

Son zamanlarda Hükümet'in aldığı hatalı kararlardan bir önemlisine daha şahit olmaktadır. Evet, hükümet büyük bir hata işlemiş, böyle kritik bir dönemde, ordunun, eğitilmiş ve deneyimli 1908 cepheli erlerinin terhis kararını almıştır ve terhis uygulanmıştır, ordu adeta boşalmıştır. Silah altındaki mevcut asker, ayaklanmaları bastırmak için, konuş ve görev yerleri dışında dağınık bir durumdadır. Bu yüzden ordunun savaş gücü önemli ölçüde zayıftır.

Bir de, savaş halinde Anadolu'dan yapılması planlanan kuvvet ve lojistik desteğinin oluşması da pek mümkün olamayacaktır. Çün-

kü, Ege'de deniz üstünlüğü Yunanlılardadır. Ege Denizi'nden kuvvet ve malzeme nakli olmayacak demektir. Bütün ulaşım Trakya üzerinden, zaten yükü fazla olan tren hattına kalmaktadır. Açık bir deyimle, Garp Ordusu, daha başlangıçta kaderiyle başbaşa demektir.

Bütün bunlar yetmezmiş gibi, ordu temsilcileri, yöneticileri arasında da fikir birliği her gün biraz daha sarsılmaktadır. Subaylar arasında, İtalya ile savaşın sona ermediği, Arnavutluk, Yemen, Asir'deki ayaklanmalar nedeniyle iç durumun iç açıcı olmadığı, devletin mali gücünün bir harbi sürdürecektir yeterlikte olmadığı... tartışmaları yapılmaktadır. Özellikle, subayların politika ile uğraşmaları da orduda disiplini sarsmakta, hatta bozmaktadır. Bu sıralarda, Balkan devletleriyle bir harbe girmeyi kesinlikle arzulamadıklarını ileri sürerler ve hatta kendi aralarında karara varmış bulunan subaylar bile mevcuttu. Bu gibiler:

— Elden geldiği kadar harpten kaçınmak,

— Eğer harpten kaçınılmayacaksa mümkün olduğu kadar harbi geciktirmeye çalışmak, fikrinde olanlardı.

Bu görüşte olan subayların etkisinde kalan Hükümet, büyük devletler nezdinde girişimlerde bulunmakta, onlardan, Balkan devletleri üzerinde baskıda bulunmalarını istemekte-

dir. Buna karşılık, Rumeli hakkında, ödün verilmekte, ayrıca, İngiltere ve Fransa'ya, Yunanistan limanlarının ablukası bile önerilmektedir. [5]

Kendisine güvenmeyen ve yabancılarından medet uman Osmanlı Devleti, sonunda hiçbir kimseden beklediğini bulamadı, siyasi bir yalnızlık içinde kaldı.

(2) Karadağlılar

Slav ırkımdan ve Ortodoks Mezhebi'ndendirler. Osmanlılarla Karadağlılar arasında ilk temas XV. yüzyılın ilk yarısında akınlar nedeniyle başlar. O sırada Osmanlı Devleti'nin başında Padişah II. Murat bulunmaktadır. Karadağ Beyi de Sırp despotlarından Stefan Lezareviç'tir (1430).

Fatih Sultan Mehmet, 1479'da, Lezareviç'in yerine geçmiş bulunan Ivan Çirnoyeviç zamanında, İşkodra'yı ele geçirmiş, Karadağ'ı iç işlerinde serbest bırakarak vergiye bağlamıştı.

1514'te İşkodra'dan kopan Karadağ, Çirnogoski Sancağı adını taşımaktadır. (Çirnogora, Slav dilinde Karadağ demektir).

[5] Balkan Harbi, Harbin Sebepleri. - Askeri Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi; c. I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara Gnkur. Basımevi, 1970, s. 52, 53.

XVI. yüzyılda, artık Karadağ Osmanlı idaresindedir, kabile başkanlarınca seçilen metro-politler (Vladikalar), yani dini başkanlar tarafından yönetilmektedir.

1688 yılında Karadağ, Venediklilerin taarruzuna uğradı ve onların himayesine girdi. Bunun üzerine İskodra Sancağı Beyi Süleyman Paşa, Karadağ üzerine yürüyerek, Çetine'yi tahrip etti (1692) ve Karadağ'ı Osmanlı İmparatorluğu'na bağladı.

XVIII. yüzyıl başlarından sonra, Osmanlı Devleti'nin Karadağ ile olan ilişkilerinde anlaşmazlıkların başgösterdiği görülür. O tarihte Rusya'nın başında Çar Petro vardır, Rusya, Karadağlıları devamlı kışkırtmaktadır. Karadağ'da (Çetine'de) bir Rus Konsolosluğu kurulmuştur.

Başta Ruslar olmak üzere Avusturya ve zaman zaman Fransa Karadağ'ı destekleyerek ve kışkırtarak Osmanlı Devleti ile çatışmalara neden olmaktadır. Bu çarpışmalar sık sık olmaktadır.

1860 yılında, Hersekliler, Rusya'nın kışkırtmasıyla ayaklanmışlardı. Her zaman olduğu gibi, bu ayaklanmayı da Karadağlılar desteklediler. Ne var ki bu sefer, Osmanlı kuvvetlerinin başında Serdar-ı Elkrem Ömer Lütfü Paşa gibi dirayetli bir komutan vardır. Bu de-

ğerli ve bilgili Osmanlı Komutanı, Riyaka'da Karadağlıları perişan etti ve barış isteme zorunda bıraktı. Yapılan antlaşmaya göre, Karadağlılar, sınırları dışında akın yapmayacaklar, çıkan ayaklanmalara karışmayacaklar, İskodra'yı Hersek'e bağlayan Zeta Vadisi'nden geçen yolu açık tutacaklar, Osmanlı Gözetleme Kuleleri'nin yapımına karışmayacaklardır (31 Ağustos 1862).

Prens Nikola; bir yandan böyle bir antlaşmaya imza koyarken, diğer yandan da Rusya ve Fransa'nın koltuğuna sığınarak uygulanması girişimlerinde bulunuyordu. Kısmen de muvaffak oldu. Bu iki devletin baskısıyla, Osmanlı Hükümeti, İskodra-Hersek Yolu üzerinde yapımına başlattığı kaleleri yıktırdı.

Yıl 1875, yine Hersek'te bir ayaklanmaya şahit oluyoruz. Bu ayaklanmayı da Karadağlılar desteklemektedir. Rusya ve Avusturya, Karadağ Prensi'ne, ayaklanmaya karışmaması için uyarıda bulunmuş gibi hareket etmektedirler fakat alttan alta Karadağ'ı kışkırtmaktan da geri kalmamaktadırlar.

1876'da Sirbistan, Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti. Bu devletle bağdaşıklık kurmuş olan Karadağ da harbe katıldı. Sonunda Sırlar büyük bir bozguna uğradılar ve ateşkes imzaladılar, Karadağlılar, yalnız ve zor durumda kalın-

ca büyük devletler sahneye çıktılar, kurtarmak maksadıyla, savaşa son verilmesi için Osmanlı Hükümeti'ni sıkıştırdılar. İstanbul'da toplanan devletlerarası konferansta (Tersane Konferansı), hiç sıkılmadan, galip durumda olan Osmanlı Devleti'ne Nikşik ile Yukarı Kalasın'ın Karadağ'a verilmesini önerdiler. Osmanlı Devleti bunu kabul etmedi ve şu önerileri ileri sürdü: "Karadağ, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bulunduğunu kabul etmek koşuluyla, kendi lehinde bazı sınır değişiklikleri yapılabilir. Fakat, başımsız bir devlet sayılırsa, kendisine arazi verilmez."

Konferans delegeleri, Osmanlı Hükümeti'nin bu önerisini kabul etmediler, toplantı sonuç alınamadan, dağıldı.

Bundan sonra, Avrupa büyük devletleri Londra'da toplandılar ve aralarında 31 Mart 1877 Protokolü'nü imzaladılar. Bu protokol kabul edilmezse, Rusya, savaş nedeni sayacağını, Osmanlı Hükümeti'ne bildirdi.

Protokol'ün koşulları ağırdı. Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde de uzun görüşmelerden sonra reddedildi. Bunu bahane eden Ruslar dediklerini yaptılar ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi başladı.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması, Karadağ sınırındaki çatışmaların yoğun-

laşmasına neden oldu. Doğal olarak Karadağlıların karşısına yeterli kuvvet ayırlamadığından kesin bir sonuç alınamıyordu. Her ne kadar Karadağlılar hırpalandıysa da sonunda, Nikşik, Podgoriça, Antivari ve Ülgün'ü aldılar.

Ruslarla bir yıla yakın süren savaş sonunda, Osmanlı orduları, Tuna boyunda ve Doğu Anadolu sınırlarında yenilgiye uğradı. Osmanlı Hükümeti, Ayastafanos (Yeşilköy) Antlaşması'nı imzalama zorunda kaldı (3 Mart 1878). Bu antlaşmaya göre, Osmanlı Devleti, Trakya ve Makedonya'yı Bulgarlara bırakmak zorunda kalıyor, Rumeli'deki Osmanlı toprakları birbirinden ayrı üç parçaya bölünüyor ve daha birçok ağır koşullar arasında, Karadağ'ın bağımsızlığı onaylanıyordu. Fakat, Avrupa büyük devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin araya girmesi üzerine dört ay sonra değiştirilen ve 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'yla, tekrar Karadağ'ın bağımsızlığı kabul ve Prensligi onaylanıyor, Prenslige eski merkezi kısım çevresindeki, Piva, Nikşik, Kolaşin, Podgoriça, Aspuzi, Gosina, Plava dolaylarıyla Antivari (Bar) Limanı'nı içine alan geniş bir toprak parçası bırakılıyordu. Buna karşılık, kıyıda Karadağlıların elinde bulunan Ülgün Osmanlı Devleti'ne geri veriliyor, Antivari Limanı ve Karadağ suları bütün devletlerin savaş gemilerine kapanıyordu.

Böylece, 400 yıl Osmanlı Devleti yöneti-
mindе kalmış olan Karadağ, Osmanlı İmpara-
torluğu'ndan ayrılarak bağımsız bir devlet
oluyordu.

(3) Sırlar

Sırbistan (Sırpça Srbija) Yugoslav Fede-
rasyonu Cumhuriyetleri'nden biridir. Güney
Avrupa'da, Balkan Yarımadası'nın kuzeyinde,
55.965 kilometre kare yüzölçümündedir. Nüfu-
su 4.823.000'dir. [6] Merkezi Belgrat'tır. (Bal-
kan Harbi öncesinde 48.303 kilometrekare yüz-
ölçümünde, nüfusu 2.853.659 idi).

İslav ırkının Güney İslavları Grubu'ndan
olan Sırlar, Balkanlara MS. VII. yüzyılda gel-
diler. Sırp kelimesi ilk olarak Frankların 822
yılından kalma tutanaklarında Sorabi olarak
geçer.

Balkanlarda, Piva, Tara, Yukarı Drina,
İbar, Lim'de ve Batı Morava Irmağı dolayların-
da yerleşen Sırlar, başlangıçta bir devlet ku-
ramadılar. Birbirleriyle az çok bağlantılı olan
kabileler halindeydiler. Belli alanlarda siyasi
ve askeri bir önder olan jupanların (kabile re-
islerinin) yönetiminde yaşıyorlardı. Jupanların,
üstünlük kurmak için birbirleriyle yaptıkları
savaşlarda pek çok kan döküldü.

[6] Meydan Larousse; c. II, İstanbul, Meydan Ya-
yınevi, s. 270.

Bundan başka, eski İslâv törelerine göre, bir jupan ölünce yerine en büyük oğlu değil de, ailenin en yaşlısının geçmesi birçok karışıklık ve çatışmaya da yol açıyordu. Çevreleriyle birçok bağdaşmalar ve savaşlar yapan Sırpların bütün Makedonya'yı ele geçirdiği zamanlar da oldu. Hatta 1345'te Yunanlılarla Sırpların Çarı sıfatını bile aldıklarını görmekteyiz.

Nihayet, Osmanlı İmparatorluğu sahnededir. Onlara karşı Sırplar ve Sırpların işgal ettikleri topraklardaki topluluklar zaman zaman Osmanlılara karşı birleştiler. Makedonya ve Bulgaristan'ın büyük bir kısmına hâkim olan ve Sırbistan'dan da vergi isteyen Padişah I. Murat, Sırp Kralı Lazar'ın direnmesi üzerine Sırbistan üzerine yürüdü. 1386'da Niş'i ele geçirdi. Ama Poleçnik'te durduruldu. Daha ileriye gidemedi. 1389'da, Padişah II. Murat Sırbistan'a bir sefer açtı. İki ordu, 15 Haziran'da Kosova'da karşılaştı. Bu savaşta Padişah II. Murat öldü ise de, Sırp ordusu yenildi. Lazar esir düştü ve boynu vuruldu. Bu yenilgi Sırpılar için ölüm darbesiydi, Buna karşın, 70 yıl daha varlığını sürdürebildi.

Sırbistan'ın başına Sultan I. Bayezit'e bağlılığı kabul eden Lazar'ın oğlu Stefan Lazareviç getirildi (1389). Bundan sonra Sırplar Osmanlı idaresindedir ve onlarla birçok seferlere de katıldılar.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde, Sırp toprakları, birçok sancağa ayrılarak merkezi Sofya'da olan Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlandı.

1800 senelerinde, Sırbistan'a Rusların müdahaleleri ve yardımları görülmektedir. Bir süre Osmanlıların elinden çıkan Sırbistan, Avrupa'nın Napolyon ile uğraştığı bir sırada Türk hâkimiyeti altına girdi. 6 Kasım 1817'de, Milos zamanında, Sırbistan, Osmanlı İmparatorlu'na bağlı krallık oldu. 1830'da II. Mahmut bir "Hatt-ı Şerif" yayımlayarak Sırbistan'ı muhtar bir beylik olarak tanıdı. Kırım Savaşı sonrasında, 30 Mart 1856'da, Sırbistan'ın muhtariyetini büyük devletler de tanıdı ve garantileri altına da aldılar.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında, Osmanlı Devleti mağlup olunca, Avusturya-Macaristan'ın da desteğini gören Sırp lar, 22 Ağustos 1878 tarihinde, kayıtsız şartsız bağımsızlıklarını kazandılar.

Her vesile ile Osmanlı Devleti'ne saldıran Sırbistan, 13 Mart 1912'de, Osmanlı Devleti aleyhine Bulgaristan ile bir dostluk anlaşması, 12 Mayıs'ta da bir askeri anlaşma, ayrıca, 27 Eylül'de de Karadağ ile siyasi ve askeri birer anlaşma imzaladı ve 1912'de üç devlet ve Yunanistan Osmanlı Devleti'ne harp ilan ettiler. Dördü birden Osmanlı topraklarına saldırdılar.

2 (4) Arnâvutlar

Arnavutların kökeni hakkında kesin bilgi veremeyen tarihçilerin bir kısmı, İlyriyalı, diğer bir kısmı Trakları, onların atası olarak gösteriyorlar. İlyriyalılar, ilkeçağ'da büyük bir İlyria Devleti kuruyorlar. [7]

MÖ 168'de Roma Generali Aamelius Polus, Epir, Makedonya ve İlyria'yı Roma hâkimiyeti altına alıyor. MS 395'te Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Doğu ve Batı İmparatorlukları arasındaki sınır Arnavutluk'un ortasından geçiyor.

Coğrafi konumu bakımından Arnavutluk, başka memleketlere nazaran barbar istilalarıyla çok az yüz yüze gelmiştir.

V. yüzyılda Gotlar, VI. yüzyıldan sonra İslavlar bu topraklarla ilk defa temas ediyorlar.

619'da Türk Avarlar, Arnavutluk'a, sonuç alamadıkları bir baskın yaptılar.

IX. yüzyılın sonlarına doğru, daha önce İslâvlaşmış Bulgarlar, Makedonya'ya yayıldılar.

917'de, Çar Simeon, Makedonya'yı tam anlamıyla fethetti. Fakat, Bizans İmparatoru

[7] Meydan Larousse; c. I, İstanbul, Meydan Yayınevi, s. 680, 681.

Basiléios devrinde, Arnavutluk, tekrar Bizans topraklarına katıldı (1019). Bizans'ın bu topraklardaki merkezi Albanon adlı şehirdi. 1204'te Latin İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra Epiros Despotluğu teşekkül etti. Bu despotluk Arnavutların yaşadığı bölgelerin bir kısmını da içine alıyordu. Bizans İmparatoru III. Andronikos Epir Despotluğu'nu tekrar ele geçirebilmek için Aydınoğlu Umur Bey'den yardım istedi (1336). Umur Bey, İmparator'a, 2.000 asker gönderdi. Bunlar, Arnavutları, Makedonya'ya doğru kovaladılar ve Volo Limanı denilen Koç Limanı'nı zapt ettiler. Arnavutlar ile Türkler bu vesile ile ilk defa karşılaşıyorlardı.

İkinci Stefan Dušan, 1340'ta, bütün Arnavutluğu zapt ederek Sırların Zeta Eyaleti'ne bağladı. (O tarihte Zeta, Arnavut Balşa Soyu'nun idaresindeydi).

Arnavutların bağımsız bir devlet kurma yolundaki ilk girişimleri, bu sıralarda oldu ve 1358'de Carlo Topia adlı bir Arnavut Epiros Despotluğu'na namzet Yunan II. Nikephoros'a karşı Akheloos Nehri kenarında bir savaş açtı, bu savaşı kazandı. 1360'ta ise, başka bir Arnavut Prensi olan Balşa, kuzeyde, Zeta İli'nde, Başkenti İskodra olan bir Prenslük kurdu.

Üçüncü bir soy da Drina Nehri doğusunda Dukaglin (Dukagin) Zadrina bölgesinde bir prenslik kurdu. Yanya Prensi Tomas 1385'te

Osmanlı Padişahı'na bağlılığı kabul etmek zorunda kaldı. 1387'de (Topialar tarafından Balşalara karşı yardıma çağırılan Osmanlı ordusu, Balşaları yenilgiye uğrattı. 1389 Kosova Savaşında Arnavutlar, Sırpların yanbaşında Osmanlılara karşı savaşa katıldılar. Bu yenilgiden sonra Arnavut Beyleri Osmanlı Padişahı'nı ancak metbu olarak tanıdılar. (Metbu-kendisine tâbi olunan). Vergi vermeyi ve asker göndermeyi kabul ettiler.

Yıldırım Bayezit devrinde, Arnavutluk, Osmanlı idaresiyle doğrudan doğruya birleşti (1394'ten sonra). Anadolu'dan nakledilen Saruhanlı Türkmenler Arnavutluk'a yerleştirildi. Bu göçmenlerle birlikte Osmanlı Tımar Sistemi de uygulanmaya başlandı. Toprağın idaresi "Arnavut İli Sancağı Beyi" unvanı ile Uçbeylerine verildi. Yerli Arnavut prensleri de tımar kadrosuna girdiler. Çoğu Hristiyan olan bu prensler zamanla İslamlığı kabul ettiler.

1417-1419'da Balalan Bey, Güney Arnavutluk'a yapılan akınlarda bazı şehirleri zapt etti. Evronosoğlu Ali Bey de 1423'te Arianites ailesine ve Yuvan Kastriota'ya baş eğdirdi. Yuvan Kastriota bu yüzden dört oğlunu Osmanlı Hükümdarı'na rehine olarak göndermeğe mecbur kaldı. Birçok mücadelelerden sonra 1501'de Arnavutluk'un tümünün (Osmanlılarca işgali) tamamlandı.

Arnavutluk'ta Osmanlı idaresi kurulunca, memleket sekiz sancığa bölündü. Bu sancakların bir kısmı Rumeli Beylerbeyi'ne, bir kısmı Kaptanpaşa'ya bağlandı. Beylerin çoğu Müslümanlığı kabul ettiler.

En nihayet, Ayastafanos ve Berlin antlaşmalarında Arnavutluk topraklarının bir kısmının Yunanlılara ve Sırlara bırakılması hükümleri yer alıyordu. 1912'de bu statüko da değişti, sonunda, Arnavutlar bu tarihte muhtariyete kavuştular.

1912'de, Balkan Harbi başlayıp Yunan, Bulgar, Karadağlılar Osmanlı ülkesine saldırınca, Arnavut Milletvekili İsmail Kemal Ulora, İstanbul'dan Draç'a geçti. Orada Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etti. Bir geçici hükümet ve bir millet meclisi kurdu. Büyük devletlere haberi ilettiler. Balkan Harbi sonrasında Londra'da yapılan, antlaşmaya delege gönderdi. 17 Aralık 1912'de resmen bağımsızlığını sağladı. Kesin bağımsızlığı, 29 Temmuz 1913'te Londra Antlaşması'yla oldu. Bundan sonra, Osmanlı idaresinin Arnavutluk üzerindeki tüm hakları ortadan kalktı.

İKİNCİ BÖLÜM

BALKAN HARBI'NDE İŞKODRA BÖLGESİ

TÜRK, KARADAG, SIRP

KUVVETLERİ

1. İşkodra Bölgesi

a. İşkodra'nın Askeri Coğrafyası

Bugün hafızaların sisleri arasında kalmış, hemen hemen görünmez ve bilinmez olmuş bu önemli Osmanlı İmparatorluğu şehri hakkında kitabın müsaadesi oranında hatırlatılacak bilgileri sunmak vicdani bir görev kabul edilmesi gerekir. Bu nedenle, İşkodra'nın coğrafi konumu, arazisi, iklimi ve yolları, biraz da tarihi ile önemli özelliğine göz atmak faydalı olacaktır.

(1) İşkodra'nın Coğrafi Konumu, Arazisi, İklimi ve Yolları

İşkodra, bugün, Arnavutluk'ta bellibaş bir şehir olup, ülkenin kuzeyinde, İşkodra Gölü'nün kenarında, Drina Irmağı kıyısında bulunmaktadır. 45.000 civarında nüfuslu olup geç-

mişte bir din ve ticaret merkeziydi. Bugün de, besin sanayii, maden tasfiyehaneleri, dokumacılık, denicilik önde gelen iş ve ürün kollarıdır. [8]

Harekât alanı olarak da dikkatle üzerinde durulmaya değer, Adriyatik Denizi kıyıları, İskodra Gölü'nün Drin Havzası'yla Yenipazar Sancağı bölgesi ve Karadağ toprakları bu meydana akla gelir.

Yüzey şekillerini şöyle sıralayabiliriz; Kuzey Arnavutluk Alpleri'nin güneydoğusu uzantısı üzerinde, kuzeyde İpek Bölgesi'nde Rugova Dağı vardır. Kuzeydoğudan güneybatıya doğru akan derin derelerin birbirinden ayırdığı sarp, ormanlık ve yolu olmayan dağlar bulunmaktadır. Bunların başlıcaları Buğ ve Şale dağlarıdır.

Güneyde; Kalmet, Vels, Kakariç, Barbalos ve Renç dağları çok sarp ve kayalıktır.

Ovalara gelince, İskodra Gölü'nün kuzeydoğu kıyısı boyunca Hot Gölü'nden İskodra'ya kadar 4-8 kilometre genişlikte Kastrat, Vraka, Şitoyi (Yılan) ovaları ile, İskodra Gölü'nün

[8] Meydan Larousse; c. VI, s. 566, 567.

kuzey kıyısından başlayıp Podgoriça kuzeyine kadar uzanan Tuz ve Podgoriça ovaları sayılabılır. İpek bölgesinde de bazı ufak ovalar varsa da harekâtı etkileyemez. [9]

İşkodra bölgesinde yol denilince, o tarihte, bugünkü anlamda, yol var sayılamazdı. Mevcut yolların birçoğu yüklü katırların bile zor geçebileceği patikalar halindeydi. Ovalık bölgede olan yollar ise, genellikle, tam bir istikamete açılmadan, bataklıklar nedeniyle kesiliyorlardı. Bellibaşlı istikametler, kuzeyde İpek bölgesinden İşkodra'ya gelen yol, Karadağ'dan gelen yol, gölün güneyinden gelen yol idi.

İşkodra Gölü; Balkan Yarımadası'ndaki göllerden biridir ve en büyüğüdür denilebilir. Arnavutluk-Yugoslavya sınırındadır. 50 kilometre uzunluğunda, 14 kilometre genişliğindedir. Çevresi 162 kilometredir. 148 kilometrekaresi Arnavutluk'ta olmak üzere 370 kilometrekareye yüzölçümündedir. En derin yerleri güney kısımdadır ve derinlik 44 metreye kadar varır. Doğu ve ku-

[9] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi; c. III, ks. 3, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1984, s. 15, 16.

zey kıyıları sazlık ve bataklıktır. Pek az yerleri kumsaldır. Körfezleri gün geçtikçe dolmaktadır. Arnavutluk ve Yugoslavya hükümetleri kıyı bölgelerini ıslah etmek için çalışmalarına devam etmektedirler. Göl denizden altı metre yüksektir.

Gölde ulaşım, kayıklar ve küçük gemilerle yapılmaktaysa da rüzgârlı zamanlarda stimbotlar bile gölde güçlkle hareket edebilmektedirler.

Gölün suyu tatlıdır, sularının bir kısmı Bojana'ya akar. Balığı çoktur.

Buralar Türklerde iken, Karadağ ile Osmanlı Devleti'nin sınırı büyük kısmı Türk bölgesi içinde kalmak üzere- hemen hemen gölün ortasından geçmekteydi.

İşkodra yöresinde sert bir iklim hüküm sürer. Kışlar, iç kısımlar karlı, kıyılar yağmurlu geçer.

Sosyolojik duruma gelince; İşkodra İli ile İpek Sancağı halkı genellikle Arnavut idiler. Yenipazar ve Taşlıca sancaklarında Boşnaklar çoğunluktaydılar. Yaradılış itibariyle, bu yöre-

Gnkur.

Harp Tarih. 41 Bşk.

Kirâphenaci

nin insanları, inatçı ve cesurdurlar. Şehir ve kasabalarda ilk ve ortaokullar vardı. Köylerde ise okul yok denilebilecek kadar azdı. Malisorlar (dağlık bölge halkı) çoğunlukla cahildi. Bunlar arasında Türkçe bilenler çok azdı. Şehir ve kasabalarda oturanlar, hemen hemen hepsi Türkçe bilirlerdi.

İşkodra, 1360'ta Arnavut Prensi Balşa ile üç oğlunun kurduğu devletin merkezi idi. I. Murat devrinde Balşaları yenilgiye uğratan Osmanlı ordusu şehri ele geçirdi (1386). Fakat, Venediklilerle dost geçinmek isteyen I. Murat İşkodra'yı Venediklilere bıraktı. İşkodra'nın kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmesi II. Mehmet (Fatih) devrine rastlar. Osmanlılar, üç ayrı kusatma sonunda aldıkları İşkodra'yı (1479) sancak haline getirdiler. Kanuni Sultan Süleyman devrinde Rumeli Eyaleti'ne bağlanan İşkodra, XVIII. yüzyılda buranın da eski ailesinden - belki de Dukakinoğulları'ndan gelen - Boşatlı Mehmet Paşa ve oğulları tarafından yönetildi. 1867 Vilâyet Teşkilâtı Nizamnamesi'ne göre Prizren ve Debre sancakları, İşkodra Vilayeti'ne bağlandı.

1912'de Arnavut Ayaklanması sonucu, Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Osmanlıların elinden kesin olarak çıktı.

(2) İškodra Şehri'nin Stratejik Önemi (Kroki : 1)

İškodra, coğrafi bölümde değinildiği gibi, iyi yollardan yoksun ve doğal kaynakları yetersiz, ekonomik yönden fakir olmasına karşın, siyasal bakımdan özel bir önem taşıyordu. Özellikle bu bölge, Karadağ ve Sırbistan ordularının harekât hedefi olacaktı. Güney İslavlar Birliği'ni bir an önce kurmak için, Sırbistan ve Karadağ'ı destekleyen Rusya ile bunu titizlikle önlemeye çalışan Avusturya-Macaristan'ın nüfuz ve faaliyetlerinin bu yörede çatışması, bölgenin önemini bir kat daha artırıyordu. Özellikle, Karadağ ile bir savaş halinde, askeri yönden bu bölgede en önemli rolü oynayacak olan yer, İškodra ve çevresiydi.

Evvela, öteden beri, siyasal, kültürel ve ekonomik bakımdan önemli bir merkezdi. Şehrin İškodra Gölü ve Boyana üzerinden Adriyatik Denizi'ne bir çıkışı vardı. Şehir ayrıca düzgün bir yolla Şingin Limanı'na bağlıydı. Karadağ'dan, Kosova ve Manastır, Yanya illerinden gelen yollar burada düğümleniyordu. Bu bakımdan İškodra, Karadağ'a karşı yapılacak taarruz harekâtının üssü durumundaydı. Balkan devletlerinin birkaçıyla veya tümüyle bir savaş halinde, ikinci derecede olan bu cephede

yapılacak bir savunma muharebesinde Karadağ' dan güneye doğru Draç-Tiran hattına, yahut doğuya doğru İpek-Yakova istikametinde ilerlemek isteyen bir ordu, İskodra'yı bir yanda bırakıp serbestçe ilerleyemeyeceği gibi, Sırbistan' dan Adriyatik kıyılarına ilerlemek isteyen bir orduyu da, İskodra, etkileyebilecek durumdadır.

Bu bakımdan, İskodra, öteden beri bir kale halinde kurulmuş, buraya barışta bağımsız bir nizamiye tümeni, seferde ise bir kolordu ayrılmış bulunuyordu. Böylece İskodra, öteki Balkan devletleri cephelerinde kesin sonuç alınmaya kadar, Karadağ kuvvetlerini bağlayabilecek bir durum ve kuvvetteydi.

b. Seferberliğin İlanında İskodra Müstahkem Mevkii'nin Durumu

1910 yılında İskodra'nın tahkimine esashi olarak eğilinilmemişti. Top mevzileri, bu yılın ortasında yapılmaya başlandıysa da sonradan vazgeçilmişti. Gerçek tahkim faaliyetine 1911 ortalarında girişilmiştir denilebilir. Balkan Harbi'nin ilanında, ancak bir senelik bir faaliyetin hasılası görülmekteydi. O tarihte, tahkimat tarzını kararlaştırmak için dolan heyet-

te bulunan Kurmay Subay Fevzi Bey (Mareşal Fevzi ÇAKMAK) cepheleri önem sırasına göre; 1. Kuzey (Ova Mintıkası), 2. Doğu (Kır Mintıkası), 3. Batı (Traboş Mintıkası), 4. Güney (Birduça Mintıkası) olarak sıralamaktadır.

Traboş mevzi bölgesi, gayet sarp, ancak sayılı yerlerde harekete müsaade etmekte olduğundan savunulması kolaydı.

Diğerlerinden daha önemli olan ve doğrudan doğruya şehrin kuzey cephesini örten Ova Mintıkası'nın tahkimatına öncelikle başlandı. Burası gayet geniş ateş sahasına malik ve bir yanıyla göle, diğer yanıyla Kır Suyu'na dayandığından kolay düşürülemezdi.

Güneydeki Birduça Mintıkası'na gelince, burası, sırf geri ile bağlantısı nedeniyle önemliydi. Düşman burasını zapt etse bile Kale'nin savunma gücüne bir etki yapamazdı. Kale buralara hâkim olup Drin Nehri kolaylıkla savunmayı sağlar idi.

Harp ilanından biraz önce Kuzey tahkimatında (Ova Mintıkası'nda) beş direnek ile iki batarya mevzii yapılmıştı. Direneklerin tel örgüleri de tamamlanmaktaydı. Traboş ve Fesat Tepe'de de birer direnek yapılmış ve tel örgü-

leri tamamlanmıştı. Yine bu iki mevzide bir ısıldak ve dört batarya mevzii yapılmıştı.

Birdiça Mintikası'nda, dört direnek ve iki batarya mevzii, iki ısıldak mevzii hazırlanmıştı. Direneklerin etrafına üçgen şeklinde hendeklerin içerlerine tel örgüler çekilmişti.

En kuvvetli kuzey ve güney cepheleri idi. Ne yazık ki, en kuvvetli olması lazım gelen doğu ve batı cepheleri ihmal edilmişti. Bu durum ve bu haliyle İskodra Kalesi, daima baskına maruz ve savunması zayıftı. Planlanmış 21 direnek yerine 10 direnek; 15 batarya mevzii yerine, 8 batarya mevzii yapılmıştı. Bu yapılardan başka, bazı dekovil hatları, su tesisatı, kışla, baraka ve cephanelikler de tamamlanmıştı.

Bardanyolt'ta hiçbir tahkimat mevcut değildi. Bardanyolt'un tahkimatı ve ileri mevzii harp ilanından sonra yapıldı.

Traboş tahkimatı da, muharebe esnasında geliştirildi ve pekiştirildi. Dağlıların iki defa şiddetle Bardanyolt Cephesi'ne saldırmaları sebebi şimdi daha kolaylıkla anlaşılmaktadır. (Kroki :2)

Kale'nin savunmasında 24 ncü Nizamiye Tümeni ile Elbasan ve İskodra Redif tümenleri görevlendirilmişti.

2. Osmanlı Karadağ, Sırp Kuvvetleri

a. Osmanlı Kuvvetleri

Balkan devletlerine karşı Osmanlı kuvvetlerinden Şark (Doğu) Ordusu ve Garp (Batı) Ordusu görevlendirilmişti. İşkodra Savunması'ndaki kuvvetler Garp Ordusu'na dahil kuvvetlerdendi. Karadağ Cephesi'nde, Karadağlılara karşı İşkodra Kolordusu kurulmuştu. (Kuruluş : 1)

Bu Kolordu'nun kuruluşunda, 24 ncü Nizamiye Tümeni'nden başka, Mürettep Nizamiye Tümeni, Elbasan Redif Tümeni, Tiran, Akçahisar, Erzan, Draç, Kavaya Redif taburları da vardı. Her ne kadar bölgede, 21 nci Tümen görülüyorsa da, bu tümen, ayaklanmalar nedeniyle daha barış zamanında özel görev bölgelerine dağılmış, adeta varlığı yok olmuş gibidir.

Ayrıca, Müstahkem Mevki ile Manastır Redif Tümeni'nin Debre-i Zir, Debre-i Balâ, Mat, Rakalar taburları da Kolordu emrine verilmişlerse de, bunlardan Debre-i Balâ ve Rakalar taburları, Akçahisar'dan memleketlerine dönmüş ve yalnız subayları İşkodra'ya gelmişlerdi.

Gnkar.

Harp Tarihi 5, 47

Kütüphane

24 ncü Bağrsız Tümen (24 ncü Nizamiye Tümeni) (Kuruluş : 2)

Komutanı : Kurmay Albay Hasan Rıza (Kolordu Komutanı Hasan Rıza)

Birlikleri	Konuş Yeri	Düşünceler
24 ncü Tümen Karargâhı	İşkodra	
24 ncü Nisancı Taburu	İşkodra	
70 nci Piyade Alayı (—)	İşkodra	1 nci Taburu Tuz'da
71 nci Piyade Alayı (—)	İşkodra	2 nci Taburu Tuz'da
72 nci Piyade Alayı	Tuz	

24 ncü Sahra Topçu Alay Karargâhı	İşkodra
1 nci Sahra Topçu Taburu	İşkodra
13 ncü Dağ Topçu Taburu	İşkodra
İşkodra Smır Bölüğü	İşkodra
Tuz Smır Bölüğü	Tuz
Selçe Smır Bölüğü	Selçe
18 nci Süvari Alayı 1 nci Bölüğü	İşkodra
24 ncü Ulaştırma Bölüğü	İşkodra
24 ncü İstihkâm Bölüğü	İşkodra
Bando Bölüğü	İşkodra

Müstahkem Mevki'in barış kuruluşuna göre sefer kuruluşu'nda önemli değişiklikler yapılmıştı. [10]

Görev gereği Müstahkem Mevki savunma bölgelerine bölünmüş, piyade ve topçular, Kır Bölgesi, Setler Bölgesi, Derviş Tepe Bölgesi, Birdıça Bölgesi, Genel İhtiyat olmak üzere yer almışlardı.

Göl gemileri, bir 75 milimetrelık dağ topu, bir 30 milimetrelık sahra topu, iki 37,5 milimetrelık gemi topu taşıyorlardı.

Mürettep Nizamiye Tümeni'nin Sefer Kuruluşu (Kuruluş : 3)

Komutanı : Albay Sadık

Birlikleri : 50 nci Piyade Alayı 3 ncü Taburu
51 nci Piyade Alayı 1 nci Taburu

53 ncü Piyade Alayı
3 ncü Taburu (Alay karargâhı, 1 nci ve 2 nci taburlar Selimiye (Leş)'de, 3 ncü Tabur Tümen Nişancı Taburu olarak kullanılmaktadır).

[10] Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi; No: 5/8208, Kls. 681, Dos. H-3, Fih. 1-1, 1-5.

54 ncü Piyade Alayı'nın 2 nci ve 3 ncü taburları

52 nci Makineli Tüfek Bölüğü

Topçu Taburu (beş toplu adı ateşli bir dağ bataryası, seri ateşli dağ topçu takımı)

Ayrıca; Tiran - Draç, Kovaya Redif taburları da bu Tümen'in kuruluşundaydı.

Bu Tümen'in konuş yeri Draç olup, sefer görev yeri İşkodra idi. Tümen önce, Draç bölgesinde Mirliya (Tuğgeneral) Esat Paşa (Top-tani) tarafından kurulmaya başlanmış ve sonra Albay Sadık'a teslim edilmiştir.

Elbasan Redif Tümeni (Kuruluş : 4)

Komutanı : Albay Cemal

Birlikleri

Bu Tümen, Elbasan, Tiran, Berat, Draç Redif alaylarından kurulmuştur. Draç Alayı, dört; diğerleri üç taburludur.

Tümen kuruluşunda topçu yoktur. Bu Tümen birlikleri, İşkodra Müstahkem Mevki içindeki bölgelerde görev aldıklarından o bölgedeki topçu desteğinden faydalanacaklardı.

21. nci Tümen'in Sefer Kuruluşu (Kuruluş : 5)

Komutanı : Mirliva (Tuğgeneral) Cavit Paşa

Bu Tümen; 21 nci Nişancı Taburu, 61 nci, 62 nci, 63 ncü Piyade alaylarıyla, 21 nci Topçu Alayı ve Tümen Bağlı Birliklerinden kurulmuştu.

Bu Tümen'in emrinde ayrıca; 1 nci, 31 nci, 59 ncü Piyade alaylarıyla 55 nci ve 56 ncü Piyade alaylarının 3 ncü taburları ve 5 nci Kolordu'dan verilmiş olan 1 nci Kadro Dağ Topçu Taburu vardı.

İpek ve İşkodra bölgesindeki kuvvetlerin tümü, Tiranlı Ferik Mahmut Hayret Paşa emrindeydiler. [11]

Kale'nin Silahlarına Geline :

5 batarya mantelli ve çemberli top (adi)	30
2 batarya 12 cm. lik havan (adi)	12
1 batarya 12 cm. lik obüs (adi)	6
2 batarya dağ bataryası (adi)	9
3 sahra bataryası (seri)	12
2 dağ bataryası (seri)	10
15 batarya	79

[11] Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi; c. III, ks. 3, s. 24, 34.

Bunlardan başka 20 kadar eski imal Brodöl topları vardı ki 2.000 adım (1.500 metre) mesafeye adi barutla atardı. Bunlardan da yakın mesafe ve ikinci derece vazifelerde faydalanıldı.

Karadağlıların iki adet 21 santimetrelik obüs, 20 adet 15 santimetrelik obüs ve havan ve Sırphların 12 adet 12 santimetrelik seri ateşli (çabuk ateşli) obüs toplarına mukabil Türklerin hiçbir topu yoktu. Sahra ve dağ olmak üzere 22 adet seri ateşli topumuza karşı, düşmanın beş misli üstünlüğü vardı. Piyade ve topçu caphanesi 1908 senesindeki Malisor Olayı nedeniyle İşkodra'ya fazla depo edilmiş bulunuyordu. 12.000 sandık piyade cephanesi ve top başına yaklaşık 500 mermi mevcut idi. [12]

Türk kuvvetlerinden söz edilirken biraz da on günleri yaşamış, Türkiye Cumhuriyeti ordusunda uzun yıllar ve üst düzeyde hizmet vermiş komutanların kaleminden çıkmış satırlara eğilelim. Bu komutanlar, bir ordu için en önemli husus olan, ordunun harp değerinden şöyle bahsetmektedirler.

[12] Çakmak, Fevzi; Garb-i Rumeli'nin Suret-i Ziya-ı ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi, İstanbul, Er-kân-ı Harbiye Matbaası, 1924, s. 426, 428.

İsmi "Balkan Harbi öncesi" senelerde subaylar topluluğunun kendilerini kaptırdıkları politika ucurumu ordunun itaat ve disiplinini bozmuştu. Disiplinsiz bir ordudan ciddi bir talim ve terbiye, harp etme kudreti de beklenemezdi. Mesrutiyet'in ilanından ve askeri ihtilalin üzerinden geçen dört sene zarfında bir demir pençe çıkıp da orduyu düştüğü bu çukurdan çıkaramamıştı. Aksine siyasi partiler ordunun yakasını bir türlü bırakmıyorlardı. Halbuki ordunun harp değerini temin için her şeyden evvel subay topluluğunu vazifeye bağlamak lazımdı.

Subayların seçilmesi, yükseltilmesi, ordu da kalmaları için sağlıklı ve ihtiyaca uygunlukları saptayacak usullerimiz de yoktu. Avrupa ordularının acı deneyleri neticesinde terke mecbur oldukları köhne terfi usullerinden biz bir türlü ayrılamadık. Takdirsizliğimizin daima cezasını çektik. Harp ilanından biraz evvel Preveze Jandarma Taburu'ndan terfi ederek İskodra Nizamiye Tümeni'ne gelen bir binbaşı, harp ilanı günü İskodra Kolordusu Komutanı'na müracaatla "Emir ve komuta verilen bu güzel taburu ben sevk ve idare edecek iktidarda değilim, şimdiye kadar böyle bir kitanın muharebede nasıl kullanılacağını bana kimse göstermedi, ben de bir yerde görmedim, ancak kudemim geldi, binbaşı yaptılar, bu tabura komutan ola-

rak gönderdiler. Düşman karşısında emredeceğiniz başka her hizmeti ifaya hazırım. Yalnız bu muntazam taburun körükörüne kanına girmeme müsaade etmeyiniz" demişti. [13]

Bu binbaşı komutanın karşısına çıkıp ehli-yetsizliğini söyleyecek kadar cüret göstermişti. Fakat, bunu yapamayan benzerleri onarılması imkânsız felâketlere sebep oldular. Bundan ötürü, muharebenin en bunahlı zamanlarında; yüzbaşı rütbesinde subaylar mevcut iken, bazı taburların emir ve komutasını ister istemez teğmenlere vermek zorunluğu hasıl olmuştu.

Tiran Redif Alay Komutanı, kendine güvenemediğinden emekliliğini istemişti. Seferberlik emriyle beraber bir alay komutanının böyle bir başvurusu ordunun o zamanki ruhsal durumunu gösteren aynasıydı.

Particilik siyasetiyle meşgul olmanın doğurduğu kötülüğü ortadan kaldıracak ve orduyu disiplin altına alacak azimli ve hâkim bir baş yoktu. Orduyu yukarıdan aşağıya genel bir ihmal ve kayıtsızlık bürümüştü. İşlemler, genellikle, baştan savma cereyan ediyordu. Aşağı-

[13] Gürman, Abdurrahman Nafiz - Kocaman, Karametin; 1912-1913 Balkan Harbi'nde İskodra Müdafaası, c. I-II, İstanbul, Askeri Matbaa, 1933, s. 79-80.

ya karşı, gelen emrin sureti gönderiliyor; yukarıya karşı, arz ve takdim ile geçiriliyor-
du.

Birçok yerlerde barış kadroları az, talim ve terbiye noksan, kıtalar dağılmış ve adeta kendi hallerine bırakılmışlardı.

Orduya gösterilen itina; silah, cephane, donatım, giyim ve malzeme sağlanması ve seferberlik hazırlıkları kâğıt üzerinde yapılan nazari faaliyetlerden ileri gitmiyordu. Halbuki, yalnız bununla ordu muharebede başarılı olamazdı. Kaldı ki, Balkan Harbi seferberliğinden üç ay evvel, 21-22 Haziran 1912 günleri, muhalif partinin iğfal ettiği bazı subaylar ve bunların zorladığı erler, hükümeti düşürmek için Manastır'da silahlı olarak dağa da çıkmışlardı.

Bir müddet sonra, Yakova havalisindeki birliklerden bazı subaylar da hükümet aleyhine Arnavut ihtilalcileriyle birleştiler. Batı Rumeli illerindeki anarşi en yüksek düzeye varmıştı.

Bütün bu gelişmeler, düşmanlara, cesaret vermişti. Örneğin Karadağ Ordusu'na komuta eden Serdar Yanka Vukotić, İşkodra'nın Türkler tarafından boşaltılmasından sonra şöyle demişti :

"Osmanlı Devleti'ne karşı hareket, komşu hükümetlerle aramızda konuşuluyordu. Lâkin,

ben buna cesaret edemiyordum. Aramızda yaptığımız birçok görüşmelerde karşı çıktım. Fakat, Yakova'daki subayların dağa çıktığını ve İsa Bolatin'in duruma hâkim olduğunu görünce, derhal Osmanlı Devleti aleyhine komşularla birlikte hareketi kabul ettim..."

Buraya kadar çizilen tablo, Hasan Rıza Bey'in sonradan paşa oldu- ne değerli bir komutan olduğunu ve İşkodra Müdafaası'nın göğüs kabartıcı, kahramanlık görüntüsünü gözler önüne sermektedir. Evet, Türk evladının kendisinde yaradılıştan mevcut cevheri değerlendirebilen, onu büyük bir maharet ve ustalıkla işleyebilen Hasan Rıza Bey (Paşa) gibi komutanlar elinde dünyaya parmak ısırtacak harikalar yaratabileceği burada da ispatlanmış olmaktadır.

Bütün bunlar eğitilmek ile olabilmektedir. Hasan Rıza Paşa, kısa zamanda emir ve komutasındakileri nasıl eğitti? Kısaca o konuya da eğilmekte fayda vardır.

İşkodra Kolordusu'nun Eğitimi : 24 ncü İşkodra Bağımsız Tümeni Komutanlığı'na atanmış ve savaşın ilanından önce de, Bağımsız İşkodra Kolordu Komutanı olarak görevlendirilen Kurmay Albay Hasan Rıza, çok bilgili, ciddi ve çalışkan bir komutandı.

Gnkur.
57 Tarihli B.
Kütüphane

Tümen Komutanlığı'na geldiğinde, İskodra'da bir eğitim merkezi açarak, İskodra dışındaki birlikleri burada kurstan geçirdi. Tuz'da ve öteki yerlerde bulunan yeni erler, alaylardan getirilen subaylar yönetiminde olarak, eğitim dönemi sonuna kadar İskodra'da kaldılar. Her taburun acemileri, 70 nci, 71 nci Alay ve Nişancı Taburu komutanlarının emrinde eğitim gördüler. Böylece, bu disiplinli ve programlı çalışma sayesinde ki, İskodra Kolordusu, uzun süre üstün düşmana karşı koyabilmıştır.

Bu karşı koyuş o kadar çetin olmuştur ki, Sırp Kuvvetleri'nde güç tükenmiş, Karadağlılar ise adamakıllı sarsılmışlardı. Büyük Asker Mareşal Fevzi ÇAKMAK, "Garb-i Rumeli'nin Suret-i Ziya-ı" adlı kitabının 458 nci sayfasında Karadağlılar için "Sırpıların çekilme hareketinden sonra Karadağ'ın vaziyeti berbat idi; İskodra'nın zaptı için ümidi yoktu. İhtiyar Kral siyasi entrika ile Kale'yi ele geçirmeye çalışıyordu" demektedir ve şöyle devam etmektedir: "Esat Paşa'nın müstakil bir Arnavutluk'un başına geçmek hırsı ve bunun için acele ile bir şey yapma arzusu, ikmeksizlik, açlık, bütün bunlara eklenen yoksulluk nedeniyle ahalide daha etkin biçimde kendini gösteren tifüs vakaları ve telef olmaları Kral Nikola'ya ümit veriyordu.

Kale'nin ruhu olan Hasan Rıza Paşa'nın şahadetinden sonra Esat Paşa'dan bu kadarı bile beklenemezdi. Sırphıların tükendiği, Karadağlıların yılgınlığı durumundan ancak Hasan Rıza Paşa faydalanabilir, savunmanın kaderini değiştirebilirdi. Yapılacak harekât için Hasan Rıza Paşa'nın vücudu lazımdı. Zamansız ve çok erken katledilmesi İşkodra Müdafaası için büyük bir talihsizlik olmuştı. Ne var ki, Hasan Rıza Paşa, İşkodra Kolordusu'nun subay ve erlerini, tarih sayfalarında kendisini şerefle anılacak gibi yetistirmişti. [14]

b. Karadağ Kuvvetleri

Karadağ Ordusu'nda barışta milis teşkilatı vardı. Ordunun Başkomutanı Kraldı. Barış zamanı kurulmuş bir ordu yok gibiydi. Barışta yalnız, dördör bölüklü iki piyade eğitim taburu, bir eğitim bataryası, bir dağ bataryası, bir kraliyet süvari muhafız takımı, bir istihkâm bölüğü, -bu bölüğün kuruluşunda bir köprücü takımıyla bir telgraf müfrezesi de vardı-, bir makineli tüfek müfrezesinden kuruluydu. Ülke barışta tümen ve tugay dairelerine bölünmüştü.

[14] Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi, c. III, KS. 3, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1984, s. 37.

Çakmak, Fevzi; Garb-i Rumeli'nin Suret-i Ziya-ı, s. 45, 458.

Barışta konuşu şöyle idi :

**Bir piyade taburuyla bir dağ
bataryası Çetine'de
İstihkam bölüğü, süvari takımı "**

Bir piyade taburu Podgoriça'da

Eğitim bataryası Nikşik'te idi.

Karadağ'da askerlik işleri de şöyleydi :

**Askerlik çağı 18-62 yaşları arasında olmak
üzere 44 yıld. 18 yaşındaki gençler eğitim için
askere alınır. Birinci yılda dört ay hizmet
ederlerdi (Topçular altı ay eğitim görürdü).
19 yaşını bitirince, yine aynı süreyle askere ça-
ğırılırlar ve eğitim görürlerdi.**

**20 yaşını bitirdikleri yılın ocak ayında ye-
değe alınırlardı. Her Karadağlı beş yılda bir kez
eğitim için 15 gün askere alınır.**

Seferdeki duruma gelince :

**Karadağ Ordusu, dört (1 nci, 2 nci, 3 ncü,
4 ncü) tümeninden oluşurdu. Her tümen, birisi
haric, üçer tugaylı (1 nci Tümen : 1 nci, 2 nci,
3 ncü tugaylar; 2 nci Tümen : 4 ncü, 5 nci, 6 ncü
tugaylar; 3 ncü Tümen : 7 nci, 8 nci, 9 ncü tu-
gaylar; 4 ncü Tümen : 10 ncü ve 11 ncü tugay-
lar).**

Ayrıca bu tümenlerde, seferde; bir süvari keşif kıtası, bir istihkâm takımı ve tümen topçusu olarak dört -altı toplu iki- üç batarya, bir idare taburuyla, bir menzil taburu mevcuttu.

Tugaylarda; bir istihkâm takımı, bir süvari keşif takımı, bir telgraf takımı, bir dağ bataryası vardı.

Er üzerinde, tüfek başına 120 fişek taşınırdı. Her tugayda 20.000-30.000 yedek fişek bulunurdu. Top başına 150-200 atım hesaplanmıştı ve vardı.

Piyade silahları; 7,62 mm. çapında, şarjörleri beşer fişekli Rus tüfekleri idi. Ordu dışındaki birlik ve kurumlarda Vernde yahut Berdan adındaki tüfekler olup tek mermili idiler.

Topçu silahları; 76,2 mm. çapında seri (çabuk) ateşli 1902 modeli sahra topları, 70 mm. çapında çabuk ateşli 1904 modeli dağ topları, 87 mm. çapında eski mantelli toplardı.

Ayrıca, 120 mm. likten 210 mm. liğe kadar değişik çapta 40 kadar ağır top bulunmaktaydı.

Karadağ Devleti'nin çıkarabileceği kuvvet, 56 piyade, 11 makineli tüfek müfrezesi, 11 dağ, 6 sahra, 9 ağır bataryaydı ki toplam, 40.000 tüfek, 44 makineli tüfek, 100 toptan oluşuyordu.

Eğitim, sevk ve idaresi oldukça iyi olup, ulus ve ordu moral bakımından yeterince yetiştirilmişti.

c. Sarp Kuvvetleri

1901'de kabul olunan Askeri Mükellefiyet Kanunu ile askerlik hizmeti mecburiyeti 21 yaşından 46 yaşına kadar 25 sene idi. Piyade sınıfının hizmet süresi 1,5 yıldır. Genel olarak muvazzaf orduda hizmet iki seneydi. 18 yaşından 21 yaşına kadar silah altında bulunurlardı. 46 yaşından 50 yaşına kadar olanlar da milis adı verilen sınıfı teşkil ederlerdi.

Sırbistan, beş tümen muntikasına ayrılmıştı. Bu tümen muntikaları, Morava, Drina, Tuna, Sumadiye ve Timok'tu.

Piyadede liva (tugay) teşkilatı yoktu. Tümenlerin kolordu halinde birleştirilmesi de düşünülmemişti.

Piyade taburları, 1.000, süvari bölükleri 150, bataryalar 160 üzerinden hesap olunursa :

140 piyade taburu 140.000 kişi

46 süvari bölüğü 6.900 kişi

128 batarya 20.000 kişi

Sair kıtalar 5.000 kişi

Toplam 171.900 kişidir.

Bunlara 6 ikinci hat tümeni eklenirse, ki 85.000 kişidir, Sırbistan'ın seferber edeceği kuvvet 260.000 kişi kadar olur.

Piyadesi 7 mm. çapında 99 modeli mavzerle teçhiz edilmişti. Bu tüfeklerin ilk hızı 700 saniyemetre, nişangâhları 2.000 metre idi. Erler, üzerlerinde 150 fışek taşırlardı.

Sahra topçusu 7,5, dağ topçusu 7 santimetre çapında seri ateşli toplarla donatılmıştı. Ordu ağır topçusu, 12 ve 15 santimetrelik obüslerle teşkil edilmişti. Müstahkem mevkiileri pek güçlü değildi. Buralara birkaç yeni batarya yerleştirmişlerdi. [15]

[15]: Gürman- Kocaman; s. 74, 78.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALKAN HARBİNDE İŞKODRA SAVUNMASI, İŞKODRA ÇEVRESİNDE VE KALESİ'NDE MUHAREBELER

1. İşkodra Çevresinde Muharebeler

a. Harbin İlanından Önceki Olaylar ve Sınır Muharebeleri

(1) Selçe Bölüğü'nün Çarpışması (Kroki : 3)

29 Temmuz 1912'de, Selçe Bölüğü karakollarına Malisorlar (Dağlılar), Karadağlıların yardımıyla, taarruz ettiler. Bölük, sınır bölgesindeki karakollara dağılmıştı. Daha önceleri, Karadağ ajanlarınca, bölük erleri olumsuz propagandalarla aldatıldıklarından, muharebe etmeksizin Tuz ve Gosina'ya çekildiler. Ufak tefek çarpışmalar olduysa da önemsizdi.

Tuz komutanı, 9 Eylül 1912 günü, Deçiç gerilerinde toplanan asileri, faaliyete geçmeden bastırmak için, dört piyade bölüğüyle iki dağ topunu Deçiç'e gönderdi. Bu kuvvet, Malisorlarla muharebeye tutuştu. Çarpışma gece saat

23.30'a kadar sürdü. Ertesi sabah, saat 05.40'da, iki taraf arasında muharebe tekrar başladı. Bu çarpışmalar, geceleri ateş kesmek suretiyle 12/13 Eylül 1912'ye kadar sürüp gitti.

Yukarıda belirtildiği gibi, bu muharebeleri Karadağlılar kışkırtıyor ve destekliyorlardı.

13 Eylül 1912 günü bayram idi. Malisorlar bu sabah saat 05.20'de Tuz'un 3-4 kilometre kadar kuzeyindeki Planıça'ya saldırdılar. Bu sefer, Karadağlılar, muharebeye de katılmak suretiyle Malisorları desteklediler. Bu muharebe çok kanlı oldu. Tüm Müslüman halkın katıldığı bu çarpışmada, her aile bir, hatta birkaç kişisini şehit verdi.

Aynı günün akşamı, 71 nci Piyade Alayı'nın 2 nci Taburu'nun İskodra'daki iki bölüğü de Göl'den vapurla Tuz'un yardımına geldi. Planıça Karakolu'nda hâlâ muharebe devam ediyordu. Gece karanlığında, Karadağlılar, kuleyi ele geçirdilerse de, 72 nci Piyade Alayı'nın, Yüzbaşı Nuri komutasındaki 3 ncü Taburu'nun yaptığı karşı taarruzla kule geri alındı.

Buna benzer çatışmalarda subayların kahramanlıklarıyla coşan erler de çetin muharebeler verdiler. Ne var ki bu muharebe, 2 subay, 93 er şehit, 3 subay, 34 er yaralıya mal oldu.

Bütün bu çarpışmaların oluşmasında Karadağlıların hedefi, halkı heyecana düşürmek, seferberliklerini ve yığınaklarını gizlemek, Türk kuvvetlerinin seferberliğini, berkitme işlerini geciktirmek veya engel olmak, bu suretle kendilerine başın imkânı sağlamaktı.

(2) Selçe Çarpışması'nı İzleyen Olaylar

Bu olaylarda Karadağlıların maksatları, Türk sınır karakollarını tahliye ettirmek, Malisya dahilinde daimi kıta bulundurtmamak ve Türk kıtalarını dolastırtmamak, kendileri için tam bir serbestlik sağlamaktı. Bundan başka, Tuz'daki Türk askerini yıldırmaq, direnme güçlerini kırmak, Tuz ile İşkodra arasındaki gidiş geliş engel olmaktı. Doğal olarak bu çarpışmalar çok kanlı ve çetin oluyordu.

Son zamanlardaki çarpışmalarda, Karadağlıların 300 kadar zayıat verdiği ve Podgorica Hastanesi'nin yaralılarla dolduğu öğrenildi. Malisor yaralılarına da Podgorica'da bakılıyordu. Türk tarafının 200'e yakın yaralı vardı.

Karadağlılar bir türlü rahat durmuyorlardı. Eylül ayı başında Gruda Malisor ileri gelenlerini Cetine'ye çağurdılar ve Osmanlı Elçiliği'ne müracaat ettirip bazı isteklerde bulundurdular. Bu Malisor ileri gelenleri, Başpiskopos'un aracılığı ile Osmanlı Hükümeti'nin diğer Malisörlerle yapmış olduğu sözleşmenin, kendilerini

le de yapılmasını, aynı zamanda Sem Vadisi'nde ve Gruda Malisyası'ndaki Osmanlı sınır kulelerinin boşaltılmasını istediler. Halbuki, Osmanlı Hükümeti'yle yapılan sözleşme tüm Malisörler adınaydı. Bu sözleşmede Grudalılar ayrı tutulmamışlardı. Bu teklif, sınıf karakollarının tahliyesi isteğini örtmek içindi. Karadağlılar, kuvvetle yapamadıklarını bu defa da böyle tecrübe etmek istiyorlardı. Hatta Karadağ Kralı, Çetine'deki Türk Maslahatgüzarı'nı yanına çağırıp, İşkodra Valisi'ne, bu istekleri bildirmesini ve bunun nazarı dikkate aldirilmesini söyledi. Buna, karakol tahliyesinin Malisörlerin bileceği bir iş olmadığı cevabı verildi.

19 Eylül 1912'de, İşkodra Redif Taburu, Göl'den, Tuz'a sevk olundu. Bunlar, gönüllü suretiyle kaydolunan 200 İşkodralı Müslümandı.

29 Eylül 1912 günü, evvelce Tuz'a giden taburların bir kısım mekkarelerini nakleden ve bir miktar erzak götüren londralar (kayıklar) Grabonica Kanalı'nın dar bir yerinde ateşe tutuldular. Hayvanların bir kısmı ürkerek kayıkların devrilmesiyle bataklığa düştüler. Daha geriden gelmekte olan kayıklar, kendilerini İşkodra'dan yedekte getiren vapura döndüler. Üzeride bulunan kayıkların içine saldırganlar girdiler. Kayıkçılarla, mekkârecilerden bir kısmının burun ve kulaklarını keserek şehit ettiler. Diğer mekkâreci erleri beraberlerine alıp ba-

- taklıkların arasından götürdüler. Bunlar götürülüp top ateşiyle müdahale edildiyse de, top menzili dışında olduklarından etkili olunamadı.

Karadağlıların alıp götürdükleri mekkâreci askerlerle kayıklar, sonradan Kranga yoluyla, Karadağ'dan İşkodra'ya geldiler. Askerlerin elbise ve teçhizatını Karadağ Hükümeti soydurmuş, göndermişti.

Bu olay, Karadağ Hükümeti'nce tertip ve emredilerek yapılmıştı. Maksat kayıkçıları işlemekten korkutmak ve Tuz ulaşımını tehdit etmek idi.

Bu, Karadağlıların, harp ilanından önce yaptıkları son hareket ve olay değildir. Harp ilanından iki hafta önce de ekim ayı başında bazı saldırılar yapıldı ve bütün bu tacizler en sonunda harbe neden oldu. [16]

b. Harbin İlanı ve Karadağlıların Taarruzunun Başlaması

Karadağ Devleti, 8 Ekim 1912'de, Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti. Osmanlı Devleti'nin buna dair bildirisi, 9 Ekim 1912'de, İşkodra Komutanlığı'na geldi.

Karadağlılar, harp ilan ettikleri, 8 Ekim 1912 günü, İşkodra Gölü güneyinden sınırı da

[16] a. g. e.; s. 187, 200.

geçmişlerdi. Aynı gün, Kranya Sınır Bölük Komutanlığı'ndan gelen şifre; Karadağlıların, Lisni ve Kozak tepelerine üçer piyade taburu ve birer batarya yerleştirdiklerini, Mirkot Köprüsü'nün sekiz kilometre kadar gerisindeki (batısındaki) Dobrava'da (Bar'ın güneyinde ve kıyıda) mevkiine de iki piyade taburuyla bir makineli tüfek bölüğünün geldiğini bildiriyordu.

Harp ilanından önce, Arnavutluk ayaklanmaları nedeniyle, birlikler kısmen hazırlıklarını yapmış ve hemen hemen alârm durumunda olduklarından, harp ilanıyla beraber Karadağ'ın taarruza geçerek baskın niyetine karşı önlem almakta güçlük çekilmemiş ve düşmanın baskın hareketi istedikleri gibi oluşmamıştı.

Bu sıralarda, 24 ncü Bağımsız İşkodra Tümeni Komutanı Kurmay Albay Hasan Rıza (Paşa), Müstahkem Mevki Komutanlığı'nı da eline almış ve Müstahkem Mevki Komutanı olan Kurmay Yarbay Mahmut Kâmil'e önemli olan Trabos Bölgesi Komutanlığı görevini vermişti.

Harp ilanıyla beraber Karadağ Ordusu; Kuzey, Merkez, Güney olmak üzere, yapmış olduğu üç yığınak grubuyla taarruza başladı.
[17]

[17] Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi; c. III, Ks. 3, s. 67, 68.

c. Karadağlıların Taarruzu Sırasında Osmanlı Kuvvetlerinin Durumu

Osmanlı Kuvvetlerinin, düşmanın baskın şeklindeki taarruzunu önleyebilecek hale gelmesi pek de kolay olmadı. Çok zahmet çekildi, ama başarılı olundu. Bunda en büyük rol, Hasan Rıza Bey'in ve çevresinde bulunan Kolağası Abdurrahman Nafiz (Orgeneral Abdurrahman Nafiz GÜRMAN) ve Kurmay Kolağası Keramet-tin (Korgeneral Keramet-tin KOCAMAN)... gibi değerli subaylarındı.

Askeri o hale getirmeden önce çok çeşitli çarelere başvurdular. Bunlardan bir örnek vermek, bu konuda, yeterli fikir verir. Şöyle ki; "... Malisör Olayı'nın bastırılmasıyla redif kıtaları terhis olundukları zaman bazı erler de memleketlerine gönderileceklerdi. Fakat, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi çıkınca, bunların terhisi yapılamadı. Yeni gelen erlerin silah kullanabilecek gibi yetiştirilmelerine kadar, bu ihtiyat erlerin kalması zorunlu görüldü. Bu ihtiyat erleri, 1912 başında, İskodra'daki kıtaların mevcutlarının en büyük kısmını teşkil ediyorlardı. Terhis isteklerinde direndiler ve ayaklandılar. Tümen Komutanı Hasan Rıza Bey, gece, kıtaların Küçükyılan Ovası'ndaki ordugâhlarına gitti. Alay sancaklarını çıkardı. Kendilerine nasihat ettiyse de iyi bir sonuç alamadı. Kıtalar-

daki mevcut nizamiye erleri bunlara oranla azdı. Elde de başka kuvvet yoktu. Korkutulmaları ve edebe getirilmeleri olanaksızdı.

Bu ihtiyat erlerinin bir kısmı vaktiyle İstanbul'da 31 Mart Ayaklanması'na iştirak edenlerdendi. Antalya Tümeni'ne mensup olanlar Hicaz ve Yemen'de buna benzer ayaklanmalar görmüş geçirmiş kimselerdi. Bunları ancak zorlu bir hareket yola getirebilirdi. Bu ayaklanma bazı taşkınlıklar ile bir hafta devam etti. Bu taşkınlıklar azalacağına gittikçe artıyordu, bir şey de yapılamıyordu. Çaresiz kalınca terhis tezkereleri hazırlandı, ellerine verildi. Silah ve teçhizatları alındı. Büyük kısmının yola çıktığı gün Teğmen Mustafa Ağa komutasında, gizlice tertip olunan kuvvetle, Puka Boğazi'nde tutulan pusudan üzerlerine ateş edildi. Birkaç yaralı oldu. Hemen hepsi gerisin geriye İşkodra'ya döndüler. Elebaşılar tutuklandı ve cezalandırıldılar. Geri gelenlerin mevcudu 3.000 idi. Bunlardan bir ihtiyat taburu teşkil edildi. İlk cuma günü, Tümen Komutanı, Bridiça'da, alay sancakları altında tümüne tövbe ettirdi. Büyük bir toplulukla Cuma Namazı kılındı." [18]

[18] Gürman - Kocaman; s. 84, 95.

d. İpek ve Kuzeybatısındaki Muharebeler

Bu konuya eğilirken, bir orantıda, Osmanlı Kuvvetlerinin o günlerdeki durumu hakkında da biraz daha bilgi sahibi olmak mümkün olacaktır. Şöyle ki :

İpek Grubu; 21 nci Tümen ve öteki tümenlerden kalan taburlarla beraber 21 taburdu. Bu birlikler; Akova, Berana, Rugova, İpek, Plava ve Gosina bölgelerinden tertiplenmişlerdi. Ayrıca, Vardar Ordusu'nun 4. ncü Kolordu kuruluşunda bulunan Taşlıca Müfrezesi, Taşlıca bölgesindeydi. Taşlıca Müfrezesi 5.000, Akova Müfrezesi 2.450, Berana Müfrezesi 2.900, Rugova Müfrezesi 1.200, İpek Müfrezesi 2.000, Plava Müfrezesi 2.400, Gosina Müfrezesi 2.400 mevcuttuydu.

İpek ve kuzeybatısındaki muharebelere geline: (Kroki : 4)

Harp ilanında İpek bölgesindeki birliklerin müfrezeler halinde dağınık olduğu yukarıda görülmüştü. Birbirlerine yardım edecek durumda değillerdi. Aynı zamanda bu birlikler, arka arkaya süregelen ayaklanmaları bastırmak için savaştıklarından eğitimleri aksamış ve bu nedenle hem eğitimleri, hem de disiplinleri zayıflamıştı. İşte bu bölgedeki Osmanlı Kuv-

vetlerini, bu halde yakalayan Karadağ'ın üç tugaydan (9 ncu, 10 ncu, 11 nci tugaylardan) oluşan 4 ncü Kolaşın Tümeni yenilgiye uğrattı.

e. Taşlıca Bölgesi'ndeki Muharebeler

Bu bölgedeki muharebeler, sonuç itibariyle, yüz kızartıcıdır. Mareşal Fevzi Çakmak'ın "Garb-i Rumelinin Suret-i Ziya-ı" adlı eserinde, bu konudaki düşüncelerini okumak yeterlidir. Mareşal Çakmak, içi yanarak, şöyle demektedir :

"... 5.000 tüfek, dört makineli tüfek, bir süvari bölüğü ve bir mantelli bataryadan oluşan oldukça kuvvetli Taşlıca Müfrezesi açık bir görev almaması, çelişkili emirlerle oyalanmış olması, Müfreme Komutanı'nın gözle görülür kararsızlık ve telaşı yüzünden, yanlarında top ve makineli tüfek bile bulunmayan, 1.000 kadar Karadağlıdan oluşan iki tabur karşısında, iki küçük çarpışmadan sonra utanç verecek biçimde Avusturya'ya sığınmıştır..." [19]

f. Akova, Berana, Gosina ve İpek Bölgelerindeki Muharebeler

Karadağ Kuvvetleri, önce Akova ve Berana'ya taarruz etti. Akova'dan çekilen Türk Kuvvetleri Albay Abdürrezzak emrinde olarak,

[19] Balkan Harbi, Karadağ Cephesi; c. III, Ks. 3, s. 69, 70.

Yenipazar'a, oradan da Tergovište'ye çekildi. Plava'nın düman eline geçmesi üzerine Deçan Manastırı'na gönderildi.

İki tugayla (10 tabur) Akova'yı ele geçiren General Vukotić, 11 Ekim 1912'de, Taşlıca'ya karşı iki tabur bıraktı (Bu kuvvet aynı zamanda, Yenipazar'ın 35 - 40 kilometre kuzeybatısındaki Seniçe'ye ilerliyecek ve Sırlarla irtibat kuracaktı). Kalan dokuz taburla Berana'ya taarruz etti. Kuzeyden, Akova'dan, gelen Vukotić kuvvetleri, dört günde Berana'ya vardı. Bu sırada güneyden gelen kuvvet de Lim Nehri'nin iki yanından Berana'yı sıkıştırıyordu. Berana böylece, kuzey ve güneyden, kuşatılmış bir duruma girmişti.

15/16 Ekim 1912 gecesi Tergovište istikametine bir çıkış taarruzu yapan birlikler, dağ toplarıyla beraber kuşatmadan kurtuldu. Bu suretle, burası da Karadağlıların eline geçmiş oluyordu. Bu çıkış taarruzunu yapan Osmanlı Kuvvetleri (21 nci Nişancı Taburu, 63 ncü Alay, 55 nci Alay'ın 3 ncü Taburu, 10 ncü Dağ Topçu Taburu'ndan altı top, 62 nci Makineli Tüfek Bölüğü'nden bir takım) Tergovište'de toplandı.

Karadağlılar, Akova ve Berana'yı ele geçirdince, oradaki Müslüman olmayanları silah-

landırıp Akova'nın korunmasını onlara bırakarak, bütün kuvvetleriyle Plava ve Gosina'ya taarruz etti.

Nizamiye dışındaki Osmanlı kuvvetleri, 21 Ekim 1912 tarihinde, kaçmışlar, Nizamiye taburları da dağınık bir halde Yakova'ya çekilmişlerdi. [20]

Bir karşı taarruz için, İpek bölgesindeki kuvvetler az olduğundan bu sırada Yakova'da bulunan Prizren Redif Tümeni'nden takviye için beş tabur verilmişse de, bunlar zamanında gelememişlerdir. Eldeki kuvvetlerle, 22 Ekim 1912'de, Rugova'dan Velika - Mukra hattına, Deçan Manastırı'ndan Plava istikametine birer karşı taarruz yapılmışsa da, eldeki kuvvetlerin tümü kullanılmadığından ve Mukra Tepesi'nin ele geçirilmesi sırasında Mirliwa (Tuğgeneral) Cavit Paşa yaralandığından, bir başarı elde edilememiştir.

Bunun üzerine, tümenin emir ve komutasını devir ve teslim almak için Albay Fethi, tümene gelmişse de Cavit Paşa komutayı bırakmamıştır.

[20] ATASE Arşivi; No: 4/7342, Kls. 658, Dos. H-2, Fih. 1, 1/1.

g. Tuz Bölgesi'ndeki Muharebeler

Selçe Sınır Bölüğü erleri çekilerek Tuz'a gelmişler ve buradaki Türk Kuvvetleri arasında yer almışlardı.

Tuz Komutanı, 9 Eylül 1912'de, Değic gerilerinde toplanan asileri faaliyete geçmeden bastırmak maksadıyla, dört piyade bölüğü ile iki dağ topunu Değic'e gönderdi. Bu müfreze, Malisorlarla muharebeye tutuştu. Çarpışma, gece saat 22.30'a kadar sürdü.

Ertesi sabah, saat 05.40'ta, tekrar iki taraf arasında muharebe başladı. Bu çarpışmalar da, daha öncekiler gibi, geceleri ateşkesmek suretiyle cereyan etti. 12/13 Eylül 1912 tarihine kadar sürdü.

13 Eylül 1912 günü akşamı, 71 nci Piyade Alayı'nın 2 nci Taburu'nun İşkodra'da bırakılmış olan iki bölüğü, Göl'den vapurla Tuz'un yardımına geldi.

15 Eylül 1912'den sonra, Tuz'daki kuvvetler, Kurmay Binbaşı Saadettin'in emrine verildiler. Buradaki 72 nci Alay Komutanı Albay Halil de Tuz'da alıkonuldu.

Bu sırada yapılan keşfe göre; Şipsanik, Tuz ve Değic tepeleri bölgesinde muharebenin

sürdüğü, Şipşanik Kalesi'nden Tuz ile Değic tepeleri bölgesinde muharebenin sürdüğü, Şipşanik Kalesi'nden Tuz ile Değic arasındaki sırtlara topçuların ateş ettikleri, ayrıca Viranya'dan batıya doğru topçunun düşmanı döğdüğü, düşman kuvvetlerinin Metagoş Köyü ve civarında bulunduğu saptandı.

Viranya'nın kuzeyi engebesiz ve açık olduğundan, Viranya üzerinden hareket etmeyecek, Vuksanlika Tepeleri üzerinden Değic'e giden sırtın tepeler hattı izlenerek ilerlendi. Tabur, Viranya doğusundaki Helim Tepesi'nin kuzeyindeki Künbet Tepe'ye hemen hemen âsilerle aynı zamanda çıktı. İki taraf arasındaki mesafe 5-10 metreydi. Ateş muharebesiyle birlikte süngü süngüye de çarpışma başladı. Bu çatışma o kadar ani oldu ki birinci hat birliklerinin gerisindeki kuvvetler bile çarpışmaya yetişemediler. 4 ncü Bölük ise, bu yakın savaşmaya, hiç yetişemedi. Çok kanlı olan bu çatışma sırasında bazı erler dayanamayarak birkaç kez geri çekilmeye yeltendilerse de, subayların çok cesurca tutumları, birliklerini tekrar tekrar taarruza kaldırmalarını sağladı.

Bu çatışmada tabur, 2 subay, 93 er şehit,; 3 subay ve 34 er yaralı verdi. Malisorlarla, Karadağlılara çok daha fazla kayba mal olan bu muharebeyi Osmanlı Kuvvetlerinden hayli üstün olan düşman tarafı kazandı.

2. İşkodra Kalesi'nde Muharebeler (İşkodra Müstahkem Mevkii'nin Savunma Bölgelerinde Muharebeler)

a. Bu Tarihte İşkodra Müstahkem Mevkii ve Savunma Bölgeleri

Bu konu, kitabın önceki sayfalarında her ne kadar geçtiyse de bu başlık altındaki bilgiler tamamlayıcıdır ve özellikle İşkodra Müstahkem Mevkii'ni savunan kuvvetler hakkında lüzumlu bilgileri içermektedir.

Kır Suyu ile İşkodra Gölü arasındaki bölüme Ova Bölgesi; doğuda, Kır Suyu ile Drin Nehri arasındaki kesime Kır Bölgesi; güneyde, Drin Nehri ile Boyana Nehri arasında Birdiça Bölgesi; batıda, İşkodra Gölü kıyısıyla Boyana arasında, Traboş Dağları'nı içine alan alana Traboş Bölgesi adının verildiği görülmüştü.

Ayrıca, Kır Suyu ile Drin Nehri arasındaki bataklıkların gerisine ve İşkodra'nın güneyine, Derviş Tepeleri yöresine, Derviş Tepe Bölgesi ve Kır Suyu setlerinin bulunduğu bölgeye de Setler Bölgesi denildiği hatırlanacaktır.

Bu son iki bölge, biraz geride ve ikinci derecede olmakla beraber, sevk ve idare bakımından gerekli görüldüğünden yapılmıştı.

Muharebenin başında, bu bölgelere ayrılan savunma kuvvetleri ve bu kuvvetlerin komutanları aşağıdaki gibiydi. [21]

Ova Bölgesi

Komutanı : Mürettep Tümen Komuta-
Albay Sadık (Tiranlı)

Kurmay Başkanı : Yüzbaşı Şerif (Şamlı)

Kuvvetleri : 70 nci Alay'ın 1 nci Tabu-
ru (Yeniden kurulan)
51 nci Alay'ın 1 nci Tabu-
ru

Tiran Redif Taburu
Debreizir Redif Taburu

Erzen Redif Taburu
Tiran Müstahfız Taburu
İşkodra Gönüllüleri (300
kişi)

Martineş Gönüllüleri (120
kişi)

Postriba Sancağı (77
kişi)

52 nci Alay Makineli Tü-
fek Bölüğü

87 mm. lik Çemberli Sah-
ra Bataryası (6 top)

[21] ATASE Arşivi; No: 5/8208, Kls. 681, Dos. H-3,
Fth. 1/1, 1/5.

Gökür.

Harp Tarihî 579

Kütüphane

75 mm. lik Çabuk Ateşli
Sahra Bataryası (4 top)
124 ncü İstihkâm Bölüğü

Kır Bölgesi

Komutanı : Elbistan Redif Tümeni
Komutanı Albay Cemal

Kurmay Başkanı : Yüzbaşı Asım (Bosnalı)

Kuvvetleri : 54 ncü Alay'ın 3 ncü Ta-
buru

53 ncü Alay'ın 3 ncü Ta-
buru

71 nci Alay'ın 2 nci Ta-
buru

Luşna Redif Taburu

Beraç Redif Taburu

120 mm. lik Havan Ba-
taryası (4 top)

75 mm. lik Çabuk Ateşli
Dağ Topu (3 top)

75 mm. lik Adi Ateşli
Dağ Topu (2 top)

80 mm. lik Brodvel Topu
(4 top)

Birdiça Bölgesi

Komutanı : 24 ncü İskodra Tümeni
Topçu Alay Komutanı Al-
bay İbrahim

Kurmay Başkanı : Yüzbaşı Nesimi (Giritli)

Kuvvetleri : 50 nci Alay'ın 3 ncü Ta-
buru

54 ncü Alay'ın 2 nci Ta-
buru

Elbistan Redif Taburu

Devol Redif Taburu

Puka : Gönüllüleri (500
kişi)

Jandarma ve Müstahfız
Erler (100 kişi)

75 mm. lik Çabuk Ateşli
Sahra Topu (1 top)

87 mm. lik Mantelli Sahra
Topu (12 top)

75 mm. lik Adi Ateşli Dağ
Topu (7 top)

16 ncü İstihkâm Taburu 2
nci Bölük

Derviş Tepe Bölgesi

Komutanı : Drag Alay Komutanı Yarbay Salim

Kuvvetleri : Kale İhtiyat Taburu'ndan bir bölük
İşkodra Gönüllüleri
80 mm. lik Brodvel Topu
(3 top)

Set Bölgesi

Komutanı : 13 ncü Dağ Topçu Tabur Komutanı Binbaşı Selâhattin

Kuvvetleri : Pekin (Pekin) Redif Taburu
İşkodra Gönüllüleri
120 mm. lik Havan (2 top)
80 mm. lik Brodvel Topu
(2 top)

Kolordu İhtiyat Kuvvetleri

24 ncü Nişancı Taburu
70 ncü Alay'ın 2 ncü, 3 ncü taburları ve Makineli Tüfek Bölüğü

71 ncü Alay'ın 1 ncü Taburu

Çabuk Ateşli Sahra Bataryası (3 top)

75 mm. lik Çabuk Ateşli Dağ Topu (1 top)

Ayrıca Göl vapurlarında iki piyade mangası, iki makineli tüfek ve Göl ağzındaki dubalarda iki Nordanfild Topu vardı.

İşkodra Bölgesi'ne gelen nizamiye, redif ve müstahfız birlikleri seferberlik durumuna göre, kademeli bir şekilde katıldıkları için, her gelen birlik ihtiyaca göre bölgelere verilmiş olduklarından, düzenli bir tertip ve bölüm yapma olanağı bulunamamıştı.

Muharebe başladıktan sonra da, ihtiyaçlara göre, bir bölgeden diğerlerine kuvvet kaydırıldığından, birlikler büsbütün karışmıştı.

b. İşkodra Müstahkem Mevkii'nin Düşman Tarafından Kuşatılması ve Muharebeler

(1) Birinci İşkodra Muharebesi (Birinci Bardanyolt Hücumu)

Bu muharebeye Müsellim Köy Muharebesi de denir. Kitabın hacmi gereği ayrıntılarına girmeden, özet olarak bu muharebe hakkında bilgi sunulacaktır. (Kroki : 5)

29 Ekim 1912 günü, Karadağlılar, 3 ncü Tümen ile (7 nci ve 8 nci Tugaylarıyla) Müselim (Morselim) Köyü üzerinden Kale'nin en zayıf tarafı olan Bardanyolt (Bardanhay) Tepeleri'ne taarruz ettiler. İlk saatlerde savunanlar tarafından geri atıldılarsa da yeniledikleri saldırlarıyla Yeşil Sırt ve batısındaki tepeleri zapta muvaffak oldular.

30 Ekim 1912 günü, yapılan şiddetli bir karşı taarruzla, Karadağlılara birçok zayıat verildi. Karadağlılar, aldıkları araziye de terke mecbur edildiler. İki gün devam eden muharebede, mağlup edilen Karadağ Tümeni 1.000 ölü (Kale Harp Ceridesi'ne göre 1.500 ölü) vermişti. Bu arada, bir Karadağlı yüzbaşı ile sekiz er esir alındı, birçok da silah ve malzeme Türklerin eline geçti. Türk tarafının zayıatı ise, şehit ve yaralı, 385 er idi.

31 Ekim 1912 günü, Kır Nehri'nin doğu kıyısı düşmandan temizlendi.

Bundan sonraki günler, düşman tarafını keşif ve tâcizlerle geçti. [22]

[22] Çakmak; s. 428, 429.

(2) Kakarık Muharebesi (4-7 Kasım 1912) [23]

Kakarık Bölgesi, Yugo Boğazı'ndan Baldıran'a kadar 15 kilometre uzunluğunda, bir buçuk kilometre kadar genişlikte, 300-360 metre yüksekliğinde, çok dik yamaçlı, yanları bataklıkla çevrilmiş bir dağ idi. Kuzeyinde Drin Nehri vadisi ve bataklıkları; güneyinde ise Kakarık Bataklığı ve Baldıran Gölü vardı. Bataklık dolayısıyla, batıya gidiş ve geliş olanaksızdı. Bu kışa giriş mevsiminde, Kukli Yöresi'ndeki Drin Nehri dirseğinden, kuzeye ve kuzeybatıya doğru olan alan içinde, iki noktadan Kakarık Dağı'na çıkılabilirdi. Bunlardan birisi Kukli, diğeri onun 3-4 kilometre batısındaki Yuşi mevkiidir. Kukli'den geçen yollar Yuşi mevkiine göre daha iyi idi.

Barbulos'tan Yuşi'ye gitmek için, iki buçuk kilometre genişliğinde bir bataklıktan geçmek gerekliydi. Geçit yeri, bir metreden fazla derin ve yüz metre kadar genişlikte olan, durgun, çamurlu bir suyd.

Düşman mevzii, 394, 327 rakımlı tepeler hattına yakındı ve kuvveti; beş piyade taburu, iki makineli tüfek ve iki toptu. Düşman ikmal

[23] Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi; c. III, Ks. 3, s. 110, 116.

Gnkur.
Garp Tarihi 85
Kütüphane

yolu; Yuga üzerinden ve bataklıklar arasından geçerek Luvarza ve Belay'a giden istikametti. Bu yoldan yerli kılavuzlarla gidip gelinirdi. (Kroki : 6)

Düşmana taarruzu ve Yuşi üzerinden kuşatmayı kararlaştıran Osmanlı Müfreze Komutanı Albay Cemal'in, 4 Kasım 1912 sabahı, verdiği emirle düşman kuvvetlerine iki koldan atıldı.

Bölükler, yarışircasına tepeye tırmandılar. Bugünkü muharebe çok çetin cereyan etti, bazı arazi kesimleri birkaç defa el değiştirdi. Nişancı Taburu'ndan, beşi subay olmak üzere, 29 yaralı ve 16 er şehit verildi.

4/5 Kasım 1912 gecesini birlikler, Barbaluş Bölgesi'nde geçirdiler. Ertesi sabah Kukli batısındaki sırtlar tutulacaktı. Fakat, teşebbüse geçilmişse de, erlerin gevşek davranışlarından, bu plan uygulanamadı.

5 Kasım 1912 günü, Kukli üzerinden düşmanın sağ yanına taarruz kararı verildi ve harekete geçildi. İlkönce 327 rakımlı tepe, daha sonra 386 rakımlı tepe ele geçirildi.

Saat 16.00'dan sonra, iki tarafın ateşleri daha da şiddetlendi. Güneş batmadan biraz önce düşmanın gerisinden bir yürüyüş kolu geldiği görüldü. 386 rakımlı tepedeki top ile bu

yürüyüş kolu ateş altına alındı. Bu top ateşi ile, gelen yürüyüş kolu dağıldı ve görülmez oldu. Karanlık basıncaya kadar topçu ve tüfek ateşleri devam etti.

6 Kasım 1912 sabahı, yeniden taarruz hazırlıklarına başlandı. Düşman tarafında hiçbir hareket saptanamadı. Sisli olan havanın sisi dağılınca Türk Kuvvetlerinin karşısında koyun ve sığırlardan başka kimse görülmedi. Düşman bulunduğu yerleri terk edip sıvışmıştı.

Kaçan dağlılar, ordugâh bölgesinde, cep-hane, top ve mekkâri hayvanlarını ve birçok eşyalarını da bırakmışlardı.

5/6 Kasım 1912 gecesı, Barbaluş'a gelmiş olan Kurmay Kıdemli Yüzbaşı Kırarnettin komutasındaki kuvvetler, gece düşman çekilmiş bulunduğundan, düşünülen 6 Kasım 1912 günü muharebesine, çarpışma olmadığından, katılmamışlardı.

Kakari Muharebesi'ne, Karadağlıların, Çetine Tümen Komutanı General İvo Göroviç komutasında, beş piyade taburu, iki makineli tüfek ve iki dağ topunun katıldığı saptanmış ve bu kuvvetin, 3 Kasım 1912 akşamı, ayrıca iki taburla takviye edildiği anlaşılmıştı. Yuga Boğazı'ndaki Osmanlı Keşif Kolu'nun raporundan, 6 Kasım 1912 günü Belay istikametinde çekildikleri öğrenildi.

Bu muharebeye katılan Türk birliklerinden 5 subay, 33 er yaralanmış 33 er de şehit olmuştur. Karadağlıların ise, muharebe alanında 100 ölüsü bulunmuştur.

Kakarik Muharebelerine katılan, taarruz ruhuyla eğitilmiş Türk birlikleri, birbirleriyle yarış edercesine düşman üzerine atılmışlardır. Ne yazık ki, bu güzel başarılarını, keşif eksikliği nedeniyle, daha kesin bir sonuca erdirememişler, düşmanın çekildiğini anlayamamışlar, ellerinden kaçırmışlardır.

(3) Sırpların Adriyatik'e Yürüyüşleri (Beltoya Muharebesi)

Karadağlıların, Birdiça ve aynı zamanda Bardanyolt taarruzlarıyla yakın ilgisi bulunan Sırp taarruzuna ait bir muharebe bölümünü buraya almak, Karadağ ve Sırpların aynı zamanda aynı cephelerden İşkodra'ya taarruza geçtiklerini belirtmek içindir. (Kroki : 7)

Bu savaşta Sırp kuvvetleri, iki tûmendi. Birdiça Bölgesi'ndeki bu kuvvetler, Beltoya Bölgesi'nde muharebe ederlerken, aynı tarihte Karadağlılar da, hareket birliği yaparak öteki cephelerde İşkodra Kalesi'ne taarruz ediyorlardı. [24]

[24] Milutin, D. Lazaroviç; 1912 Osmanlı-Sırp Harbi, Çev.: Remzi AKTUNA, c. III, Ankara, Harp Tarihi Başkanlığı, s. 312.

Milutin D. Lazarovic, kitabında :

“...İşkodra civarında, kitle halinde kayıplar vermekte olan Karadağlılara doğrudan doğruya yardım etmek için, kuşatma kuvvetleriyle yapılacak harekâta, ancak arada verilmiş olan ateşkes imzasından sonra tekrar başlayan muharebelerde fırsat bulundu. Karadağlı kardeşlerimizin İşkodra Kalesi'ne girişmiş oldukları taarruz ve kuşatma harekâtına kıyı bölgesindeki kitalarımızın katılmaları, 20 Ocak 1913'ten sonra, Karadağ Ordusu Başkomutanı ile Sırp Ordusu Başkomutanı'nın Riyak'ta karşılaşip anlaşmaları sonucunda gerçekleşmiştir...” dedikten sonra; “...Kitaları, kuvvetle benkitilmiş Türk savunma mevzilerine, hazırlıklı olmadan taarruz ettirmek, ele geçirilmesi olanaksız Birdiça Kalesi'ne saldırtmak, birlikleri tel örgüleri önünde perişan etmek hata idi. Bu Karadağ kitalarının komutanı, şimdiye kadar kazandığı savaşlara yenilerini de katabileceği hayaliyle hareket etmişti...” demekle, varılan sonucu anlatmaktadır. Aynı kitapta konu şöyle bitmektedir : “...Drina Tümen Komutanı'nın sevk ve idare ettiği asıl kuvvetler (sağ kol kuvvetleri) solundaki kuvvetle bağlantısız olarak taarruza devam etmiş, Osmanlı Mevzii'nin tel örgüleri önünde dehşetli bir kayba uğramıştır...”

Bu satırlar, Beltoya Muharebesi'ndeki Türk başarısının düşman tarafından acı acı itirafını içermektedir. [25]

(4) Zadrina Muharebesi

Bu muharebede, Karadağ - Sırp kuvvetleri, birlikte taarruz ettiler. İlkönce Sırp kuvvetleri, Türk müfrezelerine saldırdılar, Kasım 1912'nin son günlerinde, Türk birlikleri, karşı taarruza geçtiler. Sırphların takviye birlikleri aldıkları öğrenilince, Türk Müfreze Komutanı, genel karargâha müracaatla yardım isteğinde bulundu. 24 ncü Nişancı Taburu, 70 nci Alay'ın 1 nci ve 2 nci taburları ve bir seri ateşli dağ bataryası ile bir makineli tüfek bölüğü geceden yola çıkarıldılar. Bu kuvvet, Aralık 1912 başında düşmanın zayıf direnişini kırarak Miyet'i işgal etti. 16 Aralık 1912'de, halkın da silahlandırıldığı Türk taarruzu karşısında düşman tutunamadı, 16-18 Aralık günleri (üç gün) muharebeden sonra Dragoş-Kutri istikametinde geri çekildi.

Bu muharebede, Türk tarafı toplam 150 kadar er zayıatı verdi. Buna karşılık düşman tarafının zayıatı, kaçış sırasında su ve bataklıklarda boğulanlarla beraber 600 kadar olduğu tahmin edilmektedir. [26]

[25] Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi; c. III, Ks. 3, s. 158, 159.

[26] Çakmak; s. 439.

Düşmandan bir miktar silah ve cephane ve 60 er esir alarak ele geçirilmiştir. Düşman, bölgeye, çevreden önemli miktarda yiyecek de getirmiş olduğundan ve kaçarken beraberinde alıp gidemediğinden, bunlar da Türklerin eline geçmişti. Bu, Kale'nin direnişinin bir ay daha uzamasını sağlamıştır.

Bu savaşta Sırp'ların moralleri çok bozulmuştu, Türk müfrezesine karşı bir daha en ufak bir harekette bulunamamışlardı. Bunun üzerine gönderilmiş bulunan yardım kuvvetleri eksiksiz ve galip olarak Kale'ye döndüler.

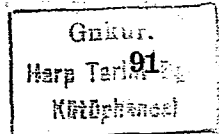
Bu olay üzerine, Bulgarlar, Nazım Paşa'ya başvuruda bulunarak ateşkes hükümlerine uyulmasını istedi. [27]

Türk ileri karakolları Buşat civarında kaldı.

Malisörler da Leş civarında Sırp'lar aleyhine faaliyete başladılar ve Aralık ortalarından sonra yaptıkları taarruzlarla Sırp'lara bir hayli zayıflık verdirdiler. Bunun üzerine, kuzey cephesi karşısındaki iki Karadağ tümeni büyük telaşa düştüler.

Karadağlılar, top ve tüfek atışlarıyla 28 Ocak 1913 tarihinde Fesat Tepe'ye 1.600 metre

[27] a. g. e.; s. 439.

mesafedeki Yumurta Tepe'ye ilerlediler. Türk kuvvetlerinin havan ve makineli tüfek ateşi altında barınamadılar, 50'den fazla zayıat vererek tepeyi terk ettiler, asıl mevzilerine, Sivri Tepe'ye çekildiler.

Mevziler hayli harap olduğundan Türk askeri de orada durmadı, Pusu Tepesi'ne döndü. [28]

(5) Hasan Rıza Paşa'nın Şahadeti

Hasan Rıza Bey, harp ilanından ve Kale etrafında muharebeler başladıktan sonra da barış zamanındaki ikametgâhını muhafaza etmişti. Yani şehirdeki evinde oturuyordu. Karadağlıların asli taarruzlarını yönelttikleri Kır Mıntıkası'na(Doğu Bölgesi'ne) Kalkarik Muharebeleri'nden sonra naklettii. Asıl mevziin hemen gerisinde bulunan o bölgedeki karargâhında ikâmet ediyordu.

27 Ocak 1913 günü midesi bozuldu. Birkaç gün istirahat ve tedavi için şehirdeki evine geldi. Bugünlerde Karadağlılar ve Sırp lar aleyhine dışarıdaki tek mil Arnavutları ayaklandırmak için uğraşıyordu. Müslüman Arnavutlar zaten Türklerin tarafında yer almışlardı. Mesele Katolik olanlardı. Çünkü bunlar, daha önceleri düşmanlarla birleşmişlerdi. Bunları, Ka-

[28] a. g. e.; s. 440.

radağlılardan ayırmak ve aleyhlerine hareket ettirmek büyük bir işti. Bu hususta Esat Paşa da yardımcı oluyordu. Hasan Rıza Bey, Katolik Reisleri'ne ve münevverlerine İslavlar kazanırlarsa, Arnavutluk için doğacak tehlikeleri söylüyor, örnekler gösteriyordu. Osmanlı Hükümeti'nin bundan sonraki bütün fedakârlığı Arnavutluk hesabına ve çıkarlarına yapacağını anlatıyordu. Arnavutlar da tehlikeyi görüyorlardı. Katoliklerin başında olan papazlar bu konuda çalışmaya yöneldiler.

İşkodra Başpiskoposu, işe, bir resmiyet vermek suretiyle başlamak için Arnavutluk namına Hasan Rıza Bey'den şahsen teminat istiyordu. Başpiskoposun şartları, Hasan Rıza Bey ile görüşüp nasıl hareket edileceğine dair esasları kararlaştırmak ve Osmanlı Hükümeti'nin Arnavutluk hesabına çalıştığının belirti ve işareti olmak üzere eski kaleye Osmanlı bayrağının altına bir Arnavutluk bayrağı çekmek idi.

Hasan Rıza Bey tek mil Malisörlerin ve Katolik Arnavutların Sırp ve Karadağlılar aleyhine silah kullanmaları şartıyla bu teklifleri kabul edeceğini söyledi. Ayrıntıların kararlaştırılması (Başpiskoposla), Derviş Tepesi'nde yeni ve münferit barakada yapılacak görüşmeye ertelendi. Burası, تنها, dağın başında bir yerdi.

13 Ocak 1913 Perşembe günü, saat 15.20' de, Hasan Rıza Paşa'nın evine gelecek olan Papaz, Paşa tarafından verilecek talimatla, İskodra'nın güneyine, Zadrina ve Nansat'a gidecek ve Sırlar aleyhine ayaklanma hazırlığına başlayacaktı. Bugün, Hasan Rıza Bey (Paşa), Derviş Tepelerini inceden inceye denetlerken randevu zamanını aksattı, evine geç geldi. Güneş batmıştı. Bir müddet sonra, Esat Paşa'nın Emir Subayı Beykozlu Teğmen Mes'ut geldi. Papaz'ın, Esat Paşa'nın evinde beklediğini söyledi ve Esat Paşa, Papaz'la buraya mı gelsin, yoksa kendilerinin mi gideceklerini sordu. Hasan Rıza Bey, kalktı, odasında bulunan Kolağası Abdurrahman Nafiz Bey'e bir saat sonra geleceğini söyledi. Mes'ut Efendi ile beraber, 150 metre uzaklıkta olan Esat Paşa'nın evine gitti. Hasan Rıza Bey'in, evden yalnız çıkmak âdeti değildi. Evin alt katında bulunan emir subayına yanındaki erlere haber vermeden ve görünmeden gitti. Her iki ev hemen hemen karşı karşıyaydı. Ortada geniş bir alan vardı. Hasan Rıza Bey'in kapısında Arnavut redif erlerinden/nöbetçi duruyordu. (Hasan Rıza Bey, emrindeki nizamiye taburlarının muharebe güçlerini azaltmamak için kapı nöbetçilerini rediflerden seçerdi).

Saat 18.45'te, iki evin arasında birbiri arkasından iki silah patladı. Biraz aralıkla bir si-

lahi daha patladı. Hasan Rıza Bey'in evindeki-
ler dışarıya fırladılar. Ehsat Paşa'nın evine doğ-
ru koştular. Hava çok karanlıktı. Sokaklarda
lamba olmadığından önündekini ve yanındaki-
ni görmek olanaksızdı. Her iki evin arasında
Hasan Rıza Bey yaralı olarak sırt üstü yatmış
halde bulundu. Karşı koymak için tabancasını
kılıfından çıkarmış, fakat ateşlemeye kudreti
kalmadığından ateş edememişti. Evine getiril-
di, hemen tedavisine başlandı. İlk sözü şu oldu:

“Yolda gelirken karşıma üç kişi çıktı. Or-
talık çok karanlık olduğundan tanıyamadım.
Çok yakınımından geçen bu adamlar, yüzüme
bakıp, birisi iki defa, diğer birisi de, yere düş-
tükten sonra bir defa tabanca ile ateş ettiler.
Üçüncüsü atmadı. Nereye kaçtıklarını görme-
dim...”

Hasan Rıza Bey, ilk pansumanını mütea-
kip yaralarının verdiği şiddetli acılara göğüs
germiş, durumunun fenalığını etrafındakilere
belli etmemeye çalışmıştı. Hatta bazı şakalaş-
malarda da bulunmuştu. Örneğin, Kakarık Mu-
harebesi'nde sağ elini kaybeden Teğmen Ke-
mal'e; “Kemal, senin bir yaran var, benim üç
yaram var, ben senden daha bahtiyarım...” de-
di.

Bir müddet sonra Esat Paşa geldi. Gözleri yaşlıydı. Hasan Rıza Bey, Esat Paşa'yı görünce; "Buyurun Paşa Hazretleri..." dedi. Kahve getirilmesini emretti.

Esat Paşa pek fazla oturmadı, çıktı. Oda-
nın önünde bazı subaylar, özellikle, 70 nci Alay
Komutanı Binbaşı Hamdi Bey, Esat Paşa'ya
cattılar, hiddetli ve heyecanlı sözler yükseldi.

Yattığı yerden bu sesleri işiten Hasan Rı-
za Bey : "Herkesin vazifesi ordunun ve Kale'
nin şeref ve namusunu düşündürmektir. Benim
şahsım konuşulamaz, ben ölürsem Allahıma ka-
vuşacağım, kalırsam âlem arasında alnım açık
gezeceğim..." dedi, haber gönderdi ve onları
susturdu.

Merhum, üç kurşunun da kendine isabet
ettiğini zannediyordu.

Ziyaretine gelen İşkodra ağalarından ve
kendisine yakın dostlarından Aluş Ağa Luhey'e:
"Aluş Ağa, böyle mukaddermiş, sen bu kanı
bırakma..." dedi.

Yanıdakilere ve ziyaretine gelenlere, sa-
vunmada sebat ve metanet gösterilmesini tav-
siye ediyor, Kale için bundan başka kurtuluş
yolu olmadığını söylüyordu.

İstiraplarının azalması ve uyuması için doktorlar kafein şırınga ettiler. Bir müddet uyudu. Uyanır uyanmaz ilk sözleri, mıntıkalara ertesi gün sevk olunacak cephaneler hakkında talimat vermek oldu.

Operatör Kolağası Kolonyalı Zihni Bey, Hasan Rıza Bey'in, nabzının düştüğünü, yaşam ihtimalinin olmadığını, vasiyetinin alınmasını Abdurrahman Nafiz Bey'e önerdi. Fakat bunu, kendisine nakletmek çok zordu. Yalnız : "Beyefendi, doktorlar zatıalinizi vazife ile uğraştırmaktan menediyorlar, emir ve komutayı geçici olarak Esat Paşa'ya bırakır mısınız?" dedi. "Olmaz, berbat eder, batırır; Yazılacak emirlerin altına, Kolordu Komutanı namına Kurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz imzasını atarsın..." dedi. Doğal olarak bu tür işlem kendisinin hayatta olduğu sürece geçerliydi.

Vefatından biraz önce, birkaç kişiden başkasının odadan çıkmalarını emretti. Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı Keramettin Bey'e, Yasin okunmasını söyledi. Keramettin Bey'in yüksek sesle okumakta olduğu Yasin bitmek üzere iken Hasan Rıza Bey de ruhunu teslim etti. O anda saat 22.45 idi. Yaralı olarak yedi saatten fazla yaşamıştı.

Merhumun iki yarası vardı. Her ikisi de arkadan girmiş, önden çıkmıştı. Birisi böbrek

ve mideyi delerek, sol memenin dört parmak kadar altından geçmişti. ikincisi, daha aşağıdan ve soldan girmişti.

Hasan Rıza Paşa, emir ve komutayı üzerine alacak kimseyi söylemeden vefat etmişti. Abdurrahman Nafiz ve Kerametdin Beyler, bu hususu, tartıştılar. En sonunda Esat Paşa üzerinde karar kıldılar. Kolordu Komutanlığı'nı Esat Paşa'ya teklif ettiler. Esat Paşa, ayrıntıları anlamadığını, komutanlığı kabul için Hasan Rıza Paşa'yla çalıştıkları gibi kendisiyle de çalışacaklarına yemin etmelerini, Abdurrahman Nafiz ve Kerametdin Beylerden istedi. Kerametdin Bey, doğrudan doğruya Kolordu ve Müstahkem Mevki Kurmay Başkanlığı'nı üzerine aldı. [29]

Bu tarihten sonra, İşkodra Bölgesi'ndeki Türk kuvvetlerine emir ve komuta edecek Esat Paşa'yı da biraz olsun tanıtmakta fayda vardır:

Esat Paşa Tiranlıdır. Toptani ailesindendir. Bölgede nüfuz sahibidir. II. Sultan / Hamid'in Arnavutluk hakkındaki politikası, başta gelenleri elde etmek, bunlar vasıtasıyla Arnavutluğa hâkim olmaktır. Nüfuz sahibi olanlara rütbe ve mevki vererek kendisine bağlamaktır.

[29] Gürman - Kocaman; s. 351, 356.

Çakmak; s. 440.

Esat Paşa ve kardeşi Gani Bey Saray'a bağlı kalanlardandı.

Abdülhamit, Esat Paşa'ya, Tuğgenerallik rütbesi vermişti. Esat Paşa okul ve tahsil görmüş bir asker değildi. Biraz Türkçe okuması ve yazması vardı. Nüfus ve güçlülüğünü yürütmek için, memleketinde ileriden beri suikastlarla işini yürütüyordu. Varlıklıydı, birçok yardakçısı da vardı. Oldukça zeki ve kurnazdı. Sultan Hamid'in saray usulü idaresini taklit ederdi. Canına çok düşkündü, suikastten pek korkardı. Hakikatte cesur bir adam değildi.

Arnavutluk ayaklanmalarında Tiran yöresindeki etkinliğinden istifade için Hasan Rıza Paşa tarafından Milli Savunma Bakanlığı'na yazılıp İşkodra'ya getirilmişti. Harp ilanı üzerine Hasan Rıza Paşa kendisini İşkodra'da alıyordu. Muharebe uzarsa ve kuşatılma halini alırsa ikmal, redif ve müstahfız Arnavutlara karşı etkinliğinden istifade edilmesi düşünülmüştü ve kendisine başlangıçta, İşkodra Komutanı, dendi. Esat Paşa bu unvanı beğenmedi, bunun üzerine, İşkodra Doğu ve Kuzey Cephe-leri Komutanı, denildi. Fakat O, pek görkemli bulduğu Yığınak Kuvvetleri'nin Komutanlığı'nda karar kıldı. Hatta harp ilanı üzerine kendisi İşkodra'da kalmak istemedi. Tiran tarafına gidip çalışmak arzusunu açıkladı. Bu-

nun nedeni, Karadağlıların 28 Ekim 1912'de Kır
= Cephesi karşısına gelmeleri ve İşkodra'nın
direnemeyeceğinden ürkmesiydi. Tiran yöre-
sinde çalışmak ve İşkodra'nın dışarıyla bağ-
lantısını temin etmek, oralarda teşkilat kurmak
üzere Tiran'a gitmek istemişti.

Müşir (Mareşal) Kâzım Paşa başkanlığın-
daki heyet, o tarihte henüz İşkodra'da bulun-
duğundan, Kâzım Paşa'nın da aracılığına mü-
racaat etti ve bazı istekler ileri sürdü.

Hasan Rıza Paşa, İşkodra'da kalmasını
uygun gördü ve kendisini ikna etti. Hasan Rı-
za Paşa ile aralarında soğukluk denilebilecek
bellibaşlı bir şey yoktu. Belki akli ermeyerek
öteye beriye müdahale etmek istemesine Hasan
Rıza Paşa'nın bazen engel olmasından ötürü
kırgınlıklar vardı ama, bütün bunlara rağmen
Hasan Rıza Paşa kendisiyle sık sık temas eder,
yapılması mümkün olan işlerini yaptırır ve uzun
boyulu görüşürdü.

Esat Paşa'nın gayesi, tümgeneralliğe terfi
etmek ve Âyan Meclisi'ne üye olmaktı. Hasan
Rıza Paşa, harbin sonunda, İşkodra'nın kaza-
nacağını, şerefın en büyüğünün Esat Paşa'ya
ait olacağını, kendisine söylüyordu. Terfii ve
Âyan Azalığı için, bütün gücüyle çalışacağına
da söz veriyordu.

Esat Paşa, İstanbul'un âşığıydı. Zevke ve eğlenceye düşkündü. Bir mevki sahibi olarak İstanbul'a gitmek hayaliyle yaşıyordu. Bu durumda Esat Paşa'dan bir fenalık gelmeyeceği zannediliyordu. Esat Paşa, İttihatçılara karşıydı, aleyhlerinde çok çalışmıştı.

Bu durumda yegâne ümidi, Arnavutluğa hâkim olmaktı. Ne var ki, İslam ve hatta Katolik Arnavutlar Hasan Rıza Paşa'ya çok meylliydiler. Hatta en ziyade düşman olması lazım gelen Katolik dini ileri gelenlerinden birisi : "Osmanlı Hükümeti müsaade etse de Hasan Rıza Bey'i Arnavutluğa prens yapsak" demişti.

Geçici ateşkeslerin ilkinde, nerede ise barışın imzalanacağını zanneden Esat Paşa, zaman kaybetmeden duruma hâkim olmak, Karadağ ve Sırplarla anlaşmak gereğine yönelmiş, fikir ve emeline engel gördüğü Hasan Rıza Bey'in vücudunun kaldırılmasına karar vermişti. İlk müsait fırsatta bu faciayı oluşturduğu anlaşıyordu. Halbuki, Hasan Rıza Bey, Arnavutların kendilerine ait işleriyle ilgilenmiyordu. İskodra'da kuşatılmış durumda kalan Türk kuvvetlerinin şeref ve namusunu kurtarmak için uğraşıyordu.

Bütün düşündüğü ve candan arzusu bir an evvel Anadolu'ya çekilip Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bir çekidüzen verilmesiydi.

Esat Paşa'ya gelince, geçmiş ve memleketin kamuoyundaki değerlendirilmesine göre, hiçbir zaman Arnavutluğa layık bir baş olarak görülüyordu.

Esat Paşa, en çok genç Arnavutlardan korkuyordu. Korktuğuna da uğradı. Paris'te, 13 Haziran 1920 günü, Lehovalı Avni Rüstem adında bir Arnavut talebe tarafından öldürüldü. [30]

(6) İkinci İşkodra Muharebesi (İkinci Bardanyolt Hücumu ve Genel Taarruzu [31])

3 Şubat 1913 günü, tekrar muharebe başladığı sırada, Karadağ'ın 2 nci, 3 ncü, 4 ncü tümenleri İşkodra Kalesi'nin kuzey muntıkası karşısında ve Bardanyolt Cephesi'ne yönelik olup, 1 nci Karadağ Tümeni Trabos'a ve Sırp Kuvvetleri de Perdiça'ya taarruza hazırlanmış bulunuyorlardı.

7 Şubat 1913 Cuma günü, her tarafta şiddetli bombardıman başladı. İki Karadağ tümeni Bardanyolt üzerine yürüdü. Açık Tugayı (üç tabur), Mürselim Köyü doğusundaki tepeye, fundalıklardan faydalananarak sokuldu. Ge-

[30] Gürman - Kocaman; s. 370, 372.

[31] Çakmak; s. 444.

ceden tel örgülerinde açılan 50 metrelik bir ge-
dikten içeri girerek tepeyi zapt etti. İleri mev-
zi, gereği kadar uyanık ve sebatkâr bulunma-
mıştı. Diğer dört tugay, doğruca Bardanyolt'a
hücum ettiler. Kuzeyden bir tugay (beş tabur),
yani 2.100 kişilik bir kuvvet; Doğudan Petroviç
Tugayı (altı tabur, er olarak 2.400 kişi); Gü-
neydoğudan, Drin Vadisi'nden Medeniça Tugayı
(üç tabur = 1.200 er) Güneyden, Matanoviç
Tugayı (dört tabur = 1.600 er) taarruz edi-
yordu. Genel ihtiyat ayrılmamıştı. Fakat, her
tugayın 1-2 tabur özel ihtiyatı mevcuttu.

Bardanyolt'a ilerlemek pek zor olup, piya-
de varabildiği yerlerde taştan siperler yaparak
barınmaya mecbur kalıyordu. Topçu ilerleyen
piyadeyi layıkıyla himaye edemiyordu. Bu ne-
denle, 7 Şubat akşamı, piyadeler birçok zayıat
verdikleri halde tel örgülerini aşamadılar ve
engellerin yakınında mevzilenme zorunda kal-
dılar. Geceleyin tel örgülerin tahribi için üst
üste yapılan girişimler bir sonuç vermedi. Mu-
harebe uzayınca, beraberlerindeki iki günlük
yiyeceği tükettiklerinden, Karadağ askerinin
iaşesi hayli güçleşmişti.

Topçu ve kalkanlı asker ile takviye alan
Karadağ kuvvetleri biraz ilerledilerse de Türk
kahramanları kargısında tutunamayarak ele ge-
çirdikleri yerleri bırakıp çekildiler.

Bu muharebe, çok kanlı olmuştur. Düşman askerini değil takip gücü, ayakta duracak hal kalmamıştı. Her iki tarafın da zıyatı büyük-tü. Fakat, düşmanın zıyatı, ölü ve yaralı ola-rak, Türklerin iki buçuk katı idi.

(7) Sırların Birdiça'ya Yaptıkları Gece Taarruzu (Beltoya Muharebesi) [32]

5 Şubat 1913 te, Birdiça istikametinde, gü-neyden ilerlemeye başlayan Sırlar, 7 Şubat 1913 de, Buşat Sırtları'nı ele geçirerek orada kaldılar. Buşat'tan çekilen 54 ncü Piyade Ala-yı'nın 2 ncı Taburu, Birdiça Kışlası'nın yakı-nında bölge ihtiyatına alındı.

7/8 Şubat 1913 günleri, iki taraf arasında karşılıklı topçu ateşi yapıldı. Bu arada, Sır-ların bir piyade taburu kadar kuvvetlerinin Melguşi Sırtları'ndan Truş istikametine ve baş-ka bir tabur kadar kuvvetin de Aşte istikame-tine ilerlediği görüldü. Bu taburlar, açılan Türk topçu ateşi altında açılarak gizlendiler.

(Kroki : 8)

8/9 Şubat 1913 gecesi, saat 22.30'da, Bel-toya Kilisesi bölgesinde bulunan Türk muhare-be ileri karakolları, gece karanlığında uzaktan

[32] Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi; c. III, Ks. 3, s. 154, 155.

birtakım gürültüler ve düdük sesleri duyular. Bunun üzerine, ileri karakollar ateşe başladılarsa da, düşman karşılık vermediğinden, kısa bir süre sonra ateş kestirildi. Saat 01.30'da, yine aynı sesler duyulmaya başladı. İleri karakollar tekrar ateş açtılar. Biraz sonra yine emirle ateş kestirildi. Bu olay sırasında, muharebe ileri karakolları, herhangi bir olasılığa karşı, geri çekilmişler ve direnme (mukavemet) mevzilerine girmişlerdi. Saat 03.30'da, düşman piyadesinin, Beltoya Kilisesi'ne 7 ve 8 numaralı direnek noktalarıyla, bunların aralıkları ilerisindeki tel örgüler önünde, Hurra Jivo Petro (Yaşasın Kral Petro) sesleri duyuldu.

Düşmanın bu gece taarruzu, çok şiddetli ve etkili Türk ateşleriyle karşılandı. Önceden, tel örgülerini kesmediklerinden, tel örgüler önünde durakladılar, yeterli tel makasları da bulunmadığından, portatif küreklerini alta koyarak kasaturalarıyla, ateş altında tel örgülerini kesmeye başladılar.

Düşman topçusu bu taarruzu destekliyordu. Osmanlı topçusundansa, yalnız 6 ncı Bataarya'dan iki top, düşman topçusuna, ayrılmış, geri kalan bütün toplar, ateşlerini tel örgülerin önündeki düşman piyadeleri üzerine toplamışlardı. Düşmanın hücum birlikleri, 7 nci ve 8 nci direnek noktaları arasında, dört yerde

Görür.

Nece Tarihli Bça.
105
Kütüphane

tel örgüsünü kesmeyi başardılar. Ayrıca, 8 nci direnek noktasıyla Beltoya kilisesi arasındaki tel örgülerini de üç yerden kesmiş ve dar geçitler açmışlardı. Açılan geçitler ortalama ikişer metre genişliğindeydi.

Düşman, asıl kuvvetleriyle, Beltoya Kilisesi ile 8 numaralı direnek noktasına, tâli kuvvetleriyle 7 nci direnek noktasına taarruzunu yöneltmişti. Gece çok yoğun karanlık olduğundan, düşman hareketlerini iyice izlemek ve kuvvetini saptamak mümkün olmuyordu.

Ortalığın ağarmasıyla beraber, bütün cephede, piyadelerin de ateşe katılmasıyla, düşman üzerine yoğun bir ateş baskını başladı. Özellikle, Ova'dan taarruz etmekte olan düşman piyade birliklerinin kayıpları gittikçe çoğalıyordu. Aynı zamanda, Beltoya Kilisesi'nin gerisindeki evler çevresindeki düşman kuvvetleri de ateş altında erimeğe başlayınca düşman dayanamayarak teslim oldu.

Türk askeri iyice coşmuştu, komutanlarının emir vermesine gerek kalmadan siperlerden fırlayıp düşmanın üzerine atılıyorlardı. Topçu ve makineli tüfekler de etkili ateşleriyle düşmana büyük zayıat verdiriyorlardı. Düşmanı yan ve gerilerinden kuşatan kahraman Türk kardeşlerinin taarruzlarını mükemmelin de üstünde destekliyorlardı. Düşman şaşkın haldeydi. Çe-

kılme ümitlerini de yitirince teslim, teslim diye feryat ederek silahlarını attılar ve teslim oldular. Düşman topçusunun bütün gayretleri boşa gitti, taarruz eden Türk askeri, hiçbir şeyi umursamıyordu.

Saat 05.30'da, düşman birliklerinin kalan kısmının tümü ise, perişan bir halde kaçıyorlardı. Osmanlı birlikleri de hayli yorgundu. Buna bir de, başta Debre Redif Taburu gibi bazı birliklerin, düşmanın terk ettiklerini yağma ile vakit geçirmeleri eklenince gereği gibi bir takip yapılamadı.

Eğer takip tam ve etkili olabilseydi, belki de İşkodra Kalesi'nin yurt içi ile bağlantısı sağlanabilecekti. Bu böyle mütalaa edilmekle beraber, bu sırada, öteki cephelerde şiddetli muharebelerin cereyan etmesi de gözden ırak tutulmaması gerekir.

Bu muharebede, bütün Türk birliklerinden 41 er şehit olmuş ve 64 er yaralanmıştır.

Sırpların kaybı ise; Ova'da kalan ölülerin gömülmesi için görevlendirilen sağlık ekiplerinin verdikleri resmi bilgiye göre, 1.379 ölü gömülmüş, dördü subay, 86'sı yaralı er olmak

üzre 428 tutsak ele geçirilmiş, 3.000 Sırp tüfe-
-ği de toplanmıştır. [33]

Çalı diplerinde, bataklıklarda ve sularda
boğulanlar bu toplama dahil değildir.

(8) Şubat Ayında İškodra'da Cereyan Eden Olaylar [34]

Bu ay içerisinde, düşman tarafında yoğun
bir faaliyet saptandı. Ova Mintakası'nda, bir-
çok piyade mevzii yapılmakta, Türk savunma
mevziine doğru yaklaşıma yolları kazılmakta,
taarruz hazırlıkları gittikçe artırılmaktaydı.
Son zamanlarda 250 metreye kadar sokulmuş-
lardı. Hele şubat ayı ortalarında, Traboş Min-
tikası'nda tel örgülerine üç metreye kadar gir-
miş bulunuyorlardı. O kadar ki, özellikle gece-
leri karşılıklı bomba bile atılıyordu.

Karadağlılar, hiç boş durmuyorlar, Bar-
danyolt Sırtları'nda mestur (örtülü) topçu
mevzileri hazırlıyorlardı. Obüs ve havanları
ile zaman zaman Türk mevzilerini top ateşine
tutuyorlardı. Geceleri küçük mikyasta bazı
bölgelere, baskınlar da tertipliyorlardı. Gece

[33] ATASE Arşivi; No: 5/8208, Kls. 681, Dos. H-5,
Fih. 1/15.

[34] Çakmak; s. 452, 453.

çatışmaları da oluyordu. Bu çarpışmalarda, Türk tarafı, biri yüzbaşı olmak üzere 40 kadar şehit vermişti, yaralananlar da oldu.

Sırlar da, Boşat ve Aşte Sırtları'nda avcı çukurları ve bazı diğer siperler yapıyorlardı. Sırların, zaman zaman uçakların da iştirak ettiği saldırıları püskürtüldü. Şehre yaptıkları bombardımanlarla pek zararlı olamadılar.

Şubat ayı sonuna doğru, özellikle Sırların, üç gün üç gece, bütün topçusuyla aralıksız bombardımanları oldu. Şehre yaptıkları bombardımanların az zayıyata neden olması için, çadırlar, vadiye kuruldu, isteyenler orada ikâmet ettiler. Yalnız, şehirde birçok ev tahribe uğradı. Ahaliden zayıyat 200 kadardı. Çıkan yangınlar askeri itfaiye tarafından hemen söndürüldü.

Bu arada, erzak depolamak maksadıyla, Durkiyet ve Aşte üzerine küçük çapta yapılan çıkış girişimlerinden beklenen fayda sağlanamadı. Pek az erzak getirilebildi.

(9) Mart 1913 Harekâtı [35]

İşkodra, hergün şiddetli bombardıman ediliyordu. Bu bombardımanlardan, Avusturya Yardımlar Yurdu ve Fransızkin Manastırı, Pa-

[35] Çakmak; s. 453, 454.

pazların kaldığı yerler önemli hasar gördüler.
: Bu arada tarafsız devletlerin uyruklularından bazıları da öldüklerinden ve yaralandıklarından Avusturya Hükümeti siyasal girişimlerde bulundu.

Karadağlılar dört gün kadar bombardımana ara verdilerse de 16 Mart'ta tekrar şiddetli topçu ateşine başladılar. Mart ayı ortasında 16 taşıt gemisi ile Selânik'ten 1 nci Bandrina Tümeni'nin büyük kısmı (10.000 er) ve dört ağır batarya (12 adet 12 santimetrelik seri obüs, 4 adet 21 santimetrelik obüs) Şinkin'e gelmiş ve Perdiça Cephesi'ne sürülmüştü. Bu gemilerin, Seman İskeleyi'nden 21 Mart'ta dönüşleri saptandı.

Birinci Sırp Ordusu Kurmay Başkanı General Popoviç, İşkodra önündeki kuvvetlerin komutasını üzerine aldı. Üç Sırp tümenine yakın bir kuvvet ve 16 batarya Kale'nin Güney Cephesi karşısında toplandı.

Karadağlılar, milli gururları gereği, bir kere daha İşkodra'ya zorlu bir hücum yapmaya karar verdiler. Gelen takviye birlikleriyle evvelki saldırılarındaki kayıplarını bir oranda ikmal etmişlerdi. Özellikle, ağır topları dahi artmıştı. Bundan başka, hücum için bazı ter-tipler almışlardı. Kuzey Cephesi'ndeki 2 nci Tümen, mevziler kazarak Kale tahkimatına pek

ziyade yaklaştığı gibi, gereğinde tel örgülerin üzerine atılarak geçmek için her ere birer kum torbası, ot demetleri ve tahta kalaslar tedarik olunmuştu. Telleri tahrip için ilerleyecek avcılar korumak maksadıyla içleri toprak dolu fiçılar ve içinden 10 santimetre kalınlığında beton ile takviye edilmiş demir bidonlar imal edilmmişti. Avcılar, bunları yuvarlayarak tel örgülerine sokuluyorlardı. Bu fiçılar ancak topla tahrip edilebiliyordu. Karadağlılar, bu defa, Trabuş'un zaptını iyice kafalarına koymuşlardı. Kuzey ve Güney Cephelelerinde gösteriş taarruzları yapacaklardı. Mamafih Kuzey Cephesi'nde mevzilerin çok yakın bulunduğu Tuz yolu üzerindeki direnelere girişimde bulunulması da düşünülüyordu.

Sırp lar, yeni takviye olunduklarından henüz siperlerini ileriye sürememişlerdi. İlbahar yağmurları bataklık alanları çoğalttığından çalışmalar ağır geliyordu. Bundan başka, Beltoya saldırısındaki körü körüne hareketin sebep olduğu kayıplar Sırp ları yıldırıldığından bu defa dikkatli hareket ediyorlardı. Loşna Cephesi'nde, 6 ncı Kolordu'nun faaliyeti, bir Sırp tümeni nin ayrılmasını gerektirdiği gibi, Arnavut çetelerinin tecavüzleri arttığı için yeni Sırp komutanı her olasılığa karşı elinde kuvvetli bir ihtiyat bulundurmak ve muharebenin ceryanı

na göre köklü bir karar almak istiyordu. Bunun için, ağır topçusuyla Perdiçe Cephesi'ndeki Türk topçusunu susturmak ve o cepheye yardıma engel olmak ve Bardanyolt Cephesi'ni yandan döğmek ve kuvvetli gösteriyle Güney Cephesi savunanlarını tespit etmek suretiyle muharebeye katılacaktı.

(a) İşkodra Karşısına Sırların Yeni Gelen Birlikleri ve Hamidiye Kruvazörü'nün Adriyatik Denizinde Yaptığı Harekât

1913 Mart ayında, İşkodra Kalesi'nin Güney Cephesi karşısında dikkati çeken olağanüstü faaliyet saptandı. Sırların uçak ve otomobillerinin muharebelere katıldıkları görüldü. Güneyden gelen Sırp kuvvetleri, Drin Nehri'ni geçip, Birdiça ve Kır Bölgesi'ndeki Türk kuvvetleri karşısında yer aldılar.

Şingin'den Draça doğru 16-17 taşıt gemisinin gittiği ve Kakarik Sırtları'nın eteklerini takip ederek Leş'ten Buşat'a doğru büyük bir yürüyüş kolunun geldiği, Trabus bölgesindeki keşif kollarınca saptandı.

Bütün bunlar, düşmanın ciddi bir taarruza hazırlandığını anlatmaktaydı.

Hamidiye Kruvazörü Adriyatik'te : 7 Şubat 1913'de, yaptıkları Birdiça Taarruzu'nda uğradıkları büyük başarısızlığın acısını çıkartmak

ve İşkodra'yı ele geçirmek amacıyla Sırp- lar, yeni bir tümeni daha Yunan gemilerine bindire- rek İşkodra Muharebe Alanı'na getirmek iste- diler.

Fakat, Çanakkale Boğazı'ndan Aralık ayın- da çıkmış olan Hamidiye Kravazörü 11/12 Mart 1913'te Otranto Boğazı'ndan Adriyatik Deni- zi'ne girmiş, 12 Mart 1913 günü rastladığı Yu- nan Leros Taşıma Gemisi'ni mahmuzlayarak batırmıştı. Aynı gün, saat 10.40'ta, Draça gele- rek, buradaki Sırp ordugâhlarını da bombar- dıman etmişti. Saat 13.15'te de, Selânik'ten Sırp Ordusunun birliklerini taşımak için gelen yedi Yunan taşıt gemisini de Şingin'de batırdı. Otuz altı saat Adriyatik'te faaliyet gösteren Hamidiye Kravazörü, 13 Mart 1913 günü, Ot- ranto Boğazı'ndan çıkarak İskenderiye'ye doğ- ru yollandı. [36]

1913 Mart Ayı Sonunda İşkodra Önünde Osmanlı ve Düşmanı Kuvvetleri

Osmanlı Kuvvetleri :

Ova Bölgesi'nde ; ; Setler Bölgesi dahil, 3.900 tüfek ve 22 top
Kır Bölgesi'nde ; Derviş Tepe dahil, 3.600 tüfek, 27 top

[36] Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi;

c. III, Ks. 3, s. 188, 189.

Birdiça Bölgesi'nde ; 1.100 tüfek, 14 top
Traboş Bölgesi'nde ; 3.400 tüfek, 21 top
İhtiyat olarak ; 300 tüfek bir top (57 nci
Piyade Alayı'nın 3 ncü
Taburu)
Toplam ; 12.300 tüfek, 85 top

Bu mevcuda eski Brodvel toplarıyla, âdi
ateşli dağ topları dahil değildir.

— Sırp Kuvvetleri :

Drima ve Şumadya Tümenleri (5 nci, 6 nci,
10 ncu, 11 nci ve 17 nci Piyade Alaylarından
kurulu)

Toplam olarak; Sırp Ordusu, 19 tabur, 46
top idi.

— Karadağ Kuvvetleri :

Ova ve Kır Bölgelerinde; 2 nci, 3 ncü ve
4 ncü tümenler

Ova Bölgesi'nde; 11 piyade taburu, 23 top

Kır Bölgesi'nde; 25 piyade taburu, 33 top

Traboş Bölgesi'nde; 13 piyade taburu, 38 top
olup,

Tüm düşman kuvvetleri : 40.000 tüfek, 140
toptan oluşmaktaydı.

Bu durumda, Osmanlıların üç katından fazla tüfeğe, iki katı kadar topa sahiptiler.

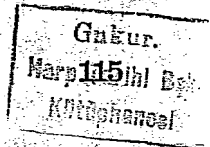
(b) İkinci Trabzon Muharebesi

Özet olarak düşman, 31 Mart 1913 tarihinde, her bakımdan taarruz için hazırlanmıştı. Ayrıca, askerin ve halkın moralini bozmak için, aralıksız olarak, ağır topçusuyla İşkodra Şehri'ni de döğmektedir. Bu topçu ateşleriyle, 35 kişi ölmüş, 64 kişi yaralanmıştı. Yaralananlar arasında İngiliz Konsolosu da vardı. [37]

Bir anlamda, 31 Mart 1913'te, düşman taarruzu başladı demek daha doğru olur. (Kroki : 9)

Saat 09.30'da, düşman, Sivrikaya, Murikan, Semer ve Çizgi tepelerindeki bataryalarıyla, özellikle direnek noktalarına ateşe başladı. İkinci vakti, piyadelerini ilerleterek üç metreye kadar Türk siperlerine sokuldular, hatta birinci hata iki mangalık bir siper kısmını işgal ettiler. Düşmanın diğer taraflarda giriştiği saldırılar püskürtüldü. Muharebe o kadar boğaz boğaza cereyan ediyordu ki, bir avuç Türkün savaşması görülmeye değermiş. Bu boğuşmada çok kahramanca sahnelere şahit olunuyordu.

[37] a. g. e.; s. 189, 190.

Örneğin; Türk siperlerine Karadağlıların girdiğini gören makineli tüfek komutanı, tüfek başındaki numara erine, makineli tüfeğini siperin üstüne çıkarıp ateş etmesini emretmişti. Er, makineli tüfeği siperin üstüne çıkarırken, düşman tarafından bastırılıp elinden tüfek alınmak istendi. Er, ölünceye kadar boğuşarak tüfeğini bırakmadı. Şehit olduğu zaman tüfek kolları arasındaydı.

Zaman zaman, çok üstün olan düşman kuvvetleri, birinci savunma hatlarına girdiler ve fakat ikinci hatta ve gidiş geliş hendeklerinde karşılandılar. İki gün süren bu muharebe sonunda, o kadar hazırlıklı ve büyük gösteriler ile saldıran düşman, Türk kahramanları önünde kaçmaktan başka yapacak bir çare bulamadı. Birçok ölü ve yaralıları muharebe meydanında terk etti.

Bu muharebede, Türklerin, bir subayla 60 eri şehit olmuş ve dört subay ile 209 eri yaralanmıştı. Buna karşılık, düşmanın zayıtı, Türklerin yedi katıydı.

(10) Üçüncü İşkodra Muharebesi (Traboş Hücumu) (Kroki : 9) [38]

31 Mart 1913 Pazartesi günü sabah erkenden Semer Tepe ve Oblika'daki düşman top-

[38] Çakmak; s. 454, 455. [38]

çuları Trabos üzerine şiddetli bombardmana başladılar. Öğleye doğru bütün cephelerde topçu muharebesi genelleşti. Bir saat sonra da piyadeleri hücumla geçtiler. 1 nci ve 2 nci düşman tugayları, kuzeyden ve batıdan Pusu ve Fesat tepeler üzerine yürüdüler. Binbaşı Meyr'in ifadesine göre, düz araziden ilerlemek mecburiyetinde olan düşman fedailerini 600 er ölü vererek geriye püskürtüldüler. 3 ncü düşman tugayının üst üste yaptığı taarruzlar bir fayda vermedi, büyük zayıyla geri atıldılar. Gene General Meyr'in anlattığına göre; Fesat Tepe'ye hücum eden 1 nci, 2 nci tugaylar, yaptıkları iki hücumda, mevcutlarının önemli bir kısmını kaybettikten sonra üçüncü hücum emrine itaat etmediler. Çetine, Virpazar taburları, mevcutlarının üçte birini kaybetmişlerdi. Bunun üzerine Albay Plamnaç, ortaya atılarak fedai istedi. 710 er Albay'ın yanına toplandı. Plamnaç bizzat fedailerin başına geçerek Tepe'ye tırmanmaya başladı. Türk savunmacılarının müthiş ateşi altında Plamnaç vurularak öldü. Fedailerden ancak 55 er geriye dönebildi.

Batıdan, tepeler üzerinden ilerleyen bir kısım kuvvet, özellikle Pusu Tepesi'nden faydalanarak Fesat Tepe'nin en ileri siperlerinden iki mangalık bir siper kısmını ele geçirmişlerdi.

Fakat, iki sıra siper ile Tepe, Türklerin elinde bulunduğundan, oraya saldıran düşman büyük zayıyata uğradı.

Bardanyolt Cephesi'nde, gösteri yapan bir kısım düşman kuvveti, savunan Osmanlı kuvvetlerinin şiddetli ateşi altında çekilmeye mecbur oldular. Kuzey Cephesi'ne gelince; Dobracihetinde ve Tuz yolundaki siperlere kadar sokulan düşman avcıları, tel örgülerine kalas atarak geçmeye yeltendilerse de zayıyatla geri atıldılar. Burası gayet düz olduğundan fıçılarla yapılan yaklaşma girişimleri, Türk topçuları tarafından tahrip edilerek akim bırakıldı.

Güney Cephesi'nde Sırpların gösteriş taarruzları da bir sonuç vermedi. Gece de Trablus'ta muharebe devam etti. Özellikle Fesat Tepe önündeki iki mangalılık sipere giren Karadağlılar, orada yerleşmek için, bütün gece yaklaşma hendekleri, korunma duvarları vücuda getirmekle meşgul oldular. İmanoel'in beyanına göre, bu muharebede Karadağlılar, 2.500 er zayıyat vermişlerdi. Türk birliklerinin zayıyatı, düşman zayıyatının biri bile değildi.

Yeni Bir Hücum Hazırlığı : 3 Nisan 1913 günü, Sırp Komutanı General Popoviç, İşkodra'nın teslimi önerisinde bulundu. Red cevabı alması üzerine, ertesi günü, şiddetli bir bombardıman başladı. Öğrenildiğine göre, General Popoviç

İşkodra'nın düşürülmesini ancak Bardanyolt Cephesi'nden mümkün görüyordu. Bugüne kadar yapılan taarruzlarda ancak o bölgede biraz başarı sağlanabilmisti. Bu nedendir ki 12 santimetrelilik obüs toplarıyla Bardanyolt'un güneyi ile kuzey kısmı yandan ve geriden ateş altına alınacak, üç Karadağ tümeni de (2 nci, 3 ncü ve 4 ncü tümenler) taarruz edecek şekilde saldırı planlanmıştı. Diğer cepheler de gösteri şeklinde harekât cereyan edecekti.

Bu yeni taarruz hazırlığı yapıldığı sırada, boşuna zayıat vermekten kaçındılar. Büyük devletlerde muharebeyi kesmeleri için girişimlerde bulunmuşlardı. Bu dördüncü taarruz yapılmadı. Kale Harp Ceridesi'ne göre, son günlerde düşmanın Çizgi Tepe'ye yerleştirdiği 15'lik toplar ile Bahçelik Köprüsü tahrip edilmiş, 21 santimetrelilik havan ateşlerinden çok zayıat verilmişti. Örneğin, Ova Mıntıkası'nda bir direneğe düşen 21 santimetrelilik bir mermi ile sekiz şehit olmak üzere 25 er zayıat verilmişti.

Karadağ ve Arnavutluk sahillerinin büyük devletler tarafından ablukası : [39] - Büyük devletlerin bağımsız bir Arnavutluk teşkiline ve İşkodra'nın Arnavutluk sınırları da-

[39] Çakmak, s. 456, 457.

hilinde kalmasına karar vermeleri üzerine Sırp ve Karadağlıların boşuna kan dökmemeleri için kendilerine bildiride bulunuldu. Hatta İşkodra'yı alsalar dahi tekrar tahliyeye mecbur edilecekleri, özellikle Karadağ'a ihtar olundu. Avusturya, Dalmaçya ve Bosna'da yığınak yapmaya ve gerekirse Karadağ'a zorla alınan kararı kabul ettirmek için önlemler almaya başladı. Sırpların da bu zorlayıcı önlemler üzerine Avusturyalılar aleyhine ayaklanması ve işin Rusya'ya dayanması bir genel savaş olasılığını artırdığından, büyük devletler bir deniz gösterisiyle Sırp ve Karadağlılara baş eğdirmeye karar verdiler. Adriyatik'e toplanan büyük devletlerin harp gemileri, 10 Nisan 1913 tarihinden itibaren, Bar, Ülgün, Şinkin limanlarının ve Drin Suyu ağzına kadar Karadağ ve Arnavutluk kıyılarının ablukasını, kırk sekiz saat zarfında da buralarda mevcut gemilerinin çekilmesini ihtar ettiler. Daha sonraları, bu abluka Draç'a kadar uzatıldı. Bu suretle, Karadağ ve Sırp cephane, erzak, birlik sevk ve celbinden mahrum oluyorlardı. Karadan nakliyat, yolsuzluk, uzaklık ve asayişsizlik nedeniyle pek zordu. Bu durumda, Sırp zor bir hale düşerek Makedonya'daki kazançlarını da kaybetmemek için Arnavutluk'tan çekilmeye karar verdiler.

(11) Nisan 1913 Olayları [40]

16 Nisan 1913 tarihinde, İşkodra'nın Güney Cephesi Sırp lar tarafından tamamiyle boşaltılmıştı. Boşalttıkları bölge, dört gün açık kalmıştı. Ancak, 20 Nisan 1913 günü, Bardonyolt Bölgesi'ndeki iki Karadağ tugayı, Göl yoluyla, Boyana üzerinden Perdiça karşısına gelebilmişti.

Sırp ların çekilmesinden sonra, Karadağ'ın da durumu çok fenalaşmıştı; İşkodra'nın zaptı ümidini yitirmişlerdi. İhtiyar Karadağ Krah, politik oyunlarla Kale'yi ele geçirmeye çalışıyordu. Bir genel savaştan çekinildiği için, büyük devletlerin muharebeye son vermek hususundaki arzusu, ayrıca, Esat Paşa'nın Bağımsız Arnavutluk'un başı olmak hırs ve acelesi, bütün bunların dışında başta ekmeksizlik ve açlık etkisiyle, ahalideki bunalım, bu arada yaygınlaşan tifüs vakaları ölümler... Nikola'ya ümit veriyordu. "Esat Paşa'nın bildirgesine göre, İşkodra'da mevcut erzak nisan ayının 23'üne kadar idare edebilmiş, bu da, özellikle ekmek ve peksimet istihkakının yarısı miktarına indirilmesiyle ve halkın elindeki yiyecek maddelerinin tümünün toplanmasıyla mümkün olmuştu. Açlık nedeniyle, sivil halktan ölenler olmuş, neredeyse ayaklanma girişimleri saptanmıştı. As-

[40] Çakmak; s. 457, 458.

ker de, gıdasızlıktan şikâyeteye başlayınca, bazı şartlarla, Kale'nin teslim edilmesi zorunluğunda kalınmıştı. Bütün bunlara karşın, Sırplıların, çekilmelerinden sonra, günlerce boş kalan güney muntikasından yapılacak erzak tedariki mümkün iken, tahkimatın sapasağlam teslimine kalkışmak, dağlılarca ahalinin çıkışına da müsaade edildiğine göre, onları bırakmamak her halde Esat Paşa'nın özel maksat peşinde olduğunun, daha açık bir deyimle, hainliğinin bir ifadesidir. Esat Paşa bu tutumu ile, Kale'yi savunmalarda beliren ümitsizliği âdeta körükleyerek, herkesi bıktırmak istiyordu. Kale'nin ruhu olan Hasan Rıza Paşa'nın şahadetinden sonra, Esat Paşa'dan, savunmada bundan fazlası beklenemezdi."

c. İşkodra'nın Teslim Olması ve İşkodra Savunması Hakkında Düşünceler

(1) İşkodra'nın Teslim Olması

İşkodra Kale'sini altı aydan beri kahramanca savunan Türk birliklerinin ve şehirdeki halkın, yukarıda da belirtildiği gibi, gerçekten yiyecekleri tükenmiş olduğundan, zorunlu olarak teslim olma işlemi kararlaştırıldı. 20 Nisan 1913'te, Karadağ Ordusu Başkomutanlığı'na görüşme memurları gönderildi. O tarihte kıdemli yüzbaşı olan Abdurrahman Nafiz ve Kerametdin Beyler, Esat Paşa'nın emriyle, aşağıdaki öneriyi, Karadağ Ordusu Başkomutanlığı'

na götürdüler. "... Bugünkü genel duruma göre, Kale'nin daha fazla direnmesiyle her iki tarafın boşuna kanının dökülmesini ciddi arzu etmediğim gibi, zatiâtilerinin de aynı düşüncede bulunduğuna tam bir kanım bulunduğundan, gerekli koşulları kararlaştırmak üzere, görüşme subaylarının atanarak İşkodra'ya gönderilmesini rica eder ve özel saygılarımı sunarım." [41]

Türk görüşme subayları, Mesudiye Zırhlısı'nın stimbotuyla Zoga'ya vardıklarında, iskeleye gelen bir Karadağ yüzbaşısı karşıladı. İlk olarak orada bulunan Tugay Komutanı'nın yanına götürdü. Öğle yemeğinden sonra, Başkomutan Yanko Vukotić geldi. Akşam geç vakit, bir Karadağ vapuruyla Prens Danilo gelince, vapurda görüşme başladı. Esat Paşa'nın yazısında bulunan görüşülecek koşulların ancak teslim olabileceğini ve kendisi bu koşulları bu anlamda kabul ettiğini söyledi. Türk görüşme subayları, yazıyı tefsire yetkili olmadıklarını bildirdiler. Bunun üzerine Prens, General Yanko Vukotić'i ve Esat Paşa'nın dostu eski İstanbul Elçisi Piyer Plemenac'i görüşmeyle görevlendirdi.

[41] ATASE Arşivi; No: 5/8208, Kls. 681, Dos. H-7, Fih. 1/41.

Türk görüşme subayları, gece, stimbotla İşkodra'ya döndüler.

Ertesi sabah, 21 Nisan 1913'te, vapurla Yanko Vukotić, Piyer Plemenac ve daha iki kişi İşkodra'ya geldiler. Bunlar, ilk koşul olarak, ordunun teslim olmasını istediler. Böyle bir şeyin görüşülemeyeceği kendilerine söylendi. Gelen heyet kendiliklerinden bir karar veremeyeceklerini, bununla beraber, ertesi günü istenilen şartların gönderilmesi gereğini ileri sürdüler ve bir saat kadar sonra geri döndüler.

22 Nisan 1913 günü, taslak halinde yazılan koşullar, Türk memurlarıyla gönderildi. Karadağ memurları da bu kez, yetkili olarak tekrar İşkodra'ya geldiler.

Esat Paşa, ordunun bütün silah ve cephanesiyle İşkodra'dan çıkacağını ve yalnız şehrin Karadağlılara bırakılacağını önerdiğinden tartışma oluyordu. Karadağlılar, Türk ordusunun yalnız piyade silahlarıyla İşkodra'dan çıkmasını bir şeref sembolü olmak üzere bir dağ bataryasının beraber alınmasını öneriyorlardı. Görüşme uzadı. Akşam olunca, Esat Paşa, Gümrük binasına İşkodra'nın ileri gelenlerini topladı ve durumu anlattı, şehri terk etmenin bir zo-

runluk olduğunu anlattı. Bu arada, isteyenlerin orduyla beraber gelebileceklerini söyledi. Geç saatlere kadar tartışmalar sürdü.

22/23 Nisan 1913 gece yarısına kadar, Gümrük binasında Karadağlılarla süren görüşmeler sonucu, antlaşma koşulları Türkçe ve Fransızca olarak ikişer tane yazıldı. Kıdem'î Yüzbaşı Keramettin, antlaşmanın imzası için, tekrar Karadağ karargâhına gönderildi. Antlaşmayı Prens Danilo imza etti. Sabaha karşı Kıdemli Yüzbaşı Keramettin stimbotla İşkodra'ya döndü.

Kale'nin Teslim Koşulları [42] : Sonunda Esat Paşa ile Prens Danilo arasında aşağıdaki koşullar kararlaştırıldı ve imza edildi :

"1. Gerek Nizamiye, gerek Redif ve Mustahfiz kıtalarına mensup olsun her asker kendi silah, eşya ve bütün donatım ve cephanesiyle İşkodra'yı serbestçe terk edecektir.

2. Halktan isteyenler, bütün silahlarını ve eşyalarını yanlarına alarak orduyla birlikte gidebileceklerdir.

[42] ATASE Arşivi; No: 5/5208, Kls. 681, Dos. H-7, Fih. 1/42.

ATASE Arşivi; No: 6/8400, Kls. 687, Dos. H-1, Fih. 1/292.

3. Kale içindeki Osmanlı Uyruklulara karşı yağmacılık yapılmayacak, kişilik haklarına hiçbir suretle tecavüz edilmeyecektir. Savaşta katılmış olanlara dahi (yalnız vatan vazifelerini yapmaları ve memleketlerini savunmuş olmaları koşuluyla) hiçbir çeşit ceza tertip edilmeyecektir. Gerek Müslüman, gerek Hristiyan olsun bütün halkın ibadet, ulusal âdet, ırz ve namuslarının korunması kesin olarak güvenlik altına alınacaktır.

4. Kıtalar, harekette kendilerine lazım olacak hayvan ve arabalarıyla ikâmet ve iâşeleri için gerekli çadır, kilim, kazan, karavana ... gibi eşyalarından taşınabilecek miktarlarıyla, diğer zati eşyalarını beraber alacaklardır.

5. Asker ve sivil memurlar, jandarma ve polisten arzu edenler orduyla beraber gelecekleri için bunlar da serbest bırakılacaklardır.

6. Ordunun hareketinde, Karadağlı bir generalle birkaç subay beraber bulunacaktır.

7 — Sırp ordusuna mensup olan harp esirleri, Karadağ Ordusu Başkomutanlığı'na teslim edileceklerdir. Gerek bunlara, gerekse asker ve ahaliden olan bütün yaralıları ve hastalara mümkün olduğu kadar iyi bakılması sağlanacaktır. Hastalara ve yaralılara bakmak üzere, Türk sağlık personeli İşkodra'da bırakı-

lacak ve görevlendirilecektir. Gerek yaralıların iyileşmesi ve gerek tabiplerin işlerinin bitmesi halinde, masrafları Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanmak suretiyle; kıtalarına teslim edilecektir.

8. Bütün askeri ve resmi evrak dosyaları birlikte götürülecektir. Mülki evrak ve dosyaların lüzumlu olanları İskodra Kolordusu Komutanlığı'nca seçilerek birlikte alınacaktır.

9. Bütün makineli tüfeklerle, dağ topları ve çabuk ateşli sahra topları cephaneleriyle beraber alınacaktır.

10. Bütün haberleşme vasıtaları birlikte götürülecektir.

11. Savaş süresince Osmanlı Hükümeti'ne casusluk veya diğer suretle hizmet ettikleri belli olan kimseler affedileceklerdir.

12. Gerek yabancı uyruklu olan, gerek Karadağ'dan kaçarak İskodra'ya sığınanlar arasında Türk kıtalarıyla birlikte silah kullananlar bulunduğu takdirde, bunlar da sorumsuz tutulacaklardır.

13. Buradan hareket edecek kıtalar için, ihtiyaç duyulursa ve Karadağ Hükümeti'nce de verilmesi mümkün olursa, yeteri kadar yiyecek verilecektir.

Gakur
127

Marp Tarihi Bşk.

Kütüphaneler

14. Kolordu Komutanlığı'nca savunma hususunda işe yarayan araçlar, tahrip edilmek-sizin, İşkodra Kalesi Karadağ Ordusu Başko-mutanlığı'na teslim edilecektir.

15. 10 Nisan 1329 (23 Nisan 1913) günü saat 08.00'den itibaren Trabos, Küçük Bar-danyolt ve Yılanovası istihkâmlarının boşaltıl-masına başlanacaktır. Fesat Tepe'nin Kara-dağlılar tarafından işgali 24 Nisan 1913 saat 11.00'de, Bardanyolt'un işgali saat 13.00'te ve Yılanovası'nın işgali ise saat 15.00'de yapılacaktır..."

Karadağ Ordusu	İşkodra Vali Vekili ve
Başkomutanı	Kolordu Komutanı
Veliaht Prens Danilo	Mirliva Esat Paşa
İmza	İmza

Teslim koşulları incelenirse, 6 ncı madde-de, Osmanlı Ordusu'na bir Karadağ generaliyle birkaç Karadağ subayının refakat etmesi yazıl-mıştır. Bundaki amaç, Türk askerinin emniyet ve selâmetle İşkodra'dan çıkışını sağlamaktır.

Kale'yi boşaltma hareketinin başlayacağı 23 Nisan 1913'ten önce, yani 22/23 Nisan 1913 ge-cesi halk temsilcileriyle Esat Paşa arasında, Gümrük binasında yapılan görüşme çok çekiş-meli oldu.

23 Nisan 1913 tarihinde, anlaşılmaya göre, mevziler boşaltıldı. Her bölgede birer teğmen komutasında küçük bir müfreze bırakılıp, geri kalanı, bir plan dahilinde yerlerini boşalttılar.

24 Nisan 1913 günü, Karadağlılar şehre girdiler. 25 Nisan 1913'te, Prens Danilo İşkodra'ya gelerek Kale'ye çıktı. Prens Danilo, Esat Paşa ile Kale'de görüştüler.

Dönüş sırasında, İşkodra Nizamiye Tümeni'ne Yarbay Mahmut Kâmil, Mürettep Tümeni'e Albay Sadık, Redif Tümeni'ne de eski komutanı Albay Cemal komuta ediyorlardı.

İşkodralılardan ve yöredeki Müslüman ve Malisorlardan orduyla beraber İşkodra'dan çıkmak isteyenlerle, Kolordu'nun mevcudu oldukça kabarmıştı.

26 Nisan sabahı, kolbaşında İşkodra Vilayet Jandarma Taburu bulunduğu halde sıra ile; Mürettep Tümeni, Redif Tümeni, Nizamiye Tümeni birbiri arkasından Boşat yoluyla Birdiça'dan güneye hareket ettiler. Böylece 450 yıl kadar Türk egemenliği altında bulunan İşkodra Şehri'ne veda edildi.

Yabancı gözüyle İşkodra'yı savunan Türk Askerleri İşkodra'nın tahliyesi sırasında, Karadağ Ordusu ile birlikte İşkodra'ya girmiş olan

İsviçreli Teğmen Karl Egli, yazmış olduğu kitabında, Türk askeri ve birlikleri hakkında görüş ve duygularını şöyle dile getirmektedir :

“... Beni Türk Ordugâhı'na sokan kurmay subayın ifadesine göre, bu ordugâhta, asker ve sivilden oluşmak üzere 24.000 kişi toplanmıştı. Drin Nehri'nin kenarında, altı çabuk ateşli Krup topu bataryası duruyordu. Önde toplar, arkada cephane arabaları olduğu halde, gayet muntazam bir hizada bulunuyorlardı. Her şey tertemizdi. Namluların ağız kapakları takılıydı. Her topta on kadar mermi vardı. Burada gördüğüm nizam ve intizam bende pekiyi bir tesir bıraktı. Fakat piyadelerin yanına gittiğim zaman, büsbütün hayrette kaldım. Asker silah çatmıştı. Silah çatışları çok muntazamdı. Tüfekler, hiç değilse, dış görünüşleriyle bana gayet iyi temizlenmiş olduğunu hissettiriyordu. Genel olarak askerin, eşya ve teçhizatına da iyi baktığı görülüyordu. Hiçbir yerde yırtık görmedim. Yırtılan her yer yamanmıştı. Başka bir şey bulunamamışsa, tamir işi alelade bezle/yapılmıştı. Bu hususta haftalarca yırtık pantolonla dolaşan Karadağlılar, düşmanlarından çok şey öğrenebilirlerdi.

Saat 16.00'da, yürüyüş başlayacaktı. Asker hazırlandı. Topların koşulması çok çabuk ol-

du. Özet olarak, her şey eğitim alanındaymış gibi uygun ve düzgün yapıldı. Birlikler, Esat Paşa'nın önünden geçerek yürüyüşe başladılar.

Bu geçiş, çok şeylere değer ve tamamiyle askeri bir görüntüm arz etmekteydi. Kafilenin son arabası, Birdiça Tepesi'nin arkasında kaybolduğu zaman saat 18.00 olmuştur." [43]

(2) İşkodra'nın Savunması Hakkında Düşünceler

Bu konuda, başka kaynaklara ve yetki yönünden ikinci ve üçüncü derecede olan yazarların mütalaalarına yer vermektense, Harp Akademileri yayımlarından olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın kitabındaki sözlerini olduğu gibi aktarmak daha uygun görülmüştür.

Mareşal Fevzi Çakmak, 1924 yılında Harp Akademileri'nde verdikleri konferansta, bu konuda şöyle demektedir : [44]

"... 1912-1913 senesi Seferberlik Projesi'nde birbuçuk aylık zaman kazanmak üzere, küçük çaplı toplara karşı, tahkimine karar verilen İşkodra Kalesi henüz yarısı tahkim edilmiş halde iken muharebe başladı. Yalnız Karadağ'a karşı

[43] Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi; c. III, Ks. 3, s. 214.

[44] Çakmak, s. 462.

hesap edilmişken Malisor ve Sırların da katılmaları ile iki misli bir düşmana karşı koymaya mecbur kalmıldı. Buna rağmen gösterilen gayretle, projeden dörtbuçuk misli fazla zaman kazanıldı. Bu hesaba göre, kendisinden zaman ve mekân bakımından beklenen hizmetin on katını ifa etmiş oldu.

Asıl önemli husus, Osmanlı Hükümeti'nin düşman taraf ile imzaladığı ateşkes ve büyük devletlerin Karadağ ve Arnavutluk kıyılarına abluka uyguladığı ve Sırlıların kuşatmayı kaldırarak Adriyatik kıyısından, denizden ve karadan çekilmeye başladığı bir anda, İşkodra'nın teslim olması durumudur. Bu, Esat Paşa'nın hıyanet ve entrikası değilse, en hafif tabiriyle kötü idaresidir."

Esat Paşa'nın bir gayesi de, Arnavutluk Devleti'nin kurulması ve o devletin başına geçmektir. Nitekim bu konuda Emanuel de :

"... Esat Paşa Arnavutluk Başkanlığı'nı elde etmek istediye de dahilen ve haricen kamuoyu hazırlanmamış olduğundan muvaffak olamadı..." demiştir.

Bundan sonra olayların gelişmesi, bu kuşukların doğruluğunu meydana çıkardı. Emanuel, Karadağlıların İşkodra çevresindeki zayıtının 13.000 er olduğunu, Mayer ise, zayıtın genel kuvvetin üçte bir miktarında bulunduğunu bil-

diriyordu. Tuz, İpek, Berana zayıatı da hesaba katılırsa Karadağlıların zayıatının en azından 15.000 er olduğu anlaşılıyor. Sırpıların da Adriyatik ve İşkodra maceralarında en azından 4.000 er zayıat verdiği söylenmektedir. Kale Harp Ceridesi'ne göre, Türk tarafının zayıatı 1.600 şehit ve kayıp, 4.000 er yaralı, 750 er hastalık nedeniyle vefat olmak üzere toplam 6.350' dir. Kale'nin azami mevcudu olan 18.000 ere orantısı % 43 zayıat verildiğini meydana çıkarır. Zayıatın en büyük kısmının Türk olduğu, Tiranlı Mahmut Hayret Paşa tarafından incelenip ifade edildiğine göre, İşkodra Savunması'nın şerefi (Yanya Savunması gibi), Türklerin sayılır.

Düşman zayıatına nispet edilirse, bu yoldan da, Türk zayıatının, düşman zayıatının üçte biri derecesinde olduğu anlaşılır.

Rumeli'de Türklerin can düşmanı olan Karadağlıların İşkodra'da yediği darbe o kadar müthiş idi ki, adeta o milletin özü tahrip edilmiştir.

Bunun sonucu, Birinci Dünya Harbi'nde bir avuç Müslüman Boşnak askerinin Kataro'dan Lofcan Dağı'na yaptığı hücumda bu küçük krallık yıkılıp perişan oldu. O mağrur Karadağlılar, nihayet hakir gördükleri Sırpıların hâkimiyet pençesine düştüler.

Mamafih, Karadağlılar, İşkodra'da zaten ancak üç hafta kalabilmişler ve büyük devletlerin baskılarına dayanamayarak, 14 Mayıs 1913'te, kasabayı terk etmişlerdir. Yerlerine, kıyıları abluka eden harp gemilerinden karaya çıkarılan 1.000 er'lik bir karışık müfreze yerleşmiştir. Aynı tarihte, Karadağ iskelelerindeki abluka kaldırılmış ve çıkarma müfrezesi Arnavutluk meselesinin kesin halline kadar İşkodra'da kalmıştır.

İşkodra'yı savunanlara, 680 gram ekmek ve son zamana kadar sıcak yemek ve et yedirilmiştir. Peksimet son zamanlarda 430 grama indirildi. Ahalinin muhtaç olanları, son zamanda (12.000 kişi), askeri birlikler tarafından doyuruluyorlardı. Buna karşın, günde, 40 kişi ölüyordu. 24 Nisan 1913'te, iagesi için elde yiyecek hiçbir şey kalmamıştı. Kale, açlık nedeniyle düşmüştü. Kale'nin tesliminde, 3.000 sandık piyade cephanesi ve bir miktar topçu mühimmatı kalmıştı.

26 Nisan 1913'te, kahramanca/ savundukları Kale'yi terk eden savunucular, 30 Nisan 1913'te, Berat'a vardılar. Yiyeceklerini kısmen Karadağ, kısmen Sırphılar temin etmişlerse de yarı aç yarı tok bir halde idiler.

Görülüyor ki, Yanya Kalesi'de erlerini güzel iage etseydi, Üçüncü Yanya Muharebesi tip-

kişkodra gibi Türk tarafının galebesiyle sonuçlanırdı. Yanya'yı zorlayan kuvvet İşkodra'dan fazla olmadığı halde, savunanlar, İşkodra'dan daha fazlaydı. Yalnız cephane biraz noksan bulunuyordu. Benzerleriyle mukayese edilirse, İşkodra'nın savunmasının birinci derecede parlaklığını muhafaza edeceği doğaldır.

d. Kolordu'nun İstanbul'a Taşınması

7 Mayıs 1913'te, Esat Paşa, Draç'taki Avusturya ve İtalya konsoloslarının aracılığıyla kurulan bağlantı sayesinde İstanbul'la haberleşmiş ve Kolordu'nun deniz yoluyla Draç'tan İstanbul'a intikali emrini almıştı. Bu emir üzerine 7 Mayıs 1913'ten itibaren Tiran'daki 24 ncü Tümen Draç'a, Selimiye'deki 70 ncı Piyade Alayı'nın 1 ncı Taburu; 24 ncü Topçu Alayı'nın 1 ncı Taburu; Müstahkem Mevki Ağır Topçu Alayı (topları yok); Tümen ve Müstahkem Mevki İstihkâm bölükleriyle Ulaştırma Bölüğü Singin'e yola çıktılar.

Bu sırada, Sırp Birlikleri, Draç'ı boşaltmış, burada da Arnavutluk idaresi kurulmuştu. Yalnız, limanda; Avusturya harp gemileri vardı.

Vapurla taşınacakların mevcudu; 7.000 insan, 1.000 hayvan, 3.000 tüfek, 27 top, 30 cephane arabası ve 50 yük arabasıydı.

Kolordu'nun taşınmasına, Seyyar, Mahmut Şevket, Zahir ve Hilâl adındaki dört küçük vapur tahsis olundu. Bu vapurların yetersizliği üzerine, daha en az iki vapurun verilmesi için, 6 Haziran 1913 tarihinde, yeniden istekte bulunuldu.

7 Haziran 1913'te, birinci kabileyi oluşturmak üzere, Draç'a gelmiş olan Seyyar Vapuru'na, 24 ncü Tümen'in 70 nci Alayı ile 24 ncü Nişancı Taburu ve 71 nci Piyade Alayı'nın Makineli Tüfek Bölüğü bindirildi. Bunu diğer birlikler izledi.

Denizyoluyla İstanbul'a götürülen birlikler, Derince İskelesi'ne çıkarıldılar. [45]

Yalnız, Kolordu'nun bazı Arnavut asıllı subayları, Arnavutluk'ta kaldılar. Esat Paşa (Toptani) da bunlar arasındaydı. Arnavutluk topraklarında 450 yıl kadar sürmüş olan Türk egemenliği, böylece sona ermiş oluyordu.

Karadağlılar da, yukarıda sözü edildiği gibi, İşkodra'da uzun süre kalamadılar. Avrupa büyük devletlerinin işe karışmaları üzerine, 14 Mayıs 1913'te, İşkodra'yı yeni Arnavutluk Hükümeti'ne teslim etmek için boşalttılar.

[45] ATASE Arşivi; No: 6/8400, Kls. 687, Dos. 111, Fih. 1/320.

Gerek İşkodra Kolordusu, gerek Garp Ordusu kalıntılarının Balkan devletlerine karşı kullanılmaması koşula bağlanmış olduğundan, Derince'ye çıkarılmış olan birlikler toplandıktan sonra, demiryoluyla Konya'ya götürüldüler. Burada yeniden örgütlendirildiler. Bu birliklerden, iki piyade ve bir topçu alayı ile bir nişancı taburu, bir süvari, bir istihkâm, bir sıhhiye bölüğü ve bir seyyar hastaneden oluşan yeni bir tümen kuruldu. Bu yeni tümene, 10 ncu İşkodra Tümeni adı verildi. [46]

Balkan Bağlaştık Devletleri, Bulgarlar aleyhine, İkinci Balkan Harbi'ne başlayınca, Çatalca'daki Türk Ordusu ile Edirne üzerinden yapılan ileri harekâтта 10 ncu İşkodra Tümeni'nin, 1913 yılı Temmuz ayı başında demiryoluyla İstanbul'a taşınmasına başlandı. Tümen, bundan sonra 5 nci Kolordu kuruluşuna girdi ve 1 nci İşkodra Tümeni adını aldı. Barış antlaşması üzerine de 1 nci Kolordu kuruluşuna alındı. Böylece Tümen, 1 nci Kolordu kuruluşunda olarak Balkan Harbi'nden çıktı.

İşte, İşkodra Muharebeleri'nin kahramanlığının yükünü taşıyan, Balkan Harbi'nde cephe-den cepheye koşan, bu bir avuç Türk askeriydi.

e. Sonuç ve İskodra Savunması'ndan Alınan Dersler [47]

Bu konuda başta Mareşal Fevzi Çakmak, Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman ve Kor-
general Kerametdin Kocaman'ın sözleri ve uya-
rıları en etkin bilgiler olarak yer almaktadır.
Muharebe meydanlarının gerçek kahramanları
ve acı tecrübelerin tam anlamıyla Türk Silahlı
Kuvvetleri'nin güçlü ve tecrübeli komutanları
olan bu büyük askerlerin sözlerine ve uyarıla-
rına önemle kulak vermek ve o uyarılarla ordu-
da hizmet etmek, vatan ve millete bağlılığında
hiç kuşku olmayan Türk evladının izleyeceği
başlıca yoldur. Onlar, bütün acı ve tatlı günle-
rin içinde yaşadılar, bizlere her şeyi tam bir sa-
mimiyetle ve vicdanlarının sesiyle aktardılar.
Kitabımızın hacminin müsaadesi oranında, de-
ğerlendirme ve önerilerini o kaynaklardan yaz-
mak en iyi bir tutum olarak mütalaa edildi :

Barış döneminde, idari düşünceler, çok ke-
re, askeri icapların önünde yer alır. Barış zama-
nı harp daima uzak görülür.

Olağanüstü durumun oluşacağına ihtimal
verilmez, daha açık bir deyimle, barış zamanı

[47] Gürman - Kocaman; s. 576, 578.

nın gereklerine uymak, düşünce ve tutumlara daha mülayim gelir. Çünkü, insan yaradılışı genel olarak, buna eğilimli ve arzudur.

İşte, felaketin başlangıcı olan bu toplum akıntısına karşı durmak ilk vazife olmalıdır.

Örneğin, Rumeli'deki Türk ordusu, barış döneminde derli toplu tutulabilseydi elbette Balkan Harbi'nde bu kadar perişanlık olmayacaktı.

Harpte galibiyet, Türk Milletinin, Rumeli'de bir mevcudiyet meselesiydi. Bunu da ancak harp için iyi yetişmiş, iyi hazırlanmış ve iyi bakılmış bir ordu sağlayabilirdi. Harbin, daha barış zamanında kazanıldığı gerçeği düşünülme-
liydi.

Hele erin, önünde subayını görmedikçe düşmanın üzerine fırlayıp atılmayacağı bilinmeliydi. İnsanın başını bile kaldırması mümkün olmayan mermi sağanağı altında herkesten evvel ileriye atılacak ve arkasındakileri de beraber sürükleyecek olan subayın, çok yüksek niteliklere malik olması lazımdı.

Subay için, sağlam bir seciye, yüksek bir kişilik sahibi olmak ve emrindekilere sonsuz bir itimat telkin edebilmek şarttır.

Subay, devletin şeref ve itibarını temsil eder. Onun içindir ki subay, mevkiinin bu yükseklliğini tam olarak anlamış olmalı, her yerde ve her vakit bu mevkie liyakatini gösterebilmelidir.

İşte subay yetiştirilirken, millet ve devletin subaydan neler beklediği, subayın haiz olması lazım gelen vasıflar ve şartlar layıkıyla öğretilmeli ve anlatılmalıdır. Subaylarda, şeref ve haysiyet duyguları, istenen ve aranan en yüksek düzeye çıkarılmalıdır.

Bu nedenlerle, her vücudu sağlam olan ve tahsil durumu yeterli görülen bir genç, subay olarak yetiştirilemez. Subay namzetlerinin seçiminde, özellikle, aile ve yetiştiği çevreye dikkat etmek ve bunun için esaslı şartlar koymak zorunluğu vardır.

Şurası iyi bilinmelidir ki, harpte başarı, muvaffak olmak azmiyle uğraşan ve ardı arası kesilmeyen zorluklar ve anormal haller karşısında bezginlik ve usanç getirmeyen orduların nasibidir.

Harp çok yorucu, üzücü ve usandırıcıdır. Barış zamanı uzun süre çalışarak ruh halleri, şeref ve haysiyet duygularıyla yükseltilmiş ve üstün nitelikte yetiştirilmiş subay topluluğu

idaresindeki ordular başarılı olabilir. Böyle yetişmiş birliklerde harp bezginliği olamaz, bunlar bozguna uğramazlar.

Ordunun selâmeti, her türlü düşüncenin üstünde tutulmalı ve idari, hatta hukuki nazariye ve şekiller bu uğurda feda edilebilmelidir.

Balkan Harbi öncesi hatalardan birisi de, seferberlik hazırlıklarıydı. Seferberliğin mümkün olan süratle birliklerin mevcutlarını doldurmak, nerede er, hayvan ve araç, gereç bulunursa toplamak zannedilmişti. Bir defa bu yanlış yol tutulunca, görüldüğü gibi, muharebe kıymet ve kudreti olmayan bir kalabalıktan başka bir şeyden oluşmadı.

İşkodra Savunması'na Temel Olan Hususlar

1. Harbi kıta yapar, er ve manga kıtanın temelidir. Bilerek ve anlayarak kıta yetiştirilmesi her düşüncenin üstünde tutulmalıdır. Diğer bütün düşünceler ancak bu gayeyi elde etmeye yardım etmelidir. Her derecedeki komutan ve karargâhların işlevlerinde ve uygulamalarında ilk düşünce, kıtanın menfaati ve kıtanın ihtiyacı olmalı ve bu düşünce diğer bütün ihtiyaçlara nazaran öncelik taşımalıdır.

2. Ordunun ruhen yükselmesine büyük önem verilmeli, bunun için her fırsattan fayda-

lanılmalıdır. Bu maksatla, kıtaların gururunu okşamak, kendilerine güveni pekiştirmek için, resmi geçitler sık sık yapılmalıdır. Ordu büyüklerinin birlikleri denetlemeleri, görkemli resmi geçitlerle son bulmalıdır.

Subay ve er, mensubu olduğu alayı ile gurur duymalı, alay komutanı da astlarının kendisiyle iftihar edeceği nitelik ve değerde bulunmalıdır.

İskodra nizamiye kıtalarının gösterdikleri yüksek kabiliyet ve muharebe gücünün temeli budur.

3. Bir ordunun kuvvet ve kudretinin ziyadeliği hiçbir zaman adet bakımından çok olmasında değil, orduyu oluşturan birliklerin muharebe değerlerinin bulunmasında ve yüksek düzeyde olmasındadır.

4. Yaradılış bakımından metin olmayan insanlar, zorluklar karşısında, her şeyi bitmiş, herkesi usanmış ve yıpranmış görürler. Kendilerinde bir kıtayı ateş hattına sokacak, hatta yerinden kımıldatacak kuvvet ve kudret hissetmezler. Muharebede bu gibi insanlar daima tehlikelidir. Küçük rütbede bulunurlarsa mazarratları şahıslarına ve kıtalarına inhisar etmez, çevrelerini zehirlerler; karargâhlarda vazife görü-

yorlarsa etkileri daha büyük olur. Her işte kararlılığa sürüklerler. Her girişimde olanaksızlık gösterirler. Bunların komuta başında bulunmaları felâkettir. Bunun içindir ki, barış zamanı, subayları yükseltirken özellikle bu hususa büyük önem vermek mecburiyeti vardır.

5. Komutan, astlarının güven ve inancını tam olarak kazanmış olmalıdır. Bunun için, emrindekilerin her halleriyle ilgilenmek, sözünde durmak, onların en ufak ihtiyaçlarını bile daima düşünmek ve bunlarla meşgul olmak, yapılması olanaksız olup da sonradan değişime uğrayabilecek emirler vermemek, barışta ve seferde üst makamlardan gelen bu gibi emirleri uygulayacak ve yapılacak bir şekle sokmak ve ondan sonra yayınlamak. Kısacası, her hususta iyiliklerinin ve çıkarlarının daima düşünülmekte ve sağlandığı fikir ve kanaatinin astlarda sarsılmasına asla meydan vermemek, bir komutanın her zaman göz önünde tutacağı bellibaşlı noktalardır.

Komutan, atılganlık, cesaret, tahammül, tecrübe ve bilgi sahibi olmalı, her hususta fedakârlık itibariyle de kişisel üstünlüğünü gösterebilmelidir. Hasan Rıza Paşa'nın özgeçmişinde beyan edilen tavırları ve hareketleri bu konuda en güzel bir örnektir.

Komutanlıkta başarının en büyük sırrı, emrinde bulunanların kalbine ve ruhlarına tamamen girebilmek ve ona hâkim olmaktır. Bunu yapamayan veya yapmaya lüzum görmeyen komutanlar, zor durumlarda astları tarafından terk edildiklerini ve yalnız kaldıklarını görürler.

6. Subayları, daima kendiliğinden iş görür, atılgan ve cüretkâr olarak yetiştirmek lazımdır. Barışta ve seferde inisiyatif ve cüret eseri olduğu görülen hareketler, kısmen yanlış da olsa, güzel karşılanmalı ve teşvik görmelidir. Böyle yapılmaz da cüret ve atılganlıkları baltalanacak olursa, ordu bölgesinden korkan, karıncayı bile incitmekten çekinen ve emirsiz yerinden bile kıınıldamayan, hoşgörülü subaylardan oluşur ki, bu hal orduyu da, ordunun korumasına memur olduğu milleti de esaret ve mahva sürükler. Böyle bir ordu iş göremez ve kendisinden beklenen vazifeyi yapamaz.

Cüretkâr ve atılgan kimselerin oluşturduğu ordular ancak düşmana galip gelebilir.

7. Meslek muhabbeti bir subay için şarttır. Mesleğini olağanüstü sevmeyen bir subay, ordunun ne barış ne sefer hizmetlerine tahammül edemez. Bu kuvvet ve kudreti kendisinde göremez. Ordunun barış hizmetleri ağırdır. Bir subayın barışta ordu hizmetinde kalabilmesi ağır

hükümlere tâbidir. Hemen hemen hiçbir meslek sahibi bu kadar ağır hükümlere ve ağır sorumluluklara maruz değildir. Ardı arası kesilmeden devam eden eğitim dönemlerinde, yazın kızgın güneş altında, kışın dondurucu soğuklarda ve rüzgâr, fırtına karşısında, subayı saatlerce arazi üzerinde yılmadan ve usanmadan erleriyle uğraştıran ve çalıştıran en büyük neden meslek aşkıdır.

Örneğin, kitapta görüldüğü gibi, ıssız Arnavutluk dağlarında bin yokluk içinde subayı takımının ve bölüğünün başında tutan ve gerektiğinde çekinmeden kanını akıttıran kuvvet askerlik muhabbeti idi. Ne aldığı ufak bir maaş, ne de yücelme ve rütbece yükselme düşüncesi idi. Askerlik aşk ve muhabbeti olmadıkça ordu vücut bulamaz.

Subayın sefer hizmetleri ve bunun yüklediği maddi ve manevi sorumluluklar ise, barış zamanına göre, kat kat fazladır. Bu nedenle, şerefli ve herkese göre üstün bir mevkie sahip olmak, subayın en doğal ve meşru hakkıdır.

8. İskodra Savunması, sokakları dar, evleri sık, içinde meydanları ve bahçeleri az şehirlerin bombardımanlardan fazla müteessir olduğunu, büyük hasar gördüğünü meydana çıkardı.

9. İskodra Muharebeleri, Avrupa'nın "Türk ordusu ancak savunmada kabiliyet ve kudret gösterir..." kanaatlerinin yanlışlığını ortaya çıkardı. Aksine, Türkün taarruza daha ziyade yatkın, hasmıyla bir an evvel kucaklaşmak yaradılışına sahip bulunduğunu ispat etmiştir.

Nitekim, Karadağ'ın küçük ve büyük rütbeli, subayları, Türk komutanlarına birçok defalar: "Süngüsünü takıp ileriye fırlayan askerlerinizi ne topla, ne de tüfekte durdurmak mümkün olmuyor..." demişlerdir.

İskodra Nizamiye Tümeni'nde piyadenin talim ve terbiye esası düşmana atılmaktı. Her vesileyle bu eğitim sistemi geliştirildi.

"Ani bir durum karşısında kalınır veya hiçbir şeye karar verilemezse en doğru hareket düşman üzerine atılmak" olduğu fikrini Hasan Rıza Paşa birliklere aşılamış, her subayın kafasına yerleştirmişti.

10. Asil mevziden, esaslı bir topçu himayesi görmeyen ileri mevzilerin elde/tutulmasının çok güç olduğu bu savunmada iyice anlaşıldı.

11. Topçu ateşlerinin, dağınık olarak değil, kesin sonuç beklenen yerde kullanılmasının en doğru olduğu iyice belirlendi.

12. Yeterince topçu ateşiyle dögülmeden ve engeller tahrip edilmeden mevzilere yapılan taarruz ve hücumlar, hem çok can kaybına, hem de genellikle başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkumdur.

13. Dikenli tel örgüleri, çok kıymetli bir engeldir. Fakat, bunlar hendek içinde gömülü bulunmaz, açıkta olursa, iki tarafın kurşunlarından, özellikle makineli tüfek ateşlerinden çabuk kesilir, engelliklerini kaybederler.

14. Tel örgüleri civarındaki arazinin geceleri aydınlatılması lazımdır.

15. Muharebede, subayların, kendi yetiştirdikleri kıtaların başında bulunmaları ve bunlara komuta etmeleri çok önemlidir. Bir kıta, en büyük muharebe gücünü ancak kendisini yetiştiren subayların emir ve komutasında gösterebilir.

16. Unutulmayacak en önemli bir husus da, muharebe meydanında en ziyade fedakârlık gösteren ve en çok ölenlerin genç erlerin olduğudur. Bu nedenle, genç erattan oluşan birlikler ordunun en kıymetli unsurudur.

17. İşkodra Muharebeleri, derinliğine düzenlenmenin ve derinliğine tahkimatın, diğer bir deyimle, derinliğine savunmanın kıymetini bütün meydana çıkarmıştır.

18. Bir müstahkem mevkiin savunmasında, iase işleri çok önemlidir. Sonunda, müstahkem mevkiin düşmesine başlıbaşına sebep olabilir. Bunun için, askerin ve halkın iasesini bir elden idare etmek icap eder. Ancak, bu işin daha harbin başlangıcından itibaren yapılması lazımdır.

19. Halkı bombardımanlardan korumak için, münasip bir bölge ayırmak, oralarda sığınaklar -bizzat halkı çalıştırarak- yaptırmak lazımdır.

Halka, daha barış zamanında, hava taarruzlarında ve bombardımanlarda ne yapacaklarını öğretmek (Sivil Savunma), esaslı şekilde eğitim yaptırılarak işin ciddiyetini anlatmak önemlidir. [48]

Son söz olarak; Atatürk'ün saygı duyduğu ve vefasını gördüğü değerli komutan, büyük asker Mareşal Fevzi Çakmak'ın eserinin sonundaki satırlarla kitabı tamamlamak yerinde olacaktır.

“... Özet olarak, strateji ve tabiye kaidelelerine göre icra edilen harbin, başarıyla kesin sonuca erişmesi için, bütün ruhumuzla şu iki çift esasa sarılmalıyız :

[48] a. g. e.; s. 584, 592.

İlmü intizam, azmü iman" [49] demiş ve
Türk subaylarına şöyle seslenmiştir :
"Arkadaşlar"!

Muvaffakiyet, ancak kendisini istiyakla
arayanlara mevdudur..." [50]

[49] Çakmak, Fevzi; Garbi Rumelinin Suret-i Ziyar
ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi, s. 480.

[50] a. g. e.; s. 479.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HASAN RIZA PAŞA

1. Hasan Rıza Paşa'nın Özgeçmişi

Hasan Rıza Paşa, aslen Kastamonu Vilayeti'nin Tosya İlçesi'ndendir. 1871'de doğmuştur. Bağdat ve Kastamonu valilikleri yapmış Namık Paşa'nın oğludur. İlkokulu muhtemelen İstanbul'da, askeri rüştiyeyi (ortaokulu) Beşiktaş'ta, askeri idadiyi (askeri liseyi) Bursa'da (37 nci sınıf, 1886 - 5 Haziran 1889) okudu. Harp Okulu dönemi, 1889 - 1892'dir. 1895'te kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı.

Eşi, Tophane ve Okullar Nazırı Mareşal Mustafa Zeki'nin kızı Ayşe Saibe Hanımefendi idi. Dört çocukları olmuştur.

Hasan Rıza Paşa'nın, Harp Akademileri'nden mezun olduğu tarihte, Kurmay/Görevleri Öğretmeni Mahmut Muhtar Paşa tarafından muavin olarak alıkonuldu. Yunan Harbi'nde, isteği üzerine, Alasonya Ordusu kurmaylık görevine atanmış ve 7 Ekim 1897'de kolâğası (kıdemli yüzbaşı) olmuştur.

21 Ağustos 1898'de, binbaşı ve 18 Nisan 1899'da, yarbaylığa yükselmiştir. 1899 Mayıs'nda tahsilini geliştirmek için Almanya'ya gitmiştir. O tarihte merkezi Meç Şehri olan ve meşhur General Hezler'in komutası altında bulunan 16 ncı Kolordu piyade alaylarından birine teğmenlikle katılmıştır. (Resim : 1)

Birbuçuk sene piyadede hizmetten sonra, Alman ordusunda, üsteğmenliğe yükseltilerek istediği süvari ve topçu alaylarından birine nakil için kendi seçeneği sorulduğunda, yine Meç'teki dragon süvari alaylarından birine atanmasını istemiş ve tekrar Meç'te kalmıştır. Hasan Rıza Paşa, Hezler'in aşığı idi. Herkes Hezler'in gedit disiplininden ve Meç Garnizonu'nun bitmek tükenmek bilmeyen hizmet ve yorgunluktan âdeta kaçarken Hasan Rıza Bey, sırf Hezler'den faydalanmak için, Meç'te hizmete talip olmuş ve kendisini Almanya'nın her türlü eğlenceli yaşantısından mahrum bırakabilmiştir. Bir yıl burada süvari dragon alayında hizmet ettikten sonra, altı ay yine Meç'de bir tümen kurmaylık görevinde bulunmuş, sonra diğer Türk arkadaşlarıyla beraber Berlin'de Genelkurmay Dairesi'ne nakledilmiştir. Bir sene, Alman Genelkurmay'ının muhtelif şubeleri hizmetlerini öğrenmek için çalıştıkları sırada, aynı zamanda Harp Akademisi'ne (Kriegsakade-

mie) de devam etmiş ve son sınıf kurslarını takip etmiştir. Sene sonunda usulen Harp Akademisi son sınıfının birbuçuk aylık kurmay gezisine ve sınavlarına da katılmıştır.

Almanya'nın Tübing Bölgesi'nde devam eden bu kurmay gezisi ve onu izleyen sınavlar esnasında Hasan Rıza Bey (Paşa), Türk ve Alman sınıf arkadaşları arasında üstünlük ve hatta kişilik göstererek özellikle nazarı dikkatini önemli surette çekmiş ve Alman Genelkurmayı'nın, ayrı ayrı bu Türk subayları hakkında verdiği raporda, Hasan Rıza Paşa için: "Türk Ordusu Büyük Genelkurmayı Başkanlığı'nı hakkıyla idare edebilir" denilmiştir.

Alman ordusunda tam dört yıl hizmetten sonra Türkiye'ye dönmüştür. Almanya'da iken, 11 Aralık 1901'de, albay olmuştur.

Almanya'dan döndükten sonra, 8 Nisan 1903 tarihinde, Genelkurmay Başkanlığı'nda göreve atandı ve 6 Ağustos 1903'te, rütbesi tuğgeneralliğe yükseltildi.

31 Ocak 1904 tarihinde, Genelkurmay'daki görevi ile ilişkisi kesilmeden Harp Akademileri Tabiye Uygulaması vazifeleri öğretmenliğine atanmıştır.

12 Eylül 1904'te, Yüksek Askeri Teftiş Kurulu Üyeliği'ne atanarak 10 Aralık 1906'da ferikliğe (tümgeneralliğe) terfi etmiştir.

Mesrutiyet'in başlangıcında, Edirne'de 2 nci Ordu'ya mensup 20 nci Nizamiye Tümeni Komutanlığı'na atanmış ve adı geçen tümen komutanlığından, 26 Eylül 1908 tarihinde, aynı ordunun Kurmay Başkanlığı'na nakledilmiştir. O tarihte, 2 nci Ordu Komutanı Nazım Paşa idi.

İttihat ve Terakki Hükümeti, orduda, rütbe düzeltmesi yaptığında, Hasan Rıza Paşa'nın rütbesi yarbaylığa indirildi (19 Ağustos 1909).

4 Ekim 1909'da Genalkurmay 3 ncü Şubesi'ne ve 21 Mart 1910'da, yeniden albaylığa yükselerek, eski 6 ncı Ordu Kurmay Başkanlığı'na atanmış ve adı geçen ordunun Komutanı Nazım Paşa ile beraber Bağdat'a gitmiştir. Ordu Kurmay Başkanlığı'na devam etmekle beraber, 22 Haziran 1910'da, Bağdat'taki 11 nci Nizamiye Tümen Komutanlığı'na da atanarak her iki görevi birlikte yürütmüştür. Kolordu teşkilatının kabulü üzerine 6 ncı Ordu, 4 ncü Ordu Müfettişliği ismini almış ve Hasan Rıza Bey Kurmay Başkanlığı'nda bırakılmıştır.

Hasan Rıza Bey, sözü edilen, 4 ncü Ordu Müfettişlik Kurmay Başkanlığı'ndan istifa ede-

rek, 21 Nisan 1911 tarihinde, İstanbul'a dönmüş, 23 Mayıs 1911 tarihinde, Karadeniz ve Akdeniz Boğazları ile Selânik ve İzmir limanlarının tahkimi için kurulan komisyona memur edilmiştir.

1911 yılında, Malisor Ayaklanması'nda Garp (Batı) Ordusu Komutanlığı ile İşkodra'ya giden Birinci Ferik (Korgeneral) Abdullah Paşa'nın Kurmay Başkanı olarak atanmış ise de, Hasan Rıza Bey, bu görevden istifa etmiştir ve 19 Temmuz 1911 tarihinde, Müstakil 24 ncü İşkodra Nizamiye Tümeni Komutanlığı'na gönderilmiştir.

Bu arada, Karadağ Hükümeti, Hasan Rıza Bey'i birinci dereceden Danilo Nişanı'na layık görmüştü. Nişanın kabulü için, o zamanın geleneklerine göre, nişanı takmasına, 16 Mart 1912'de, irade çıkmıştır. İşkodra Valisi Hayri Bey'in görevden alınmasıyla, 27 Mart 1912'de, valiliğe de tayin edilmiştir.

Hasan Rıza Bey'in İşkodra Savunması'ndaki hizmetine mükâfat olarak tuğgeneralliğe yükselmesi için Padişah emri çıkmıştı. Aynı günün akşamı şehit olan bu değerli komutan, ne yazık ki, terfiinden haberdar olamadı. (Resim : 2)

30 Ocak 1913 günü, şehit olduğunda, 42 yaşındaydı.

Hasan Rıza Paşa, (Resim : 3) orta boylu, buğday tenli, geniş omuzlu, sağlam yapılı bir zattı. Çenesi düz, dudakları ince, ağzı geniş, gözleri çekik, sağlığı yerindeydi. Bütün bu görünümü ile beraber dinine de çok bağlı, inancı engindi. [51] Ailesi İstanbul'daydı, nefesine çok hâkimdi.

Mahmut Şevket Paşa'nın Göz Yaşları

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Hasan Rıza Paşa'nın şahadet haberini aldığı zaman :

— "Alçaklar, büyük bir kahramana kıydılar" diye bağırmış, Esat Paşa'nın aleyhinde şiddetli ithamlarda ve hakaretlerde bulunmuş ve sonra kendisini tutamayarak ağlamıştı.

Hasan Rıza Paşa da katilini biliyordu. Fakat, ordu arasında ikilik çıkar ve İşkodra Müdafaası sarsılır diye söylememişti. [52]

[51] Gürman - Kocaman; s. 359, 363.

[52] Tülbentçi, Feridun Fazıl; Kahramanlar Geçidi, Radyo Konuşmaları.

2. Hasan Rıza Paşa'nın Komutanlığı

Hasan Rıza Paşa, şahsen cesurdu ve cesur adamların da meftunuydu. Bir kimse cesur ve atılğan ise, onun başka kusur ve kabahatlerini hoşgörü ile karşılardı. Atılğanlığını ve cesaretini işittiği kim olursa olsun mutlaka onunla görüşmeğe can atardı. Bir adamın, Hasan Rıza Paşa'nın, gözünden düşmesi için korkaklığını bilmesi yeterdi. Hatta böylelerinin mevkii ne olursa olsun selâm bile vermekten kaçınırdı.

Hasan Rıza Paşa, gayet ciddi ve sertti. Özel hayatında lâtifeyi seven ve teklifsizce konuşan bu zat, söz vazifeye intikal eder etmez, derhal sesini ve tavrını değiştirirdi. Verdiği emirleri amansız izlerdi. Gördüğü savsaklama ve gevşeklikleri kesinlikle affetmezdi. Böyle anlarda cezaları âni ve şeditti.

Sözünde ve işlerinde gayet açıktı. Birisi hakkında bildiğini yüzüne karşı açık olarak söylerdi. Kendisini tanımayanlara, bu davranışları, ağır gelirdi. Ama, şunun veya bunun hakkında kalbinde saklı bir şey yoktu.

Birisi, diğer bir kişi aleyhinde bir şey söylerse, ilk fırsatta onları yüzleştirirdi. Bu nedenle, dedikoduyla alakası yoktu. Bu tutumuna özen gösterirdi ve kesindi.

Hasan Rıza Paşa, barışta öğleye kadar bir kıtada, öğleden sonra diğer bir kıtada bulunur, birliklerin eğitimlerine ve tekmil işlerine bizzat nezaret ederdi. Yazışmalarla oyalanmaz, ancak önemli olanlarla meşgul olurdu.

Kendisini görmek isteyen kimseler haber verirler, müsait bir zamanda, gerekirse geceleri evinde görüşürlerdi. Kendisi birliklerle uğraşırdı. Arandığında, mutlaka birliklerin birisinde bulabilirlerdi. Hemen hemen tekmil bölüklerin bellibaşlı çavuşlarını şahsen ve isimleriyle bilirdi. Bütün taburlardaki pehlivanları tanırdı.

Erlerin mektuplarını sorar, bazılarını ister, okur, kendileriyle konuşur, dertleşirdi, memleketleri hakkında malumat alırdı. Özet olarak; bütün eratın ruhuna tamamen hâkim olmuştu. Erlere karşı büyük bir muhabbeti vardı. Erler, iyi kıyafetle izinli çıktıkları vakit: "Bunları böyle temiz pak görünce evlatlarımı görmüş kadar memnun oluyorum..." derdi.

Muharebe esnasında her gün yaralıları hastahanesini dolaşırdı. Hastane işkemlerini gözden geçirir ve yaralıları görürdü. Tanıdığı erlerin yanına oturur, çeşitli muharebe hikâyelerini erlerden dinlerdi. Yaralı cesur pehli-

vanlarının yataklarına oturur ve onlara sigara verir, karşılıklı hem konuşurlar, hem içerlerdi. Rahatsızlıkları fazla olanlara, istedikleri yiyecek ve içecekleri dışarıdan buldurur, evinde yaptırır gönderirdi. Erat bir an evvel çıkıp kıtalarına katılmaya can atarlardı. Beş defa yaralanıp gene muharebeye iştirak eden erler çoktu.

Yaralı subayların odasında uzun süre kalır, hasbihal ederdi. Muharebelerde cüret ve cesaretini işittiği teğmenlerin habersizce odalarına ve çadırlarına gider, sigaralarını ve kahvelerini içerd.

Subayları ve erleri için : “Şunların kahramanlıklarını gördükçe Türk yaratıldığıma cidden iftihar ediyorum...” derdi.

Hasan Rıza Paşa : “Erlerle ve kıtalarıyla uğraşmamış ve kendini göstermemiş bir subay, öğreneceği tabiye usulleriyle ordu için şayan istifade bir uzuv olamaz, bunların fikirlerine ve muhakemelerine itimat edilemez...” derdi.

“Yükselmek için, büyük kıtaların sevk ve idaresiyle uğraşanım, bir tümenin harekâtını ve emirlerini iyi bilen birisinin, bir manganım ve bir takımın nasıl muharebe edeceğinden haberi yoksa ordu adam olamaz...” sözlerini her ve-

sile ile tekrarlar, ordu için : "En büyük başarı, iyi bakılmış, iyi yetiştirilmiş, her hususta noksansız takım ve bölük vücuda getirmektir. Bu eksik oldukça, teşekkül edecek tümenlerin ve kolorduların faydası yoktur. Gördüğümüz gibi bunlar kuru kalabalıktan ibaret olur..." derdi.

Hasan Rıza Paşa, en tehlikeli vazifeye en sevdiğini memur ederdi. Kazanılacak şeref ve şöhrat tehlikeyle orantılı olacağından, sevgisini kazananlar bu suretle ödülü hak ederlerdi. O'nun yanında her vakit bulunup da sağ kalmak büyük bir şans sayılırdı. Emir subayları ve emir erleri hemen hemen tümüyle şehit olmuşlardı.

Hasan Rıza Paşa, üstlendiği vazifeyi her anlamıyla bir namus meselesi addederdi. Üstlerine, âmirlerine, kanun ve nizamlara çok saygılı idi. Örneğin, Tümgeneral Nazım Paşa'ya, şahsen çok bağlıydı ve çok severdi. Ordunun politika ile uğraşmasına kesinlikle karşıydı. Silahlı Kuvvetleri politika dışı yapmadığından İttihat ve Terakki'yi suçlardı. Kendisi, politikacı heyetlerin ziyaret ederek yaptıkları davet ve teklifleri kesin bir dil ile, her şeyi göze alarak, reddetmiştir. Hiç olmazsa, Hükümet'e karşı yapılacak harekâta tarafsız kalması is-

tendiği zamanlar olmuştur, verdiği cevap : “... Ben bu Hükümet’in valiliğini ve komutanlığını kabul ettim. Bunun için ahdettim, yemin ettim. Verdiğim söze ters hareket, benim için namussuzluk olur. Gereğine kani olursam istifa eder, çekilirim. Ben vali ve komutan iken Hükümet aleyhine en ufak bir girişimi bile hoşgörü ile karşılamam, âzami şiddetle hareket ederim...” olurdu.

Her türlü sorumluluğu üstlenen, verdiği emrin yanlış icrasından dolayı doğacak cezai sonuçlara göğsünü gererdi. Bütün bu nedenlerle, emrindeki erlerin sonsuz güvenini kazanmıştı. Subayların ve eratin, Kale kuşatıldığı zor günlerde : “Bizim komutanımız düşünmüştür. O, kolayını bulur...” dedikleri çok işitilmiştir.

Hasan Rıza Paşa : “İşe göre adam bulmak başarının yarısıdır...” düsturuna çok bağlıydı. Denediği kimseleri yanından ayırmazdı. Herkes, kendisinden âzami istifade olunacak hizmette görevlendirilirdi.

Kesin kararlı ve emirleri kesindi. Fikrine ve kararlarına karşı söze tahammülü yoktu. Genellikle, en ufak tavrı karşı gelme olarak düşünür, sert tepki gösterirdi. Sert tabiathydı

ve fakat çok da insaflydı. Hatasını anladığı konuda ısrar etmezdi, hareket ve muamelelerini düzeltir ve bundan doğacak tepkileri ve eleştirileri de iyi karşılardı.

10. Karargâhında, doğrudan doğruya yanında bulunan subaylara kendisine verilmiş bir muavin ve şubelerindeki görevliler gibi değil, yetiştirilecek birer öğrenci gözüyle bakar o suretle görev verir, mütalaa ettirir, çalıştırır. Onların yetismeleri için, uğraşır, yorulurdu. Girişken ve azimkârdı.

Her vesile ile, yukarıdaki satırlarda dile getirildiği gibi, mert ve eşine az rastlanan yaradılıştaydı. [53]

[53] Gürman - Kocaman; s. 362, 369.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

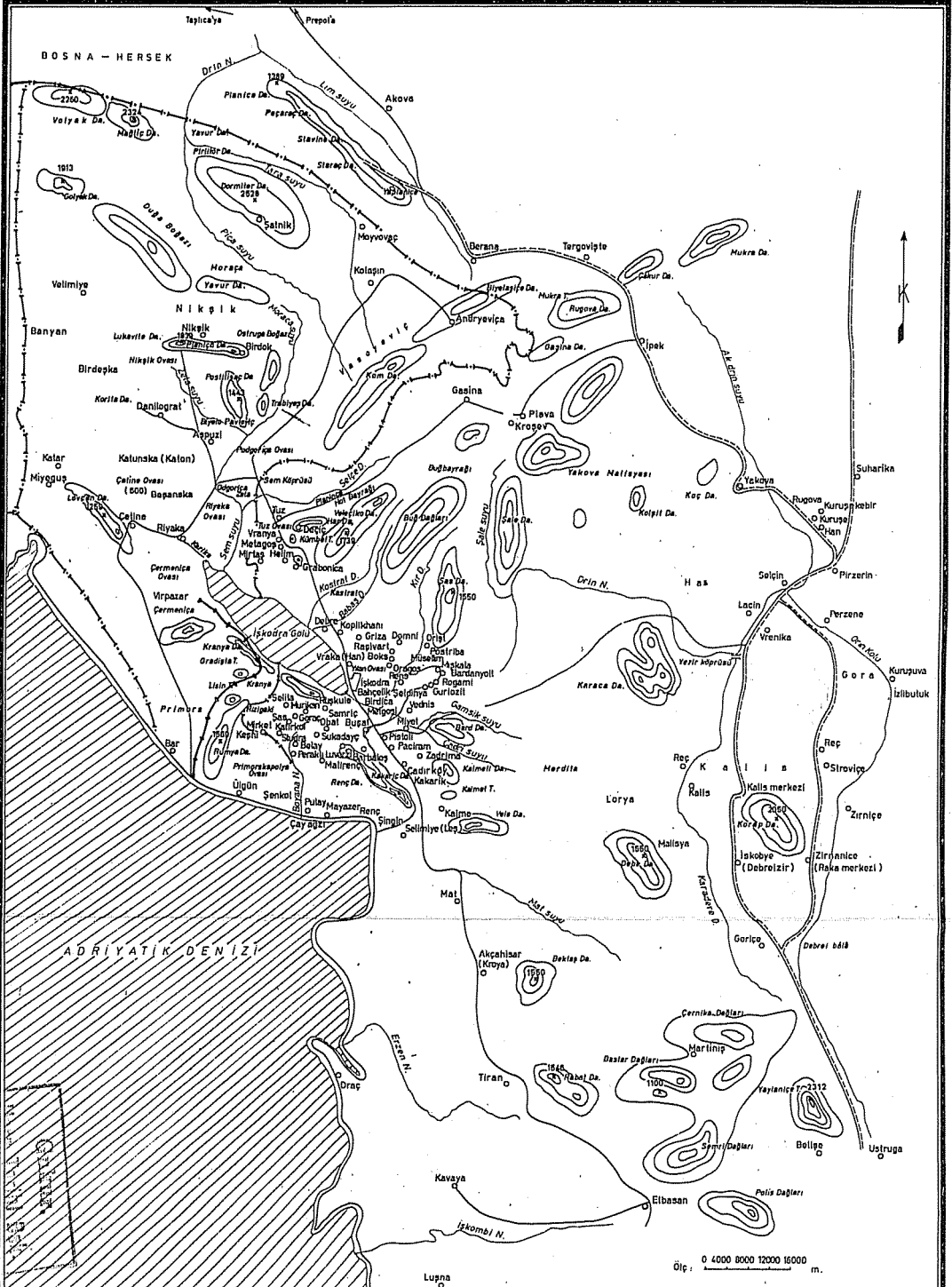
1. GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI ARŞİVİ.
2. KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, c. III, Ankara, TTK Basımevi, 1962.
3. ARMAOĞLU, Fahir; Siyasi Tarih (1789-1960), İstanbul, Sevinç Matbaası, 1964.
4. ESMER, Şükrü; Siyasi Tarih, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1944.
5. DARKOT, Besim; İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1955.
6. GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI; Balkan Harbi, c. I. Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1970.
7. MEYDAN LAROUSSE; İstanbul, Meydan Yayınevi.
8. GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI; Balkan Harbi, c. III, Ks. 3, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1984.

9. ÇAKMAK, Fevzi; Garb-i Rumeli'nin Suret-i Ziyai ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1924.
10. GÜRMAN, Abdurrahman Nafiz - KOCA-MAN, Kerametdin; 1912-1913 Balkan Harbi'nde İşkodra Müdafaası, İstanbul, Askeri Matbaa, 1933.

Karadağ Cephesi Harekât Alanının Coğrafi Durumu

Gnkur.
Aa.1.vø Str. E. Ørk.

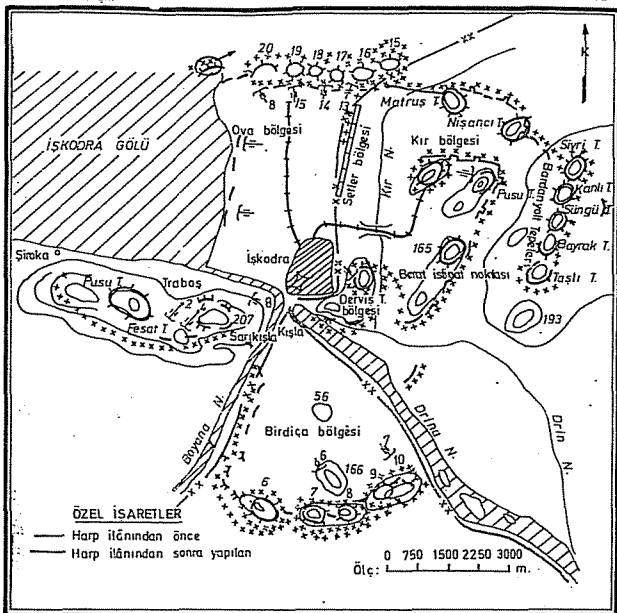
Kroki: 1

Grişur.
As.T. v2 Str.E.Bsk.

İskodra Bölgesi Tahkimatı

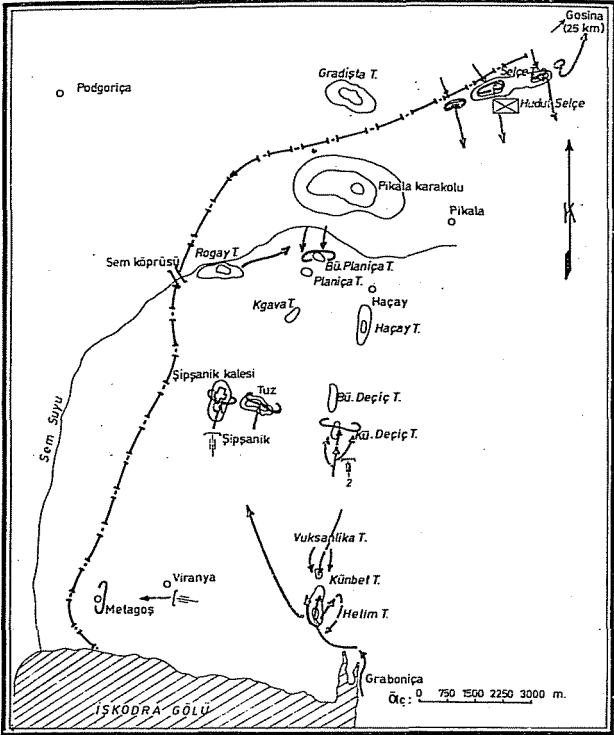
Kroki: 2

Selçe Sınır Bölüğü Çarpışması ve Bunu İzleyen Olaylar
(Temmuz-Eylül 1912)

Gnkur.
As. T. ve Str. E. Bşk.

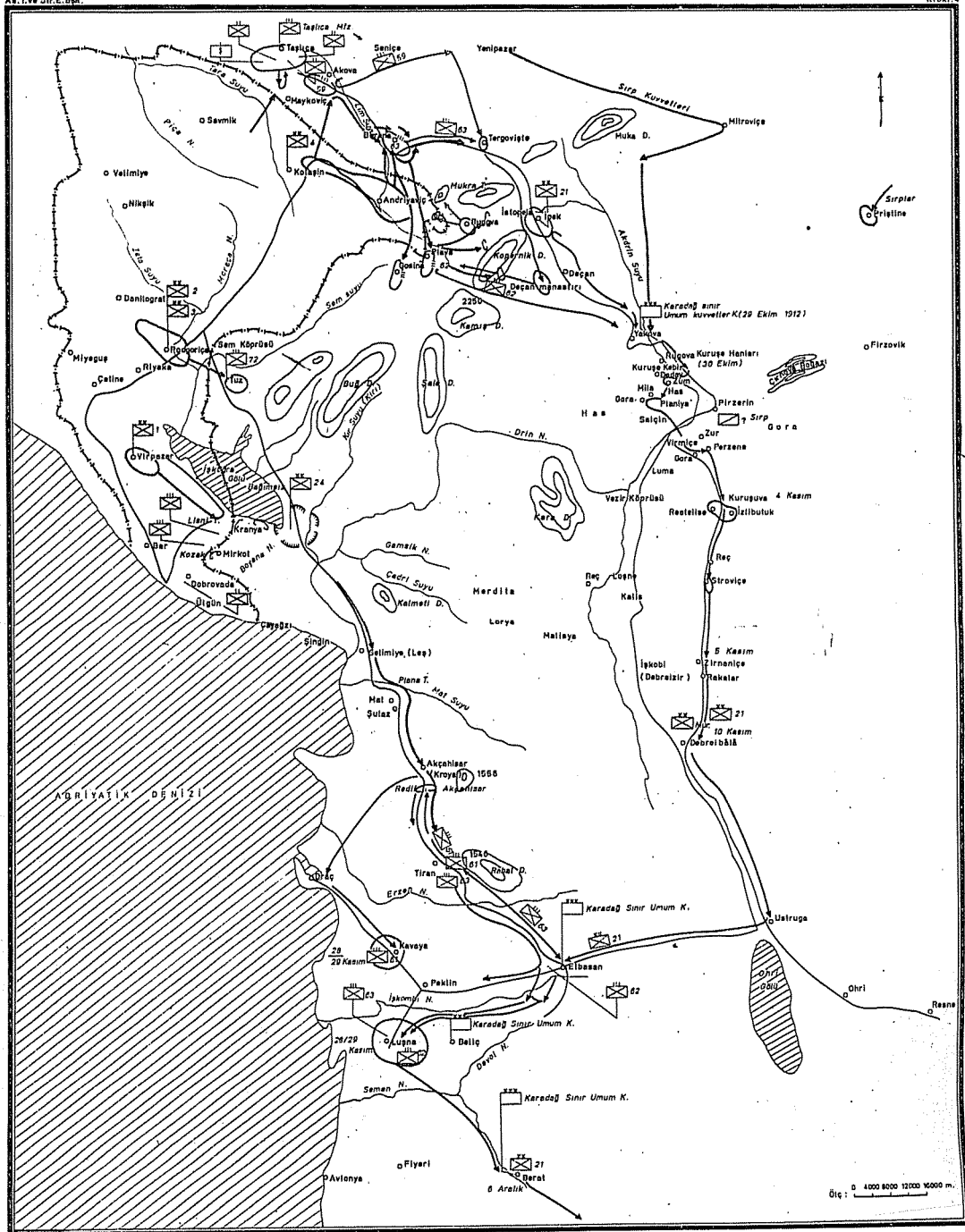
Kroki: 3

İpek Harokalı
(10 Ekim - 6 Aralık 1912)

Gnbur.
An. T.ve Sil. C. Bk.

Kraki: 4

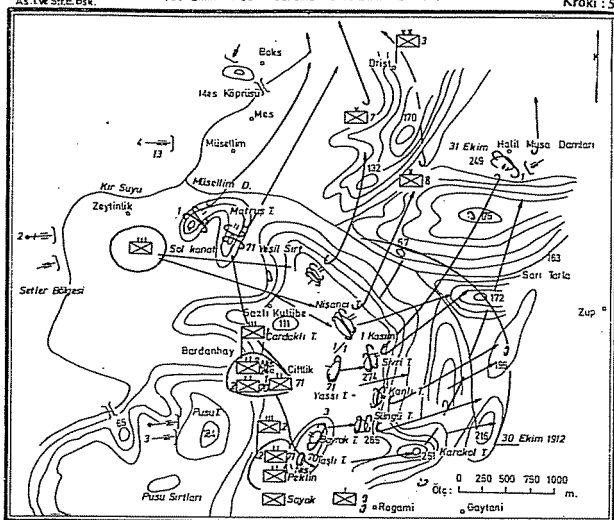

Gnkur.
Harp Tarihi Bşk.
Kütüphanesi

Gnkuz.
As.Ive Str.E. Bsk.

(29 Ekim Akşam Durumu ve 30 Ekim Harekâtı)

Kroki : 5

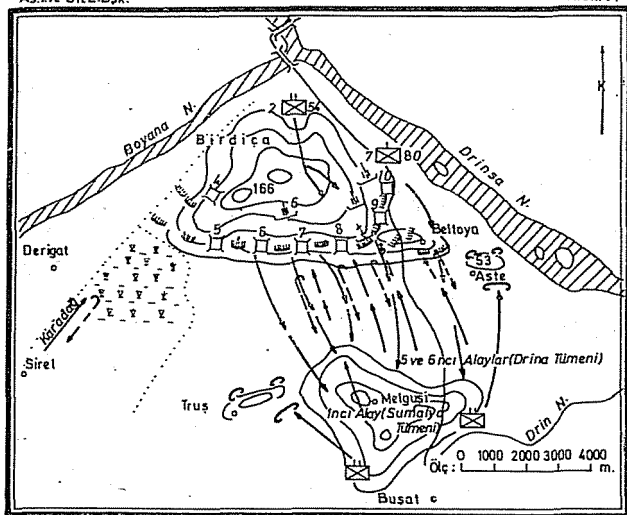
11

Григор.
А.А.Т. и Е.Б.К.

[illegible]

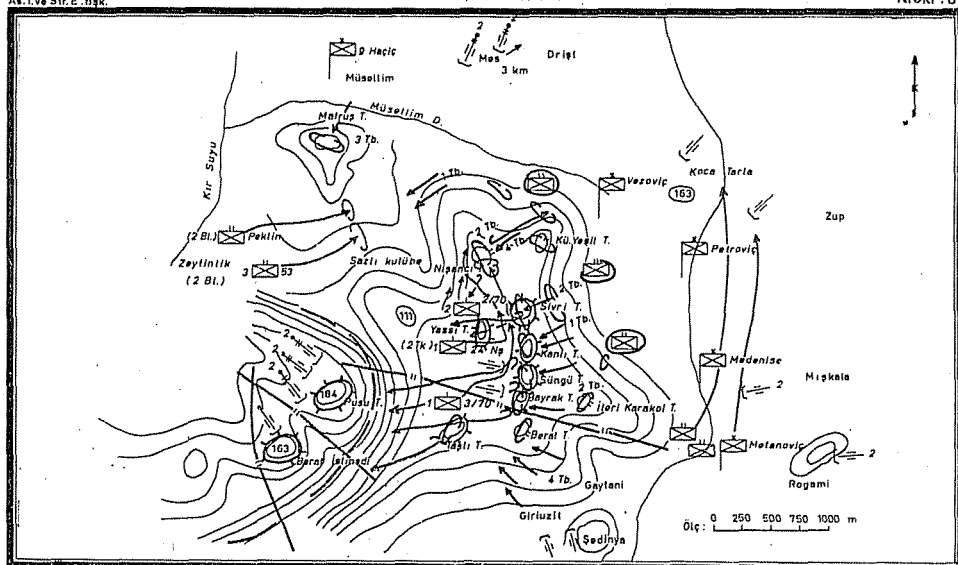
(7.9 Subat 1913)

Kroki : 7

Gnkur.
As.T.vo Str.E.Bak.

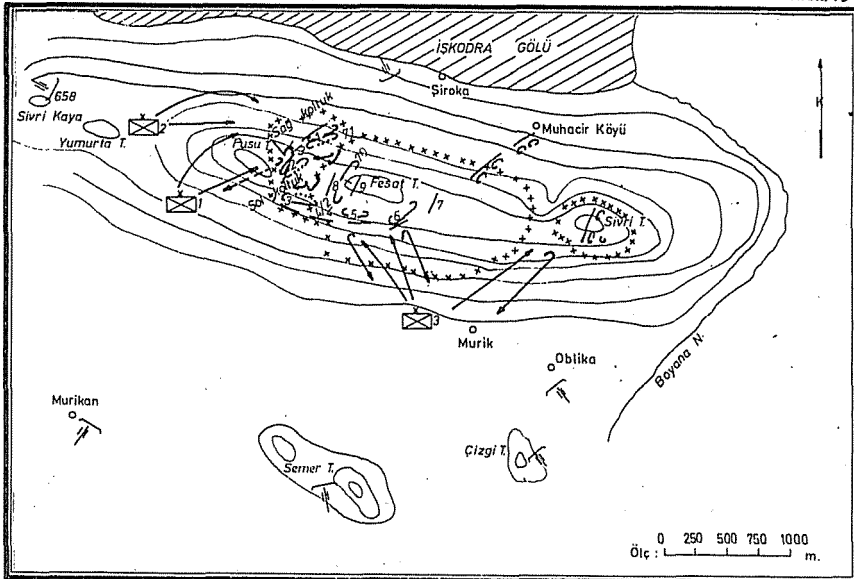
Kroki : 8

Gnkur.
As.T. ve Str.E.Bşk.

İkinci Trabş Taarruzu
(31 Mart 1913)

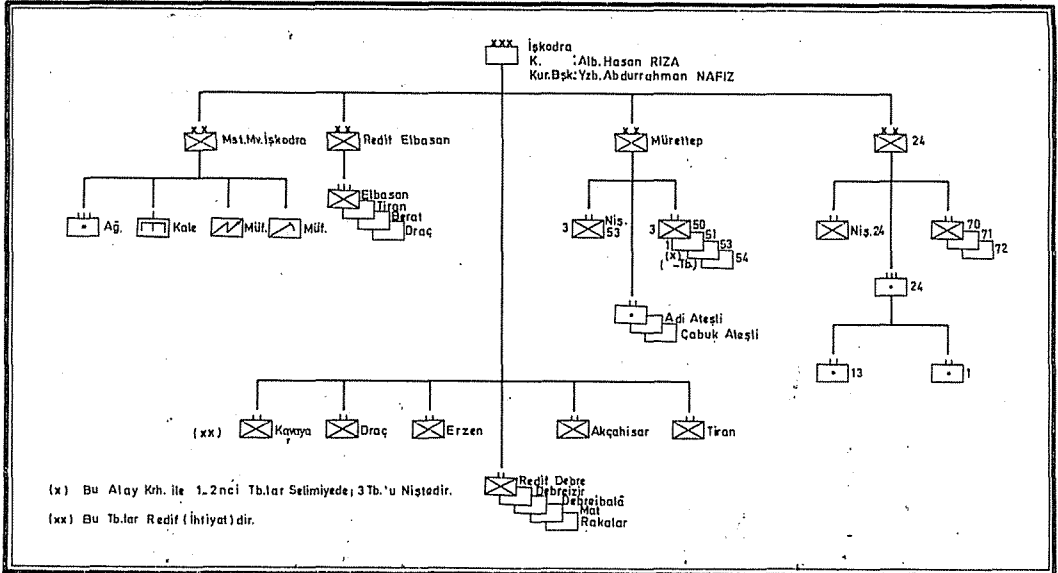
Kroki : 9

Onkur
As.T.ve Str.E.Bşk.

İşkodra Kalordusu Sefer Kuruluşu

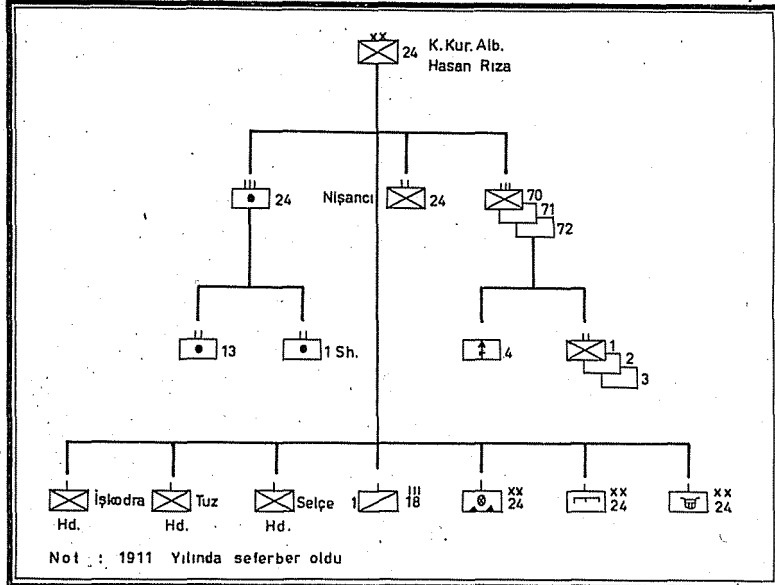
Kuruluş : 1

Gnkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

24 ncü Tümen Sefer Kuruluşu

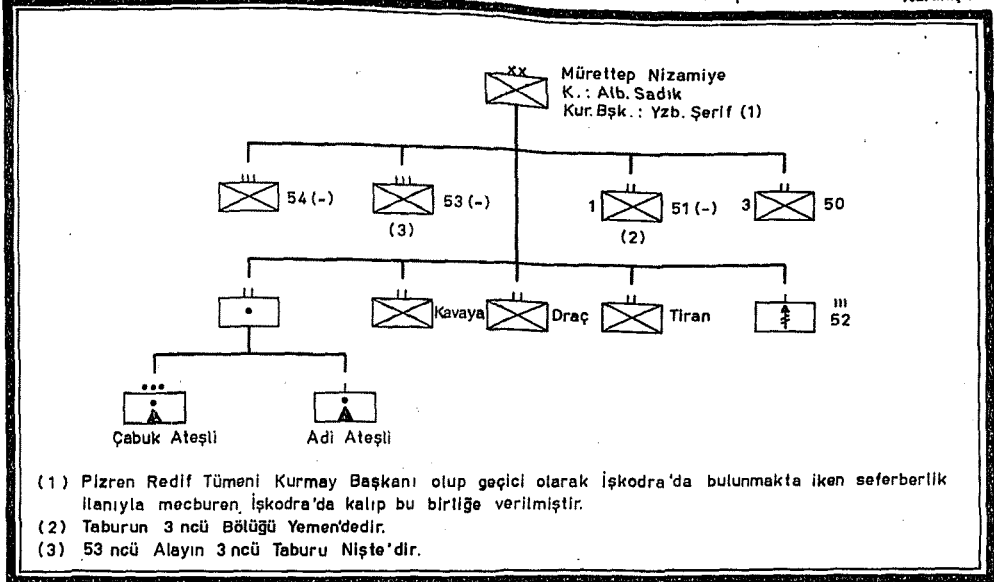
Kuruluş : 2

Enkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

Mürettep Nizamiye Tümeni Sefer Kuruluşu

Kuruluş : 3

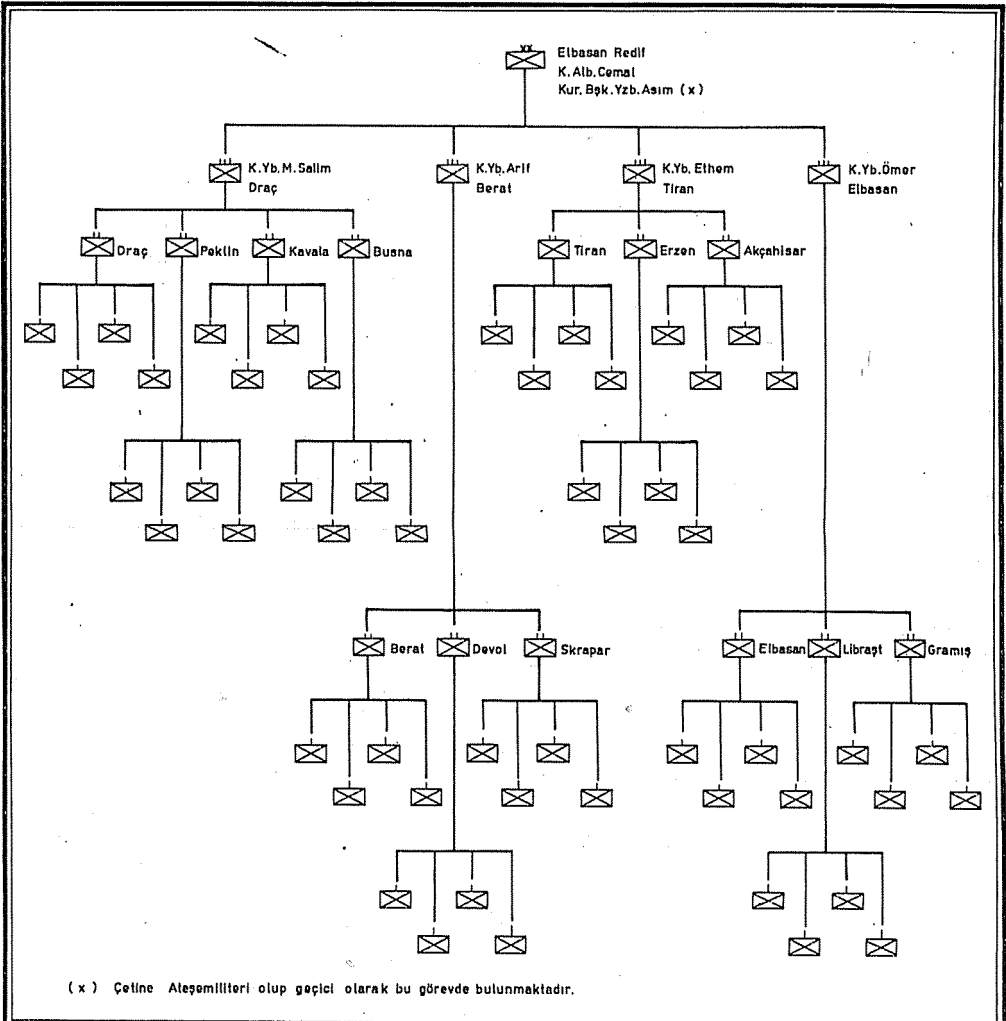

Elbasan Redif Tümeni

Sefer Kuruluşu

Kuruluş : 4

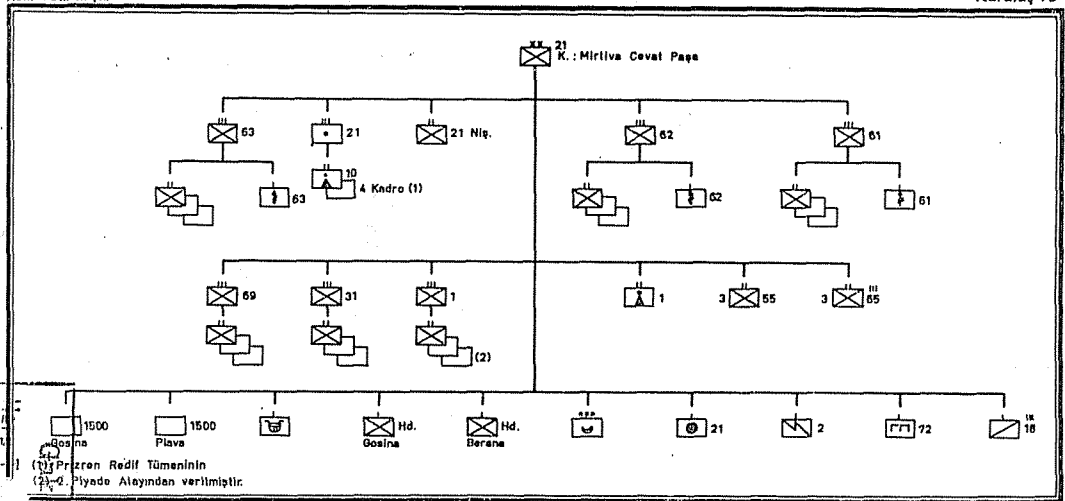
Gnkur.
As.T.ve Str.E. Bşk.

Onkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

21 nci Piyade Tümeni'nin Sefer Kuruluşu Ve Emrine Verilen Birlikler

Kuruluş : 5

Hasan Rıza Paşa

1. 1948

2. 1949

3. 1950

4. 1951

5. 1952

6. 1953

7. 1954

8. 1955

9. 1956

10. 1957

11. 1958

12. 1959

13. 1960

14. 1961

15. 1962

16. 1963

17. 1964

18. 1965

19. 1966

20. 1967

21. 1968

22. 1969

23. 1970

24. 1971

25. 1972

26. 1973

27. 1974

28. 1975

29. 1976

30. 1977

31. 1978

32. 1979

33. 1980

34. 1981

35. 1982

36. 1983

37. 1984

38. 1985

39. 1986

40. 1987

41. 1988

42. 1989

43. 1990

Hasan Rıza Paşa ve silah arkadaşları

Esat Paşa İşkodrada iken